

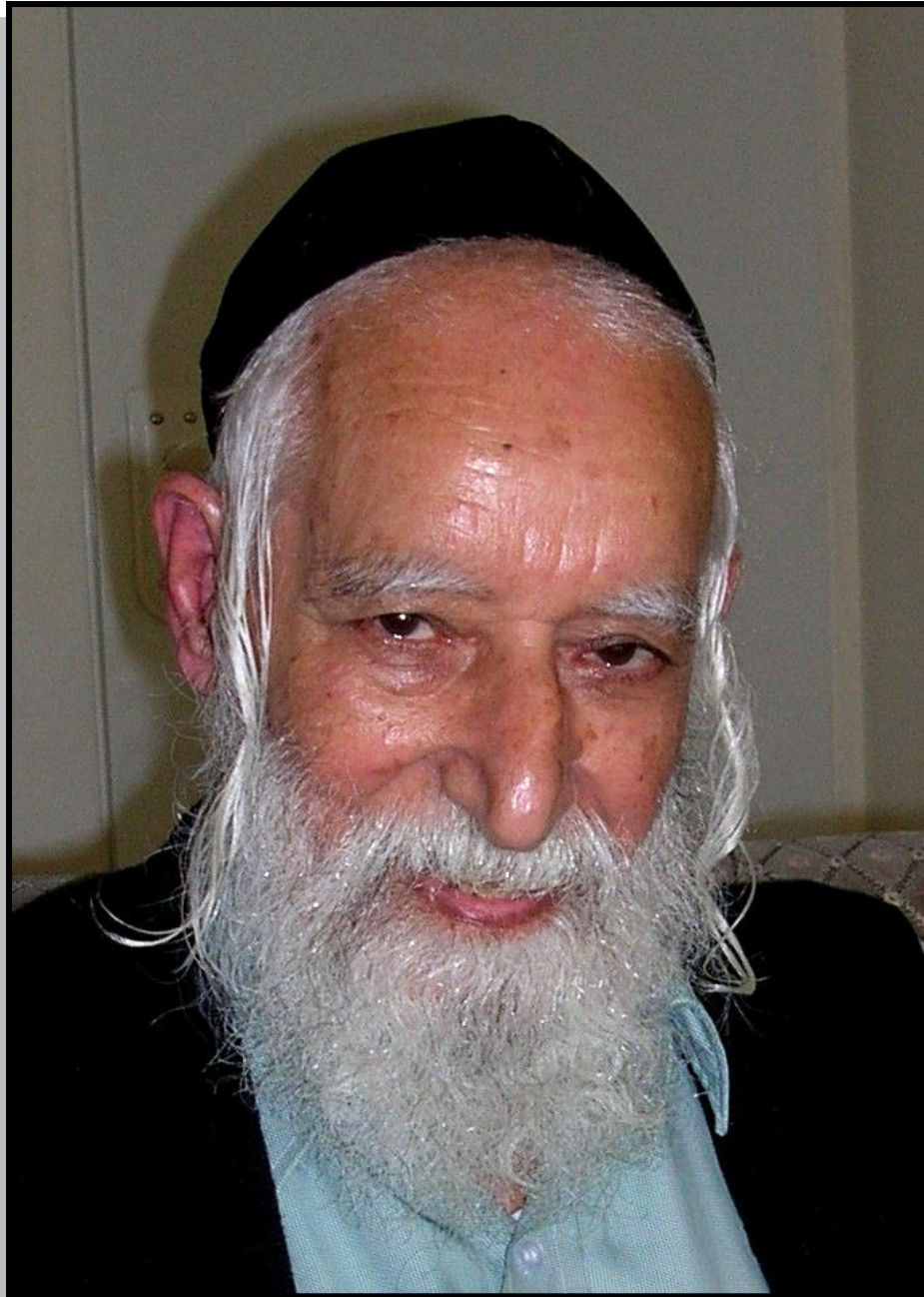
משמרת הלוי

חוברת זיכרון
במלאת שלושים לפטירתו של

מארי סעדיה (סעיד) יצחק הלוי זצ"ל

פתח תקוה
תשע"ז ליצירה, בשכ"ז לשטרות

מארי סעיד יצחק הלוי זצ"ל

תוכן העניינים

5..... **בשער**

הספרים

11..... הרב אביעד אשואל
13..... הרב יחיאל תם
16..... הרב רצון ערוסי
19..... הרב יוסף הכהן עראקי
25..... המשפחה

מסורות ומנהגים

26..... **צורת שירת האזינו במשנת מארי**
הרב אברהם חמאמי
35..... **בישישים חכמה**
הרב אביעד אשואל
54..... **זיכרון להולכים**
אדם בן נון

לדמותו

69..... **לזכרו של ר' סעדיה יצחק הלוי זצ"ל**
הרב משה צארום
73..... **לזכרו של דודי הגדול**
הרב אייל הלוי

78..... **תמונות מחיו**

בשער

שלושים ימים חלפו מאז נאסף מארי סעיד (סעדיה) יצחק זלה"ה. שלושים יום הללו, קבעום חז"ל, והביאם רבנו הרמב"ם בהלכה: "שיהיה האבל נוהג במקצת דברי אבילות... מכלל שהאבל מצטער כל שלשים יום" (הל' אבל ו,א). ונהגו העולם שבני המשפחה ומוקירי זכרו של המנוח מתכנסים לציון יום זה.

זכות היא לבני משפחתו של המנוח, ולקהילת "יד יוסף" בראשות ידידי הרב אביעד אשואל, שהם מציינים יום זה לא בסעודות ודרשות, אלא ביום לימוד תורה של ממש. כי המנוח רבי סעיד היה איש של תורה, וזו היתה דרכו וזו היתה שיטתו בעקבות חז"ל שאמרו: "דבריהם הן זכרונם" (ירושלמי שקלים ב,ה), וכך פסק רבנו הרמב"ם בהלכות אבל ד,ד). כי העיקר הוא הלימוד. ללמד על דמותו ולהנחיל לציבור את אורחות חייו של המנוח על מנת שילמדו ממנו ומרבותיו.

ולא די בכך שהקהילה ובני המשפחה יזמו ערב לימוד, הרי שנענו בחיוב ליוזמה להוציא חוברת לזכרו של מארי סעיד. כדי שהמשתתפים ביום לימוד זה, יוכלו להעשיר את ידיעותיהם על הדמות הדגולה שאיבדנו.

חוברת זו המוגשת לקוראים יש בה מן ההספדים שנאמרו אחר מיטתו, ויש בה מאמרים המאירים את עולמו הרוחני של מארי סעיד, שהיה כולו אומר כבוד ללימוד התורה ולקיום מצוותיה. ועל כך יבורכו כל העוסקים במלאכת הקדש, ויהי רצון שימשיכו הם ושכמותם לזכור כך דמויות חשובות בעולמנו.

מארי סעיד נולד בצנעא בירת תימן לאביו מארי יצחק בן משה יצחק הלוי, וכבר בגיל צעיר מאד, החל להעתיק כתבי יד עתיקים. בביתו מצויים שני טפסים של פירוש המשנה עם פירוש הרמב"ם בערבית שכתב בהיותו בגיל שתיים עשרה ושלוש עשרה. להלן תצלום הקולופונים.

בנ"ך תו"ש לב"ע וא"י

ברוך הנותן ליענך כח נשלב כתיבת המשנה סדר זרעים בעזרת עמוד
 רדועים עם כי הדמבס הערבה זעל ביום ד' טו' לחמש אב שנת ברלבטן ז'
 לטטרות ע"י הצ ערס סעיד ז' צחחק ז' מוס' המכונה יצחק הלוי והנני
 מבקש ממך קורא נעים אם תמצא בה טעות תדינני לזכות לבי שאי
 ז' אפטר להיות בלא שגיאה כשם שאי אפשר לבר בלא תבן וכתוב
 שגיאות מי יבין מנסתרות בקיני דונני לזכות השם ידינך לזכות לבי ז'
 שכתבתה ואני כן יב טע' במיעוט דעה במיעוט הבנה ועוד שיתיה ב
 כתיבתה ואני עדיין בבית הספר והרבה סיך טעות בסידת כלכל קול
 הקטנים והיוצא והבא והרי אב מתחנן ומתפלל לפני צורי וקוני שיפתח
 לבי לתת ויחנני דעה ובינה והשכל להבין בה דבר דבור על אפניו ז'
 ויזכני להגות בה אני ערעי ונני עסקה אכיר
 ז' א כן זכה ה' אדוני אבי להגות בה שיאריך ה' יעניו בטוב
 ושנותיו בנעימים

קולופון סדר זרעים

ברוך הנותן ליענך כח נשלב כתיבת המשנה סדר זרעים
 בעזרת עמוד כחל מועד עם כי הדמבס הערבי זעל ביום ב'
 יג לחמש אדר ב' שנת ברס לטטרות ע"י הצעיר ערס סעיד
 בן יצחק בן מוס' בן יצחק הלוי היו והנני מבקש
 ממך קורא נעים אם תמצא בה טעות תדינני לזכות
 לבי שאי אפשר להיות בלא שגיאה כשם שאי אפשר לבר
 בלא תבן וכתוב שגיאות מי יבין מנסתרות בקיני דונני
 לזכות ה' ידינך לזכות לבי שכתבתה ואני כן יב טע'
 במיעוט דעה במיעוט הבנה ועוד שיתיה כתיבתה
 ואני עדיין בבית הספר והרבה סיך טעות בסידת כלכל קול
 הקטנים והיוצא והבא והרי אני מתחנן ומתפלל לפני
 צורי וקוני שיפתח לבי לתת ויחנני דעה ובינה והשכל
 להבין בה דבר דבור על אפניו ויזכני ה' לכתוב ספרים
 עד אין קץ ויזכני להגות בה אני ערעי ונני עסקה אכיר
 ז' א כן זכה ה' אדוני אבי להגות בה שיאריך השם יעניו בטוב
 ושנותיו בנעימים

קולופון סדר מועד

ידועים לנו שני כתבי יד שהועתקו על ידי חבורת התלמידים הצעירים בבית מדרשו של מורו הרב יחיא נסים מנצורה, בהוראת מו"ר הגאון הרב יחיא אלקאפח. אחד מהם הזכיר מו"ר הרב יוסף קאפח בהקדמתו לספר משלי, עמ' ו:

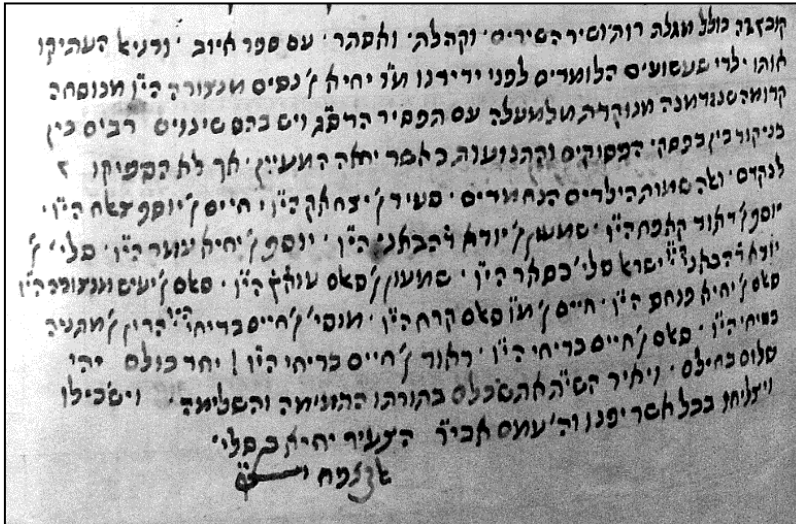
בשנת תרפ"ט יצאו לתימן שני סוחרי ספרים עתיקים ששלמו בהם מחירים גבוהים יחסית, כך ששמעם משך מוכרים רבים מכל קצוי תימן... שני הסוחרים הללו גרו בקרבת ביתנו ולפיכך נהג סבי זצ"ל לבקר מדי פעם את קניוניהם שמא יתגלה כתב-יד חשוב, והם ברצון הראו לו תמיד כל רכישותיהם. באחד הימים... גלה סבי אצלם ספר משלי עתיק מאד מקרא מנוקד ותרגום רס"ג ופירושו הארוך לספר זה. ועד אז היו לנו כמה כתבי יד עתיקים רק עם תרגום רס"ג ובלי הפירוש הארוך. הניקוד היה נקוד בבלי עתיק. סבי ביקש מהם שישאלוהו להעתיקו, אך הם התנו שדוקא ליום אחד כי הם נחפזים ללכת. סבי קבל את התנאי, קבל את הספר פירקו וחלקו לתשעה קונדריסים ומסרם אחד אחד לתשעה מן התלמידים שלמדו אז אצל תלמידו הרב יחיא נסים מנצורה... זכורני שישבנו אז כל הלילה סביב נר "למפה" שהיה תלוי באמצע החדר וכל אחד העתיק את קונדריסו, כל עמוד נקדנוהו מיד בנאמנות ובדייקנות כפי הכ"י שלפנינו, כל אחד מתשעת התלמידים שסיים דף מסרו לר' יחיא נסים מנצורה להגיהו. קרוב לעלות השחר סיימנו כל הספר שמחים על יכלתינו לבצע את המשימה שהוטלה עלינו. מיד לאחר תפלת שחרית נמסרו הספרים הישן והחדש לסבי והוא ישב והגיהו עוד פעם, כרך את הספר הישן בחזרה כי היה נוהג לכרוך ספריו הוא בעצמו, והחזירו לבעליו.

ואלה שמות התלמידים שהשתתפו אז במבצע זה ואשר כולם נמצאים בארץ איש איש לדרכו. השמות נרשמו לפי סדר הקונדריסים שכתבו. מוסי יוסף בדיחי, סעיד יצחק לוי, יוסף יחיא עמר, יוסף דוד קאפח, סלימן יהודה דהבאני, חיים יוסף צאלח, ישראל סלימאן כסאר, סאלם יעיש מנצורה, שמעון סאלם עואץ. והיה זה אור ליום ג', כה אדר א' שנת תרפ"ט ליצירה בר"מ לשטרות. כל הבלרים הללו היינו סביב גיל שלש עשרה שנה."

שנים רבות לאחר מכן, כשהוציא לאור הרב יוסף קאפח את ספר משלי עם פירוש רס"ג, זכר את ידידו והעניק לו את הספר עם הקדשה מיוחדת: "כבוד ר' סעדיה יצחק לוי נ"י. מזכרת למלאת ארבעים ושבע שנים לשבתנו יחד לכתוב ספר זה. בהוקרה, יוסף קאפח."

כבוד ר' סעדיה יצחק לוי
מנצרת לעלות לידיעו סאלח
אני לשבתנו יחד לכתוב
ספר זה
בהוקרה
יוסף קאפח

כתב יד נוסף המכיל את מגילות רות, שיר השירים ואסתר, וספרי איוב ודניאל, עם תפסיר רס"ג, היה בספרייתו של הרב יוסף קאפח, וגם הוא הועתק על ידי תלמידי הרב יחיא נסים מנצורה, אלא שכתב יד זה הועתק על ידי חמישה עשר תלמידים. בסוף כתב היד, העתיק הרב יחיא קאפח את שמות כולם, ובירכבם: "יחד כולם יהי שלום בחילם. ויאיר השי"ת [=ה' יתברך] את שכלם בתורתו התמימה והשלימה, וישכילו ויצליחו בכל אשר יפנו וה' עמם אכי"ר [=אמן כן יהי רצון]".

תצלום כתב יד מהר"י קאפח

ר' סעיד נשא לאשה את חמאמה בת ר' יוסף יצחק הלוי, ביום חמישי י"ב בשבט ברמ"ז לשטרות ה'תרצ"ו ליצירה (6.2.1936).

כתובתו נכתבה על קלף משובח, והוא סיפר לבניו כי עיטורי הכתובה הצבעוניים נעשו ע"י הרב יוסף קאפח. על הכתובה חתומים רבותיו הרב שלום קרח והרב יחיא נסים מנצורה (ראה להלן עמ' 88).

בשנת תשל"ו, כאשר זכה ועלה לארץ ישראל והתיישב בה, פנה אליו ידידו מנוער, ישראל ישעיהו בהכירו את כתב ידו הנאה והמשובח ובא אליו בשליחות כנסת ישראל, על מנת שיכתוב איגרת ברכה במלאת מאתיים שנה להכרזת העצמאות של ארצות הברית של אמריקה. הברכה נכתבה בעברית ובאנגלית, ונחתמה במילים: "על כן החליטה כנסת ישראל: בהתכנסה למושב מיוחד ביום י"ד בתמוז התשל"ו. 12 ביולי 1976, לשאת ברכה לנשיא, לבתי הקונגרס ולעם של ארצות הברית: לאחר שהבורא יעניק להם רווחה והתקדמות לימים יבואו... מי יתן ותהיה ארצות הברית כדברי נעים זמירות ישראל "כעץ שתול על פלגי מים אשר פרו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח". להלן תצלום האיגרת.

On the Fourth of July two hundred years ago, the elected representatives of the thirteen American colonies decided to proclaim liberty throughout the land to all the inhabitants thereof. In announcing their independence as a separate nation they declared that "all men are born equal; that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights; that these rights include life, liberty and the pursuit of happiness; and that to secure these rights governments are instituted amongst men".

Across a dramatic history of two centuries the nation liberated on July 4, 1776 has grown and prospered. The whole area between the two oceans is now united beneath its flag; and more than 200 million inhabitants pursue their life, liberty and happiness in security and peace. Through all these generations the United States of America has maintained its fidelity to the constitutional principles that gave it birth. By the industry and talent of its people it has achieved unparalleled levels of production and power.

The United States of America constitutes the greatest union of strength with freedom ever known in the annals of mankind. It sustains and inspires the hopes of other people which strive to defend their liberties against the forces and conditions that threaten them.

Israel salutes America's birthday. It recalls the humane spirit in which the United States opened its doors to millions of people who sought its shelter. "The huddled masses struggling to be free". Thus there arose on America's soil a great community of Jews, faithful citizens of America, deeply inspired by their fraternity with Israel where their faith and peoplehood were born.

The people of Israel know that in these very days America by virtue of its power and its devotion to ideal of freedom assures the survival of democracy in the world.

We recall with emotion the heroism and sacrifice of American soldiers who gave their lives, and their lives, in the victorious struggle against the Hitlerist scourge.

We salute the friendship and solidarity between America and Israel. The American people supported Israel's emergence to sovereign independence; was the first to accord it recognition in the very hour of its rebirth; sponsored the entry into the organized international community; generously reinforced its economy and society during years of struggle and growth; and powerfully strengthened its capacity of defense against the perils threatening its life. A covenant of mutual confidence and respect has thus been cemented between our nations amidst the conflicting elements of a troubled world.

Therefore the Parliament of Israel, in Special Session assembled on July 12, 1976, hereby resolves to send a greeting of friendship to the President, the Houses of Congress, the Government and the People of the United States; praying to God to grant them felicity and welfare in future years - that "government of the people by the people for the people shall not perish from the earth". May America be in the words of the Psalmist "like a tree planted by streams of water that giveth its fruit in due season and its leaf shall not wither. And in whatsoever it undertaketh - may it prosper".

Jerusalem, July 12, 1976

Shimon Peres
 Shimon Peres
 Speaker of the Knesset

יושב ראש הכנסת

דוד לוי, יד בתמוז תשל"ו

ביום הרביעי לחודש יולי לפני מאתיים שנה נמנו נוצריה של שלוש-עשרה המושבות האמריקניות לקבוא דרום בארץ לכל יושביה: במקרים על עצמאותם באומה ריבונית קבעו "כי כל בני אדם נולדים שווים". "כי כולם מחננים מיד בורא עולם בזכויות שאינן ניתנות להפקעה: ובמלך זכות תמים החירות והתחיה לאיש: וכי למען הבטחת זכויות אלו נסדו ממשלות בקרב בני-אדם".

על פני מאתיים שנה חוות אירועים דרמטיים וזכה האומה שהשתחררה ב-4 ביולי 1776 לטויל ולשגשוג. מרחבי יבשת המשתרעים בין שני הימים מאוחדים תחת דגלה. למעלה ממאתים מיליון תושביה מקיימים את חידושם את חירותם ואת רווחתם במסורתן הנופש. על פני כולל הדרות הללו נשארה ארצות הברית של אמריקה נאמנה לעקרונות החוקתיים שבזכותם היא באה לראשונה לאור העולם. כערוונתו והרצונו של העם האמריקני העניקו לו עצמות - ייצור וכח הסרי תקרים.

הנה כי כן מהווה ארצות הברית של אמריקה את האחד הגדול ביותר של חירות ועצמה שידעה ההיסטוריה האנושית מעולם. היא הפכה מקור השראה ותחילה לעמים אחרים הנאבקים להגנה על חירותם נגד הכוחות הנסיבות המאיימים עליה.

ישגראל מברכת את ארצות הברית של אמריקה ביום הולדתה. אנו מעלים את זכר הרוח האנושית העמוקה שבזכותה פתחה אמריקה את שעריה למיליוני בני אדם - ההמונים הלוחצים והצפופים הכמוהים לחופש.

כך צמח על אדמת אמריקה ציבור גדול של יהודים אדרי אמריקה נאמנים השואבים השראה מקשרי אחותם עם ישראל. עם מולדת אמונתם וחובתם הלאומית מקדם.

בראש מורכן זוכרת ישראל את גבורתם ומסירתם - נפשם של לוחמים אמריקנים שהקדישו את מרצם והקריבו את חייהם במערכה נגד הסכנה הנראתה של הנאציזם.

אזרחי ישראל יודעים כי גם בימים אלה מבטיחה ארצות הברית. בכחה ובנאמנותה לעריב הנופש. את כושר קיומה של הדמוקרטיה בעולם. וזוכרת רבות לקיומה של חרות האדם.

אננו מרימים על גם את הידידות והסולידריות בין מדינת ישראל ואמריקה. העם האמריקני סייע לישראל לצאת אל אור חירות והרבונו: ארצות הברית היתה הראשונה שהכירה בה בעצם שעת ליתת: זימה את כניסתה אל משפחת העמים המאוחדת: הושיטה עזרה רבה לחינוך כלכלתה והחשת פיתחה בימי מאבקן וחבלי גדול: והצברה מאד את כושר התענוגות בפני הסכנות המאיימות על בטחונה. כך נקמה בין שתי אומותינו. בתוך לבטוח ומצוקותינו של עולם מסוכן - ברית של כבוד ואימון הדדי.

על כן החליטה כנסת ישראל: בהתנסה למושב מיוחד ביום י' בתמוז תשל"ו. 12 ביולי 1976 לשאת ברכה לנשיא, לבני הקונגרס ולעם של ארצות הברית: לאחל שהבורא יעניק להם רווחה והתקדמות ליימים יבואו - למען לא יעבור מן העולם "ממשל של העם. על ידי העם ולמען העם". מי יתן ותהיה ארצות הברית כדברי נעים זמירות ישראל "כעץ שתול על פלגי מים אשר פרוי יתן בעתו ועלה לא יבול וכל אשר יעשות יצלח".

מארי סעיד היה אוצר בלום של תורה ודעת. הוא ספג עדויות רבות מרבותיו ובראשם מו"ר הגאון רבי יחיא אלקאפח ומו"ר הגאון רבי יחיא אלאביץ'. הוא היה עדין ואציל נפש, העביר לתלמידו הרב אביעד אשוואל ולכל קהילת "יד יוסף" הנהגות ושמועות שחלקם הובא במאמרו בחוברת זו.

על דמותו ותולדות חייו של מארי סעיד, ירחיב הקורא דעתו בשאר המאמרים שבחוברת, ויהי רצון שבעקבות פרסום חוברת זו, יכתבו וישמיעו עוד ועוד ממוקירי זכרו ויעלו על נס מתורתו ושמעותיו.

אדר א, תשע"ו

יוסף פרחי

הספד

הרב אביעד אשואל

קומי וספדי תורת יקותיאל
על ר' סעדיה משבט משרתי האל
קונני תורה קדושה על כותב ספרייך
אשר קדש בקולמוסו אותיותייך
וכתיבתו תמה בכל ידיעותייך
אשריו שזכה בחייו לשקוד על דלתותייך
וזיכך וטיהר עצמו בדעותייך

המפגש הראשון שלי עם מארי סעיד שעד אז לא הכרתי אותו ולא ידעתי אותו, היה לפני כעשרים שנה. כאשר הוא התארח בכפר אברהם אצל בתו מרים וחתנו כבנו ידידי ר' אלעזר. אני זוכר שקראו לו לעלות לספר תורה, שני, ר' סעיד ב"ר יצחק פֶּנְךְ, והוא עומד מעוטף בטליתו לבוש בבגדי השבת נקיים מכל רבב, חולצה לבנה נקייה, הולך בקומה זקופה לספר התורה, אוחז ביריעותיו בדבקות ומברך לפני קריאתו. כאשר חזרתי לביתי אמרתי לבני ביתי, היום ראיתי מלאך בבית הכנסת. זקנו לבן, סימניו לבנים כל כולו אומר כבוד, כל כולו אומר הדר, כל כולו אומר יראה.

אחרי כעשר שנים זיכה אותנו הקב"ה שר' סעדיה יבוא וישבות איתנו בהדר גנים בפ"ת, ויקבע את מושבו כאן לעשר השנים האחרונות לחייו. לא היה לנו שיעור משנה, ולא היה לנו שיעור תלמוד, מארי סעיד הגיע, והתחלנו לקום כל בוקר ללמוד משנה מסכת ברכות ולקבוע שיעורים בקיץ, לא להסתפק בשעה, אלא להוסיף שעה נוספת. הוא היה רגיל ללמוד ארבע שעות, חמש שעות בשבתות הקיץ, הוא היה אומר לנו "עברתי מקדושה חמורה לקדושה קלה", ממקום שבו אני לומד תורה חמש שעות ביום שבת, רק שעתיים. אבל בשבילנו שעתיים עם מארי סעדיה זה היה אוצר בלום של הלכות, של נימוסים, של מנהגים, של ידיעות, של גרסאות, לראות אותו מגיע בכוחות עצמו עם התלמוד שלו של מארי יוסף עמר שנגרוס נכון, שנלמד נכון, כל זה מורי ורבותי, יהיה חסר לנו כאן בקהילה.

הרבה מנהגים ייסדנו אותם כאן בבית הכנסת על פיו של מארי סעיד. היו דברים לפעמים שתוך כדי התפילה ותוך כדי קריאת התורה הוא היה מביט בי ואני הייתי לפעמים מסיט את מבטי ממבטו כי הייתי ירא מפניו, ידעי שאם הוא מסתכל עלי באמצע התפילה יש לו איזה שהיא הערה. אבל הערה שהייתה נאמרת מתוך כבוד, הערה שהייתה נאמרת מתוך מטרת הנחלת המסורת. ולכן קהילתנו קהילת יד יוסף כל כך חסרה עכשיו, את הדמות הזו.

בכו בכה כל קהילת יד יוסף
על ר' סעדיה שאַל קונו היה כוסף
היה משכים ללימוד התורה הקדושה
פירוש המשנה ומשנה תורה,
התלמוד ומורה הנבוכים
ודברי רבנו הרמב"ם בליבו חקוקים.
היה מחזיק בכל עוז מנהגי הקדמונים,
על זה ראוי לבכות, על זה ראוי להתאונן,
כי עתה אין לנו אב ומורה זקן.
אשריו ואשרי חלקו

הספר

הרב יחיאל תם

ארבעה דברים תשמישו של העולם וכולם, אם אבדו יש להם חליפין אבל תלמיד חכמים שנסתלק מי יתן לנו חליפתו מי יתן לנו תמורתו.

זהו המבט. מבט חודר של חז"ל. כל תאוות העולם כל הקניינים שלכאורה הם יקרי ערך, הנם בני חלוף. ועוד יותר כל חומר שואף להגיע לכור מחצבתו. גם הכסף גם הזהב גם הנחושת כולם סופם עש ורימה. לכן, מה יתרון לאדם שיעמול בכל עמלו? משקיע את ימיו בהבל וריק שלא יועיל ולא יציל. אבל תלמיד חכמים ר' סעדיה ע"ה, מי יתן לנו חליפתו מי יתן לנו תמורתו. זה היה איש נקי כפיים בר לבב מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד אוטם אוזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע. בסיכום כל הדברים הללו אומר הנביא, הוא מרומים ישכון. הוא ר' סעדיה שכן בחיים חיותו עלי אדמות במרומים, ואף לאחר מותו. כל מהותו כל ישותו כל היותו היתה כמו ספר תורה שהוא כתב, באותו סדר, באותו היגיון, באותם פרשיות פתוחות וסתומות באותה מסורת, כך הוא נהג כספר תורה חי. לא בכדי חז"ל אומרים שאמרו לר' יוחנן חכם ארצי ישראלי מחבר התלמוד הירושלמי, "יש סבי בבבל" יש זקנים בבל, תמה ר' יוחנן איך יכול להיות? הרי כתוב למען ירבו ימכם וימי בניכם על האדמה. לא ברור, אמנם ר' יוחנן לא היה צעיר לימים, החיד"א אומר, בין 400-300 שנה. אבל הוא לא חי בפלנטה אחרת, מה עלה על דעתו שבבבל אנשים נפטרים בגיל צעיר, כשאמרו לו יש זקנים בבל הוא אומר זה לא יכול להיות, כתוב למען ירבו ימכם על האדמה אשר נשבע לאבותיכם.

מורי ורבותי, כשאמרו לר' יוחנן יש סבי בבבל, ר' יוחנן ידע שיש אנשים שמאריכים ימים בבבל אבל השאלה היא אם הם יכולים להיות סבי, האם הם יכולים להיות בני תורה, שאל ר' יוחנן איך יכול להיות? הרי כי מציון תצא תורה מקור התורה הכל נובע ממקום שבקדושה מארץ ישראל, איך יכול להיות שיש סבי בבבל? ניסה ר' יוחנן להתחקות אחר סוד הקיום של האנשים הללו, ואז שאמרו לו מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, אמר ר' יוחנן היינו האי דאהני להו. אדם יכול להיות בבבל אבל הוא חי את ארץ הקודש הוא נושם תורה הוא חי תורה מחבר יום ולילה, מקדמי ומחשכי לבי כנישתא יכול להיות סבי בבבל, יכול להיות גם בבבל ולהיות ת"ח מופלג. ר' סעדיה זכה לאריכות ימים. ר' סעדיה זכה להיות סבי לא בבבל אלא בארץ ישראל. סוד הקיום שלו היה מקדמי ומחשכי. אבל אני רוצה לומר לכם שלר' סעדיה היה עוד דבר שלפני המקדמי ומחשכי.

במדרש כתוב על הפסוק, חכם לב יקח מצוות, מי זה חכם לב? אומרת הגמרא זה משה רבנו, העולם כולו עסוק בביזה, והוא ויקח משה את עצמות יוסף עמו. לא ברור לי מה רוצים מהם, אנשים ישרי דרך, הקב"ה אומר פעם ראשונה שהוא מתבטא אחר

העקידה דבר נא באזני העם תבקש מהם שיעסקו בשלל ובביזה שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים. והם בדחילו ורחימו מקיימים את המצווה של וינצלו את מצרים. חכם התלמודי מעמיד אותם בצד אחד ואת משה רבנו בצד שני, הוא מקיים מצווה ולוקח את עצמות יוסף, והם לא מקיימים מצוות? קובע התלמוד יש אנשים שמקיימים מצוות והם נהנים מהמצוות, אוספים שלל מקיימים את המצווה של דבר נא באזני העם אך יש להם עניין אישי בה. מה נושא על כתפיו משה? את עצמות יוסף. אין לו שום הנאה מזה, להיפך, הוא לא פנוי לקחת כלום משכיות החמדה, אבל משה רבנו קובע ויקח משה את עצמות יוסף. מי שמסוגל לקיים מצוות שהמניע הוא מה שהקב"ה ציווה ולא האינטרס מסביב נקרא חכם לב. ר' סעדיה שהיה בכפר סבא ובבני ברק ובפתח תקווה, בכל מקום ראית אצלו חכם לב יקח מצוות. בית הכנסת, אני זוכר את השכונה שהם גרו בכפר סבא, בבית הכנסת הוא ואביו ז"ל, החיו את המקום בית הכנסת שלהם היה תלפיות, תל שכל הפיות פונים שם. בית הכנסת היה לא רק בית כנסת, אלא היה מקדמי ומחשכי. זה היה המסר שלהם לא רק בית כנסת לתפילה אלא יצרו שם רינה ותפילה, רינה של תורה. הגיע לבני ברק, ולדאבוננו הרב אין שום בית כנסת תימני ראוי לשמו להתפלל בבני ברק, שברי שברי, אבל הוא הגיע ויצר בית כנסת מיוחד שבבית ההוא היה תענוג להתפלל.

בימים הטובים כשהוא היה בשיא כוחו היה תענוג להתפלל. להיכנס שם, יום יום היה שיעור, ובשבתות, כלילה קמו ללמוד משנה. חכם לב יקח מצוות. מדוע? כי עשיית המצוות הייתה "גדלו לה" איתי ונרוממה לה' יחדיו". אולי, בזה מונח מה שחז"ל אומרים חכם לב יקח מצוות, ויקח משה את עצמות יוסף. משה לקח את העצמות של יוסף, משה לקח את מה שיוסף אמר את האלוהים אני ירא, ומי שנושא את העצמות מי ששם שמיים שגור בפיו, מי שמהותו בכל הלוז שבשדרה שלו זה "את האלוהים אני ירא" – "חכם לב ייקח מצוות". זה היינו האי דאהני ליה, זה הועיל לר' סעדיה ע"ה, הוא היה אהוב לפני בני התשחורת ולפני הזקנים, כולם נגד זקניו רחשו לו כבוד. כי ידעו כל מה שהוא עשה, גם כשתקף זה נבע מקנאות לשם שמיים ולא קנאות אישית.

והיום אנחנו מלווים אותו לעולם שכולו טוב, לעולם שכולו ארוך. ר' סעדיה אתה נושא על כתפך ילקוט עמוס במצוות של בין אדם למקום, במצוות של בין אדם לחברו, אהוב על הבריות ואהוב בשמיים כפי שנקבע במשנה "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו".

עליך הכתוב אומר הנך יפה רעייתי הנך יפה בציצית, הנך יפה בתפילין, הנך יפה בשמירת השבתות והמועדים, הנך יפה בכיבוד ת"ח.

הציבור פה לא יודע, אבל סיפרתי פה לידידי דבר שאני לא מעכל את זה. המנוח היה מגיע בימים שהוא נשא את עצמו מדי חג סוכות הגיע עם מונית נעצר ליד ביתי עולה למעלה ומשאיר שם מתנת חג. אני לא יודע אם הילדים אפילו יודעים. כך היה

דרכו. שאלתי אותו, אני יודע שאתה יודע שאני לא צריך, שאתה רוצה שאני אחלק, תגיד לי אני אבוא אני אקח, הוא אמר לא, אתה הרב שלי. פעם היינו בני תשחורת. והוא בא בדחילו ורחימו.

בפעם האחרונה שהגיע אלינו הוא הגיע ונושא בידו מגילת אסתר, הוא אומר לי אני לא יודע אם אני אוכל לבוא בפעם הבאה זאת המגילה שלי אני מבקש לתת לך אותה תשורה. שאלתי מה יש במגילה שלך? הוא אומר במגילה שלי יש את הפסוק האחרון, והפסוק האחרון זה אני ואתה, דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו, זה דודי וזה רעי איש האשכולות. איש שחז"ל אומרים עליו איזהו בן העולם הבא? שייף ועייל. שייף נפיק. גריס באורייתא תדירא. לא מחזיק טיבותא לנפשיה. מכבד תלמידי חכמים שיכולים להיות נכדים שלו. והוא עמד בדחילו ורחימו, לא שהוא כפרי ולא הכיר רבנים, אלא חי בין רבנים גדל בין ברכי רבנים גדל בעיר התורה בבני ברק, ואף על פי כן היתה לו פינה חמה לאנשים מיוחדים שהוא הבין שהם מיוחדים גם אם היו צעירים ממנו לימים.

עליו הכתוב אומר: לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלוהים את מעשיך. אשריו ואשרי חלקו.

הספד

הרב רצון ערוסי

לפי ההלכה, לצד ניחום האבלים יש חובה גם לקונן ולהספיד, ושלוש אלה נגזרות ממצות עשה של תורה "ואהבת לרעך כמוך". ברם, טרם ניחום האבלים עלינו להכניע את לבנו לפני בורא עולם, להביין את עצמת החסר והאבדה, ורק אז, מתוך הבנה שאין אנו באמת מסוגלים לנחם, אנו אומרים: "תנוחמו מן השמים". והאבלים, העטופים בטליתותיהם וביגונם עונים "אמן" בהכנעה, והכנעה זו אינה במובן הצר של "לא תדעו מצער". כי חייבים הם להצטער, וגם אנחנו חייבים להצטער, אלא מתוך ההבנה שְׁהַנִּיחום אינו אלא תפילה לבורא עולם שימלא את הפרצה שנפערה במשפחה.

הכנעת הלב לפני בורא עולם

כשנפש טהורה מסתלקת, כמו המנוח מארי סעיד, חובה על בני הקהילה להזיל דמעות שמבטאות התבוננות באבידה הגדולה. כי דודי יורד לגנו, פטירת האדם איננה חס ושלום "נמשל כבהמות נדמו", פטירה מקרית, אלא כל פטירה של אדם שנברא בצלם אלוהים היא נטילת נשמה ע"י הקב"ה וזו תעודת כבוד לאדם. הקב"ה נותן נשמה בשעה שההורים מקיימים מצווה ואז אדם בא לעולם. אבל זו נתינה אישית פרטית, והקב"ה מקיים את הנשמה ומשמרה בקרבו של האדם. אלוהי, נשמה שנתת בי טהורה היא, אתה בראתה אתה יצרת ואתה משמרה בקרבי ואתה עתיד ליטלה ממני, הקב"ה בכבודו ובעצמו. דודי שהוא אוהבנו, בורא עולם, ירד לגנו לקהילה הנכבדה הזאת, למשפחה היקרה הזו ונטל שושנה. אמנם בעתה, אבל חסרה לנו השושנה הריחנית הזאת. ולפיכך אנחנו חייבים להזיל דמעות.

הקב"ה סופר דמעות אלה, הואיל והן מבטאות הכנעה כלפי בורא עולם, ובשעה קשה זו, מידת הדין מתוחה והכנעת הלב דרושה במיוחד, וכפי שפסק הרמב"ם בספי"ג: "כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאלו חרב מונחת לו על כתפו, משלשה ועד שבעה מונחת בקרן זוית, מכאן ואילך עוברת כנגדו בשוק. כל זה כדי להכין עצמו לחזור ויעור משנתו, והרי הוא אומר 'הכיתה אותם ולא חלו' [ירמיה ה, ג], מכלל שצריך להקיץ ולחול".

והואיל ויש מידת הדין, אז אנחנו מתבוננים מי נסתלק מאיתנו? אחד מזיל דמעה על זה שר' סעיד היה משכים ומעריב. ואחד מזיל דמעות על שר' סעיד היה מופת לשקידה. ואחד מזיל דמעה על ר' סעיד שהיה תלמיד חכמים. ואחד מזיל דמעה על ר' סעיד שהיה סופר מהיר שכתב סת"ם לכבוד ולתפארת לפי המורשת. ואחד מזיל דמעה על מידותיו האציליות. והקב"ה בוחן כליות ולב ורואה את ההתבוננות של הקהילה שהיא מקיפה

את גודל האובדן, וסופרן בנד, ואז יש סיכוי שמידת הרחמים גוברת על מידת הדין, ואנחנו זקוקים למציאות כזו. שמידת הרחמים תגבר על מידת הדין. אבל לצורך זה אנחנו זקוקים להיות כנועים לפניו יתברך. כדי להכניע את לבנו עלינו להבין שיום המיתה הוא יום הדין הסופי והמוחלט, ולכן במהלך לווייה, נוהגים אצלנו להצדיק את הדין "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט". הצדקת הדין, יחד עם הקינות וההספדים, נועדו בעיקר לנו – לחיים, לעורר אותנו להיות כנועים לפני בורא עולם, לעורר אותנו להיטיב את דרכינו, לעורר אותנו לזנוח את ההבל ולהידבק באמת. בראות ה' את דמעותינו, את יגוננו ואת הכנעת לבנו הוא יחוס וירחם עלינו, ויסיר מעלינו את כל המונעים מלעבדו בלבב שלם, ואת כל העוצרים מלהגות בחכמה ובתורה, ולזכות בה בבוא עֲתָנּוּ, לחיי עולם הנצח שכולו טוב.

גדולתו של ר' יוחנן

ר' יוחנן עתיר זכויות היה והתקרב יומו, בכה. תמהו תלמידיו מדוע הוא בוכה, השיב להם, משום יום הדין המתקרב. שאלוהו, אבל רבנו עתיר זכויות ומדוע עליו לחול? והוא השיבם, אני קרב לדין הסופי, שהכל גלוי לפניו יתברך, מעשי האדם ומחדליו, ואף הרהורי לבו ושגיותיו. ואם אתחייב בדין, יהא זה דין עולם לנצח נצחים, וכיצד לא אירא ואחול? הקינות וההספדים נועדו לזעזע ולעורר אותנו לזכור, שכל אחד מאיתנו עתיד להסתלק, ועליו להיות מוכן תמיד ליום הדין, שאינו יודע מתי יהיה, מחר או בעוד שבעים שנים. ולכן, "בזוכרי יום הדין, לא נשאר בי כח, וכשלו ברכיי ולא אוכלה לברוח, אקוד ואשתחוהו" וכו'.

ר' יוחנן היה מפורסם מאד ביופיו, ובשעה שהסתלק מן העולם אמרו, "וי להאי שופרא דבלי בעפרא", חבל על יופי כזה שיתבלה בעפר. ויש לשאול, מדוע? הרי זה סופו של כל אדם. אלא, כשהיופי החיצוני משמש בבואה ליופיו הפנימי של האדם, כשלצד יפי התואר נלוות מידות נעימות, אצילות רוח, נקיות דעת, דיבור שקול ולא מתלהם, כבוד לבריות, זהו היופי האמיתי ואז יש ערך ליופי החיצוני. על יופי אמיתי מסוג זה אנו מבכים כשנסתלק מעימנו, על דמותו ואישיותו, שמא חלילה יישכח מאיתנו ותחסר לנו דמות חינוכית לדוגמה ומופת.

מארי סעיד יצחק ע"ה

זכה המנוח היקר, לידע ספר ולשמש תלמידי חכמים גדולים בתימן ובארץ, והיה משומרי משמרת ה'. זכה למידות טובות ונעימות, יפה תואר בחיצוניותו ובפנימיותו. במקום מזמור האבלים ראוי היה לומר עליו מזמור חתנים: "למנצח על שושנים לבני

קרח משכיל שיר ידידות, רחש ליבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך ולשוני עט סופר מהיר, יפיפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך" – דיבורו נאה ושקול.

המנוח בן למשפחת תלמידי חכמים, לאחרונה נפטר אחיו, ושוב אנו מתבוננים כיצד מסתלקים מעימנו מאורות של דעת ומידות יקרות. זכורני שהיה מצטרף אלינו לבית המדרש בקריית-אוונו במסגרת "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך", על כל אשר נשאל השיב בנועם ובחן. ה' ברך את ר' סעיד בחכמת לב, "עט סופר מהיר", זכה לכתוב ספרי תורה רבים לפי אמת מסורת אבותינו, בכתב נאה ובדיוק מופלא, רבים השתבחו בספרים שנכתבו על ידו, בדייקנותם ובנופים.

צנוע ופשוט היה, ויחד עם זאת מיוחד מאין כמותו, ניתן לדרוש עליו ולומר, "יפה דודי אף נעים אף ערשנו רעננה", דודנו אהובנו זה, יפה במידותיו, נעים בהליכותיו. "אף ערשנו רעננה", הערש היא המיטה, ומיטתו של המנוח רעננה, בגלל החן והיופי, בגלל המידות הטובות, בגלל הנעימות, חבל על דאבדין ולא משתכחין. מי יתן לנו חליפתו, מי יתן לנו תמורתו. הקב"ה ינחם את האבלים היקרים נחמה שלמה ולא יוסיפו לדאבה עוד. ה' יגדור בעד פרצתם ובעד כל פרצות עמו בית ישראל, ויטיב אחריתם מראשיתם.

אליכם אחינו בית ישראל

ואל אחינו היקרים הבאים לנחם ולגמול חסדים, ה' יגמול לכם גמול טוב בעולם הזה ובבא, וימלא כל משאלות לבכם לטובה. ה' ירבה בטובכם וירבה באושרכם, ונזכה כולנו לחנך את בנינו לעבודתו וליראתו. ובעת רצון והכנעה, נתפלל לאבינו שבשמיים, שיערה רוחו ממרומים, ויסלק שנאת חינום מתוכנו, שנאת החינום שמכלה כל חלקה טובה, וירבה בתוכנו אהבת חינום, ויסייענו לשוב בתשובה שלמה לפניו ונזכה להיות בניו רחומיו. ה' יתברך יברכנו בברכת השלום, יפר עצת אויבנו, ויִכְבֵּר שונאינו תחתינו. ה' יתעלה, שמור נא על חיילי צה"ל וכוחות הביטחון וְעַטְרָם בעטרת ניצחון. יהי רצון שנוזכה לשוב לצור מחצבתנו ולראות בביאת משיח אמת במהרה בימינו אמן.

הספר

הרב יוסף הכהן עראקי

בפרשיות האחרונות, עוסקים אנו בתהליך של גאולת ישראל ממצרים, כשאל מול עינינו מתרחש הדבר שנרקם והתבשל עוד הרבה שנים לפני כן, שכן בברית בין הבתרים, כבר מספר קורא הדורות מראש לאברהם אבינו את פרטי שלבי התהליך "ועבדום וענו אותם... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".

הקב"ה שמתכנן ומסדר את אשר יקרה בעולם, יש לו מטרה בכל דבר. הקב"ה מכנה את מצרים כור הברזל, כמו שנאמר "ואוציא אתכם מכור הברזל ממצרים". כי כמו הברזל כשרוצים שיהיה נקי מכל סיג ויהיה מחוסם וחזק, מכניסים אותו לכור בחום אש גדול מאוד, מוציאים את כל הפסולת, ואז יוצא ברזל מחוסם ועמיד בפני כל דבר, כך הקב"ה לפני שנתן תורה לעם ישראל, רצה להתיר אותם בכור הברזל של מצרים. מאחר והם עתידים לקבל תורה, ובכדי לשמור תורה, ובכדי לשמור על חיי נצח של עם ישראל, כי יודע הקב"ה אלה תלאות יעברו על העם הזה, "כי עליך הורגנו כל היום", ומאיפה יקבלו בני ישראל את הכח והחוסן לעבור את כל התלאות שיעברו עליהם בגלויות השונות, מאיפה יקבלו יהודים כח, כשמציעים להם להמיר דת, או שמשליכים אותם לכבשן האש, לבחור בברירה הזאת ולא להמיר דת? מאיפה יקבלו כח לעבור גירוש ספרד? לעבור שואה? לעבור אינקוויזיציה, לעבור כל מיני תלאות אחרות? מאיפה יקבלו כוחות? הכח הזה ניתן להם במצרים. כי אי אפשר לתת תורה, לעם מפונק, לעם מעודן. התורה דורשת הן מעם ישראל ככלל, והן מהאיש היהודי כפרט, הצריך להתמודד עם כל מיני מצבים ושיקולים בחייו, כן ללכת להתפלל כשיש גשם בחוץ, כן לעשות מעשה פלוני או אלמוני, לכל ההתמודדיות האלה דרוש חוסן נפשי וגופני.

בשליחות הראשונה, כשמשה ואהרן הולכים אל פרעה הם עוברים דרך העם ומבשרים להם כי פקד ה' את עמו "ויאמן העם ויקדו וישתחוו". אבל לא חולפות כמה שעות, ופרעה מקשה את גזירת השעבוד, ומחליט שגם תבן לא יינתן לעם למלאכתם, ואז כל העם צועקים על משה ואהרן "ירא ה' עליהם" וכו'. והשאלה הנשאלת, לאן נעלמה אותה אמונה לפתע? שהרי אדם גם כשהוא במצב קשה, תולה תקוה בכל זיק של סיכוי ולו הקטן שיכול לסייע לו להוציאו ממצוקתו. היה ראוי שבני ישראל יאמרו למשה ואהרן, אל תתפעלו מפרעה וגזירתו החדשה, לכו אליו שוב ולא תרפינה ידיכם, סבלנו הרבה, נסכול עוד קצת, אל תתיאשו אל תיבהלו מפרעה, הקב"ה יותר גדול ממנו.

אולם עם ישראל לא עשו כך וצעקו על משה ואהרן, עד שהביאו דבריהם שמשה בעצמו התרעם על הקב"ה ואמר את מה שאמר. כל זאת היה מפני שהמצרים הורידו את עם ישראל לשפל המדרגה מבחינה רוחנית, ואיבדו מהם כל זיק של תקוה, ואז היה עניין גם לחזק את האמונה של עם ישראל.

לכן פותחת פרשתנו ואומרת: "בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו". שתי מטרות היו במכות. כשפרעה אמר בהתחלה, לא ידעתי את ה' ואת ישראל לא אשלח, אמר הקב"ה, אם אתה לא יודע, אתה תדע טוב טוב, וזו המטרה הראשונה, "למען שתי אותותי אלה בקרבך". המטרה השנייה והחשובה יותר, הוא להחדיר בעם ישראל את האמונה הברורה בהקב"ה וביכולותיו, כמו שאומר הכתוב, "ולמען תספר וכו' וידעתם (גם אתם תדעו) כי אני ה'", שליט בכל המערכות, ויכול לעשות בעולם מה שאני רוצה.

והנה בפרשתנו, חוזרת התורה ומדגישה ומזהירה כמה פעמים על חיוב סיפור יציאת מצרים לדורות הבאים. בתחילת הפרשה, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך, אח"כ ושמתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם, אח"כ והיה כי יאמרו אליכם בניכם וכו' ואמרתם, אח"כ "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר", ובסוף, "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת, ואמרת אליו וכו'". הקב"ה דואג לומר לעם ישראל עוד טרם צאתם ממצרים, לא פעמיים ולא שלש ולא ארבע, ציווים הנוגעים לדורות הבאים אחריהם. ולכאורה, עכשיו צריך קודם כל לראות מה לוקחים לדרך למסע הצפוי, עכשיו הוא הזמן לאם ישאלו אתכם בניכם, והגדת לבנך וכו' ? איך אומרים בתימנית, "מש הוא וקת דלחין" (זה לא הזמן עכשיו), תן לנו לצאת קודם כל, וכשנגיע אל המנוחה והנחלה, שם תדבר אתנו בנחת על "כי ישאלך בנך", אבל היום יוצאים ממצרים, עכשיו צריכים להתארגן, יש הוראות אחרות לקבל.

מורי ורבותי, הקב"ה בא לבני ישראל טרם צאתם ממצרים ואומר להם, אתם לא יוצאים ממצרים סתם, לא העיקר להשתחרר ממצרים, זו לא המטרה. את מה שאתם ראתם דורות אחרים לא יראו, ואת העצמה של הדברים שאתם ראתם אולי אתם לא יודעים להעריך עכשיו, אולי זה פשוט לכם עכשיו, אבל הדורות הבאים שיבואו, ולא ראו ולא חוו את הדברים האלו, רק מסיפורים ישמעו, והתפקיד שלכם להעביר את זה בעצמה כל כך גדולה, כמו שאנו אומרים כל שנה ושנה "בכל דור ודור חייב אדם לראות כאילו הוא יצא ממצרים" איך יראה כאילו הוא יצא ממצרים ? אם האדם שלידי יעביר לו בעצמה כזו גדולה עד שירגיש כאילו הוא יצא ממצרים, לפי העצמה של ההעברה, כך תהיה הקבלה.

ומאחר שבכל דור שחולף זה פוחת והולך, כמו שאי אפשר להשוות בין הדור שעבר את השואה, לדור שני או שלישי שאחריהם, לכן הקב"ה עוד לפני שיוצאים ממצרים מזהיר ואומר, אתם יוצאי מצרים, מונח על כתפיכם משא כבד אחריות, אתם התשתית של עם ישראל, אתם צריכים לגרום להם במשך כל הדורות להרגיש את אותה עצמה של יציאה מצרים, ושהקב"ה שליט וכל יכול בעולמו.

וזהו מורי ורבותי "ולמען תספר באזני בנך ובן בנך", וכמו שאמר החבר למלך כוזר, שזהו הדבר שהשאיר את עם ישראל על מפת ההיסטוריה, אחר שאומות, ממלכות ומעצמות אדירות נכחדו ועברו מן העולם, ועם ישראל עם אותה שבת, עם אותם

הושענות, עם אותה מגילת אסתר, המשיך עם כל המצוות, ולא משנה באיזה ניב או באיזה לחן אמר את הדברים, אותה התורה אותה עצמה הרוחנית המשיכה בכל דור ודור.

אמנם נכון כי גם היו כאלה שלא עמדו בתלאות, היו כאלה שפרשו מעם ישראל, אבל תמיד היו הגרעין הקשה שהעוצמה של מצרים טבועה בו עדיין, אשר המשיך הלאה בחירוף נפש בשמירת מסורת הדורות והנחלתה. ואנו זוכים לראות בעינינו, כאן בארץ ישראל. ראו והביטו, איזה עם חזר לארצו אחרי 2000 שנות גלות, איזה עוד עם חזר ובנה ערים וישובים באותם שמות, "ויקרא להם שמות אשר קרא להם אביו". זה מורי ורבותי בא מכוח ולמען תספר באזני בןך ובן בןך. שנה אחרי שנה ישבו על הקרקע בתשעה באב, שנה אחרי שנה קוננו ובכו להגיע לירושלים, נפטר הסבא, אחרי נפטר האבא, נפטר הנכד, נפטרו דורות אחרי דורות, לא התיאשו. לא התיאשו אף פעם. כח המסירה זה מורי ורבותי הוא אשר החזיק אותם.

אנחנו באו היום לדבר על המנוח, את המנוח אני מכיר כמעט מיום שעמדתי על דעתי מחמת שיש קרבת משפחה מצדדים רבים, כך שבצמתים רבים נפגשנו. אם זה בשמחות ואירועים בבית הורי ובמשפחתנו המורחבת, ואם בשמחות בביתו ובמשפחתו המורחבת.

זוכר אני עוד כילד וכנער את בית הכנסת במשכנו הראשון בכיתה בבית ספר "משואות", ובחורף התקרה נוטפת מים אל דלי המקבצם. אח"כ את המעבר לדירה ברחוב רבי יהודה הלוי, שם הייתי שנים מספר מתפלל מנחה וערבית בימות החול כדי להשתתף בשיעוריו של הרב פנחס קורח, והדמות של רבי סעדיה האצילית והשקטה, גם כשהוא הבריח התיכון, לא בקש לעצמו כבוד או שררה.

ואותה הדמות, אותו האדם נותר באפיו ותכונותיו מיום שהכרתי אותו עד היום שנסתלק. לא השתנה מגיל חמישים, לא בגיל שמונים ולא בגיל שבעים ולא בגיל שלושים, אותם הנהגות, אותה אצילות, אותו הסדר, אותו הדיבור, אותו מאור פנים.

יש דברים שלא אדבר עליהם היום. רק אומר אבל כי כמה שיחות שוחחנו בהזדמנויות שונות על כל מיני דברים שראה בחייו, והיתה לו את החכמה לבחון דברים בהסתכלות אחור של ארבעים וחמישים שנה (מאז השיחה) על כל מיני תקופות בשנים האחרונות של גולת תימן, והיה כ"כ מרתק לשמוע איך הוא מנתח את הדברים, ואיך הוא מסתכל עליהם, בעין ביקורתית המופנית לא רק כלפי אחרים אלא גם ביקורת עצמית. היו אלו שיחות מרתקות. מילדותי אהבתי את שיגם ושיחם של הזקנים. נער הייתי, וגם בנערוטי - גם זקנתי. ותמיד אומר ומציע אני לבחורים הצעירים, בצעירותכם, דאגו שיהיו לכם חברים זקנים, ושאתם מתבגרים דאגו שיהיו לכם חברים צעירים. למה? מהזקנים לומדים חכמת חיים הנחוצה מאוד לחיים, ואח"כ כשמתבגרים, הצעירים מחיים אותך.

אבל הדבר המיוחד, או בין המיוחדים שהיו בו, וזה גם היה נושא אחת השיחות שדיברנו, הייתה לו עקביות בדרך שלו. אבל אף פעם לא זלזל ואף פעם לא ביטל דעה אחרת. בשמחות אצלנו בבית בכמה הזדמנויות ישבו יחד מארי יוסף צובירי, מארי סאלם טייבי, והם יחד עם המנוח וחיים מתניה בדיחי בן הדודה שמעה, שרים את שירת הקודש יחד בפנים מאירות. איזו אווירה, איזו קדושה, לראות את כל הפנים האלו, לראות את השירה שלהם כולם יחד. הרבה גם היו נפגשים בשכונת התקווה אצל משפחת דאר ואצל דוד שלום חובארה זכר כולם לחיי העולם הבא.

הרבה יש מה לדבר, אבל אגע עוד בנקודה אחת, והיא על הנחלת המסורת. מסורת זה לא למדנות, או פרי עבודת מחקר. מסורת זה מה שראינו. כך ראינו, כך שמענו. יש רבים שלא היו ת"ח, וכשהיינו בשיעור קוראים איזו מלה לא כפי מסורת הקריאה, מיד היו מעירים, האוזן שלהם לא יכולה לשמוע איך שאתה אומר את המלה. אם תשאל אותם למה ואיך, ומה ההבדל בין הגייתך כאן להגייתך במקום אחר, לא ידעו להסביר, אבל תשובתם תהיה, כך למדנו, כך שמענו, כך קראנו. ואלה אנשים שחזרו על זה עשרות ומאות פעמים, אז אולי הוא לא ת"ח, אבל הוא בעל מסורת. לא כל שכן שהאדם הוא גם ת"ח וגם יודע לבאר ולהסביר. זה דור שלא לא חיפש חידושים ולא חיפש מה להבליט בגרסאות חדשות שנראות להם מכוח קושיות ותמיהות, כפי שלצערנו מתחדש בזמן האחרון, זה דור שאת מה שמעו כך המשיכו, וזה מה שחסר לנו היום, לצערנו.

דור הביניים שבאו לארץ בגיל 15-16 היום כבר בני 70-80 לא כולם זכו להתחנך במקומות שומרי תורה ומצוות, ולחלק מהם היה נתק של מספר שנים מחיי הרוח של העדה. כולם יודעים מה עבר על העדה שלנו. חסר לנו את אלה שעוד ישבו עם זקני הרבנים בדור הקודם, ואפילו שתי דורות קודמים, וידעו להעביר את המסורת כולה, בהנהגות, בשירה, בלימוד, במבטא בכל דבר. זה אנחנו חסרים. ועל זה נאמר חבל על דאבדין ולא משתכחין.

אמנם זכינו. הנה עמי ידידי היקר אדם בן נון הי"ו, שהרבה הרבה תודה מכיר למשפחת המנוח. בעשר השנים האחרונות, אולי קצת יותר, כתת רגליו לזקנים בעלי מסורת מכל בתי הכנסת בצנעא שהיו בדור האחרון, ולהציל ולתעד מפיהם את אותה המסורת, וברוך יהיה על עבודת ההצלה הנפלאה. גם המנוח נמנה על אותם הנזכרים. לצערנו, אולי על יד אחת אפשר לספור את אלה שנשארו, ורובם ככולם לחיי נצח הלכו.

אנו לא באנו להתרפק על העבר, אנו באנו לדעת מה תפקידנו הלאה. הרמב"ם כותב בהלכות אבלות שמי שלא מתאבל על המת הרי זה אכזרי, ומצד שני כותב הרמב"ם שמי שמתאבל על מת יותר מדי הרי זה טיפש, מפני שמתאבל על מנהגו של עולם. אז אם זה מנהגו של עולם, למה זה שלא מתאבל אכזרי?

והתשובה, שלא כלפי הנפטר הוא אכזרי, אלא כלפי עצמו. למה אכזרי? כי האבל אין לו עניין בפני עצמו. האבל מוגבל, שלושה לבכי שבעה להספד, שלושים יום, שנים עשר חודש אביו ואמו, זהו עד כאן. אי אפשר להיות הצער כל החיים, דור הולך ודור בא, זה מנהגו של עולם. אבל אם האבל לא נותן לך לחשוב, אם החלל נפער מי ימלא אותו, מי עכשיו ימשיך את אותם ההנהגות, מי ימשיך את אותם הסדרים, מי ימשיך את אותה המסורת. האם הפיקדון שהופקד בידנו ילך לאבדון או ימשיך להיות הלאה? אנחנו לא משמרים, שימורים זה בקופסאות, ולא טעים כמו הפרי בעונתו, אנחנו לא רוצים שימורים, אנחנו מנחילים מסורת, מנחילים מורשת, מה שאנחנו קיבלנו בפיקדון אנחנו מעבירים הלאה. רגיל אני תמיד לומר כי בצעירותנו היו אנשי הדור שהיו משכימים ומעריבים לבתי הכנסת. נסתלקו הם לעולמם. ועכשיו מי ישכים ויעריב? אולי נביא עובדים זרים? מי יתחיל שיר השירים? מי יקום לאשמורות? כמה אחריות הייתה להם ללמדנו שנדע להתפלל כמו שצריך, שנגיע לבית כנסת בזמן שצריך, שנדע לקרוא בתורה כמו שצריך, שנקום לאשמורות איתם, שכל דבר יהיה איתם יחד. לבוא איתם לבית האבל, כדי שנדע איך אומרים מספדות, כל דבר היה עם האבא. ישבנו מול הזקנים והרבנים, ראינו מראות הוד וספגנו. מי אם לא אנחנו ימשיך מסורת זו? אוי ואבוי לנו אם אנחנו שקיבלנו מסורת כזאת ממקורה, נביאה לקבורה. איזה פנים יהיה לנו? אנחנו ראינו, ומאתנו יתבעו. אנחנו ראינו דור אחר, שאף אחד כבר לא יראה אותו. חבל על דאבדין ולא משתכחין. דור של פשטות, של אמונה פשוטה, של חיי קדושה וצניעות, ודור של חכמת חיים. בשום מקום לא לומדים דברים כאלה. מי שראה זכה. מי שלא ראה, רק סיפורים ישמע.

כך צריכות להיות המסקנות מהאבל הזה. ואם אמרנו שעל אביו ואמו שנים עשר חודש אז כתוב במפרשים, למה שנים עשר חודש? לפעמים אדם מאבד בן וזה יותר קשה ושם זה רק שלושים יום, למה אביו ואמו שנים עשר חודש? ואומרים, שאצל הורים יש אבל אחר שאין באף קרוב אחר, אצל ההורים לא רק עצם הפטירה שלהם כואבת, אלא הדבר החשוב ביותר שהם היו חוליה מקשרת אותנו לדור שעבר, הם עוד יכלו לספר לנו וללמד אותנו על דברים שלא ראינו על דורות שלא זכינו לראות. ברגע שהלכו הם לעולמם החוליה ניתקה, אנחנו לא מקושרים ולא מחוברים לדורות שלא ראינו ואין מי שייספר לנו, אין. לכן אביו ואמו זה שנים עשר חודש, נותנים לאדם עוד קצת לפרוק את הרגשות, ולהבין מה איבד ומה חובתו. וכשאדם עובר את החיים באמונה עם תורה כל קושי כל תלאות החיים לא ישברו את רוחו.

המנוח איבד בן יקר שהיה לו בבת עינו אבל לא נשברה רוחו, נכון היה בצער תמיד אבל זה לא פגע לא בלימוד שלו לא בתפילות שלו, והוא המשיך להשכים ולהעריב באריכות ימים מופלגת, וכמובן שהאיר פנים לבנים ולבנות שעמדו סביבו תמיד. אבל כח האמונה הוא שנותן לאדם את החוסן לעבור את כל משברי החיים, והאמונה מהתורה נובעת.

אסיים בסיפור קטן על אדם שהאריך ימים הרבה. שאלו אותו פעם כמה צרות עוברות עליך, כמה תלאות עוברות עליך והנה אתה זוכה לאריכות ימים, לא נחלשת מזה, פעמים אדם שאוכל את עצמו מבפנים זה גומר אותו ח"ו, איך אתה מחזיק? הוא אומר תראו, אדם קם בבוקר, ניגש לארון מוציא כוס, ממלא מים מהברז ניגש לקומקום החשמלי ומרתיח מים, ניגש לארון לוקח קפה שחור שם לו בכוס, שם סוכר ואח"כ שופך מים מהקומקום לוקח חלב שופך לתוך הכוס מערבב, מברך שהכל נהיה בדברו ושותה. אמר אותו זקן, כמה קושיות יש לנו. אחת, לקחת קפה שחור שהוא מר. ושמת לו סוכר שזה מתוק. תחליט, אתה רוצה מר או מתוק? לקחת מים מהברז חיממת אותם ושפכת לכוס. לקחת חלב מהמקרר שהוא קר ושמת על המים החמים. אז אתה רוצה חם או קר? הקפה שחור החלב לבן, אז אתה רוצה לבן או שחור? ענה ואמר, כל יהודי קם בבוקר ואומר ריבונו של עולם אני לא יודע איזה יום יהיה לי היום, יום שחור או יום לבן, מר או מתוק, קר או חם, אבל דבר אחד אני יודע שהכל נהיה בדברו. כשלאדם יש את האמונה הזו והיא נובעת מכח התורה שיש בו, רק תורה יכולה להביא את האדם לרוגע, לא כדורים ולא פסיכולוגים ולא כלום, העוצמה של האדם נמדדת בעתות האלו האם הוא בן תורה באמת או לא.

זה היה המנוח זה היה שיחו, ויש הרבה מה לדבר עליו. נבקש מהקב"ה שינחם את האבלים נחמה שלמה, כי זה לא פשוט בכלל, לאבד דמות כזו, גם לקהילה ולרב שספג ממנו הרבה ולמד והחכים, ולכל המשפחה המורחבת. שיהיו הדברים הקצרים והמעטים שאמרנו לעילוי נשמתו, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

פרידה מאבא, סבא, סבא רבא שלנו

המשפחה

יום שלישי, ב' בשבט תשע"ו (12.01.2016)

הביטו סביב וראו, בנים ובנות, נכדים ונכדות, נינים ונינות, כל אוהבי ומוקירי ראש משפחתנו, כולם נקבצו ובאו היום ללוותו בדרכו האחרונה, יום בו נאסף אל עמיו. יום בו חובר אל בנו היקר משה ז"ל ואל אמנו היקרה ורעייתו האהובה, יונה יצחק הלוי ע"ה.

מאז שאמא הלכה לעולמה, דאג אבינו להמשיך ולהחזיק את כולנו כמשפחה חמה ומלוכדת. הוא היה מרכז המשפחה וסביבו נסוב הכל. הוא הקפיד תמיד ששגרת החיים שלנו תימשך כסדרה, הן בימי חול ובמיוחד בשבתות וחגים.

אבינו קרן באצילות הליכותיו ומנהגיו, וגרם לכל הסובבים אותו להרגיש כי יש מנהיג ויש רועה לעדר. תמיד הסתפק במועט וכאשר ניסינו לתת ולהרעיף עליו יותר, חייך את חיוכו המיוחד ואמר "זה מספיק".

בבית הכנסת אבינו קרן אור וקדושה. כל מי שראה אותו התרגש כל פעם מחדש. הוא היה המקור לשמועה ולמסורת. בכל שאלה או ספק נועצו בו ותשובותיו היו תמיד מקוריות ומדויקות מאוד.

כל ימיו היה סופר סת"מ. מאות ספרי הקודש וספרי התורה שכתב מאז היותו נער ועד שנותיו האחרונות, מצויים עד היום בבתי כנסת בכל רחבי הארץ, וכולם, עד האחרון שבהם, עדיין נקראים מדי שבת בשבתו.

אנו נפרדים היום מאבא בסיומה של דרך חיים ארוכה ומפוארת. צנוע ועניו היה כל חייו. מעולם לא התלונן וקיבל הכל באהבה, גם כאשר חווה קשיים ומכאובים.

כל מה שעשינו היה לכבוד אבא, השתדלנו כמיטב יכולתנו ועשינו הכל למענו. ואם חלילה פגענו בכבודו, אנו מבקשים סליחה ומחילה.

אבא,

נוח בשלום על משכבך ותהי נשמתך צרורה בצרור החיים.

צורת שירת האזינו במשנת מארי

הרב אברהם חמאמי

לאחר פטירת הישיש הנכבד ר' סעיד יצחק הלוי זלה"ה, פנתה אלי המשפחה הי"ו, באמרם כי ברצונם להוציא חוברת לזכרו של אביהם זלה"ה, עם מלאת השלשים. ולפיכך בקשו ממני למסור להם אחד מן הכתבים ששלח אביהם אלי בעניני הלכה ומנהג.

וזאת למודעי, כי פעמים מספר שלחתי אליו שאלות שעסקתי בביורם, והיה אביהם המנוח משיב לי בכתב ידו תשובה כפי כוחו, בענוה יתרה, בחן ובכבוד, ובהתנצלות, כי דבריו המעטים אינן פסק הלכה ואינו מוסמך להשיב, אלא דבריו נכתבים מתוך מה שלמד ומניסיונו בחיים.

מלאכתו מלאכת שמים – כתיבת סת"ם, לימדו והדריכו, כפי שכתב לי באחד מתשובותיו וז"ל:

מורנו ורבנו הרה"ג מארי יחיה אביי' זצ"ל, הוא הכניסני לעבודה, לימד אותי, הדריך אותי ופקד עלי להגיע אליו בכל יום שישי, עם מה שכתבתי במהלך השבוע לבדיקה אצלו...

גם את מלאכת "הנקטה" לימדו כפי שכתב לי וז"ל: הוא הזמין אותנו לבית הכנסת שלו, שם הוציא ס"ת עתיק שנכתב בתימן "מנקוט", ואמר לי "כזה ראה וקדש" !! ומס"ת זה למדתי את "הנקטה" וצורתן... עכ"ל.

זכות היא לי לפרסם מכתב אחד ממה שהשיב לי במלאכתו והוספתי בהרות להאיר דבריו. ויהיה זה זכרון טוב להולך תמים ופועל צדק, שמלאכתו מלאכת שמים.

ויהי רצון שיזכו בניו וכל זרעו אחריו, לשמור מסורת אביהם הזקן, ויאמר עליהם "כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ד'". ועליו יאמרו: אשריו שילדם, אשריו שגידלם, אשריו שחינכם לתורה ולמעשים טובים. אשריו ואשרי חלקו.

אצטט מלשונותיו הנעימים מתוך כתביו:

...אני רואה שאתה רוצה לברר כמה עניינים שבהלכה, ואני לא מוסמך לענות. אבל
אעשה מה שאני יודע עכ"ל.

...אבקש לציין שתשובתי בנושאים אלו הן עפ"י השכלתי ונסיוני בלבד, ואינן
מהוות שום פסק הלכה וכד' עכ"ל.

...צר לי על העיכוב בתשובתי אליך, וזאת מכיון שלא חשתי בטוב בתקופה
האחרונה עכ"ל.

...אני מודה לכבודו על הברכות שברכת אותי, גם לכם יחולו כל הברכות הכתובות.
אני מסיים בברכה המסורתית, תכתבו בספר החיים ובספר הזיכרון, ובספר מחילה
וסליחה וכפרה אכי"ר. מפני טרדת הזמן לא היה ספק להדפיס את זה כראוי, ואתכם
הסליחה עכ"ל.

...ולסיום, ה' יאר עינינו במאור תורתו ויצילנו משגיאות ! עכ"ל.

וז"ל השאלה:

לק"י יום שלישי ה' כסלו תשס"ב לפ"ק בשי"ב לשטרות לסדר "אם נא מצאתי חן
בעיניך".

לכבוד

השם הטוב סופר דמתא

הרב סעדיה יצחק הלוי יצ"ו

כנהר שלום !

שמעתי באומרים לי בבית השם, כי בשעתו נתבקש כת"ר ע"י כבוד מו"ר הרב יוסף
קאפח זת"ל, לכתוב לו צורת "שירת האזינו" לפי מסורת תימן כדי להדפיסה בחבורו על
הרמב"ם הלכות ס"ת. ומסרת לו צורת השירה הנ"ל כאשר שש השורות העליונות
שבראש העמוד שתחלתן "ואעידה" במ וסופם "עד תומם" נכנסות כשתי אצבעות מכל
צד כצורה זו:

צילום תיקון סופרים מתאג' 'תורת אבות'

ושמעתי שמארי זצ"ל ביקש מכת"ר להחליף את הכתיבה הנזכרת, ולכתוב את השורות העליונות כרגיל מראש השרטוט עד סופו, כפי שנמצאת צורה זו בחיבורו של מו"ר זצ"ל בהלכות ס"ת פ"ח בצורת שירת האזינו (עמוד תו) וצרפתייה כאן לשאלתי בנספח מספר 2. והטעים מו"ר זצ"ל לכת"ר כדי שלא יאמרו שיש כאן פרשה ופוסל בס"ת. עד כאן תוכן השמועה ששמעתי.

שאלותי הם :

- א. האם נכונה שמועה זו ?
- ב. האם כך מסורת תימן או שמא ישנן שתי מסורות בענין זה ?
- ג. על מה נסמכו מסורות הללו, האם ישנן תיג'אן קדומות או נמצא כן בהרמב"ם כתבי יד ?

אודה לכבודו אם יואיל בטובו להקדיש מזמנו היקר ולהשיבני דבר, כי בעוה"ר זקנים משער שבתו, ואין לנו פה ששיב, ויפשוט ספקותינו. המב"ה יאריך ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, ויסעוד זקנתך ויטיב אחריהך מראשיתך. אכ"ר.

מנאי ער"ח אברהם ב"ר סעיד חמאמי
 סנהדריה המורחבת 128/16
 ירושלם

וז"ל תשובתו אלי בענין זה בכתב ידו:

אק"י

היום ה' ז' כסלו התש"ס אק"י
לכ' הש"ט ל' אברהם ב"ר סדציה מאמא ה"ו.
בתשובה לבקשתך מה היתה המסורת הקדומה
על ששת השיטין שבתקופת הדף בשירת האזינו. האם
הם כתובים בצורה כזו או הם
כתובים על פני כל הדף ולאמרו אומות בכדי למלא את כל
השטח, המסורת שאפנינו בתנאן בקדומות מלכניסס שנה
יותר. וגם בספרי תורה הקדומים. השש השיטין כתובים
באמצע השיטה. מפני שלא היו מושכים אותיות. ואולי כדי
שלא תשתנה צורת האות על ידי המשיכה.
לכן כשפנינו צ"ל ביקש ממני לכתוב או את שירת
הים ושירת האזינו. וצורת הפרשיות הכתובות והסגולות.
לפי שיטת רבי' בהלכה. אני זשיע כפי ידועתי ולפי המסורת.
כשקאמי למסור לו הוא בדק אתהפל והיה שבז רבין ורק
דבק לשנות את ששת השיטין ולאמרו אותן על פני כל הדף.
אמרתי לו לא. היא המסורת שבמאן. הוא ~~הוא~~ יבואו אלה ויטענו
דאינו שזו כמו פסקא באמצע בסוף. ודוד לו אתה הצורות של
כמה סמוכה. ולכן סידרתי זו אומן על פני כל השטח.
כפי שהם בספרי. בידך אותי והכל על מקומה בשלום.
מוק' סדציה יבחק ה"ו

לק"י היום ה' ז' כסלו ה'תשס"ב לב"ע

לכ' [בוד]

השה"ט ר' אברהם ב"ר סעדיה חמאמי הי"ו.

בתשובה לבקשתך מה היתה המסורת הקדומה על ששת השיטין שבתחלת הדף בשירת האזינו. האם הם כתובים בצורה כזו או הם כתובים על פני כל הדף ולמתוח אותיות בכדי למלא את כל השטח.

המסורת שלפנינו בתיגאן הקדומות מלפני חמש מאות שנה ויותר, וגם בספרי תורה הקדומים¹, השש השיטין כתובים באמצע השיטה², מפני שלא היו מושכים אותיות, ואולי כדי שלא תשתנה צורת האות על ידי המשיכה.

1 כך מעיד מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' כב) על ס"ת תימן הקדמונים. וז"ל השאלה שנשאל: יורנו בס"ת הקדמונים שבפרשת האזינו בדף המתחיל ואעידה בם, שכתוב בהם השש שיטות שקודם פר' האזינו בשיטות קצרות ומניחים ריוח באלו השש שיטות מצד זה ומצד זה... עכ"ל. וכך הוא בתאג' כתר תורה - משפחת חבשוש (מהדורת צילום אלול תשמ"ה) בפרשת האזינו. [ראה נספח מספר 1]. וכך הוא בס"ת שכתב המנוח הסופר המשיב, לכא"מ ז"ל.

ובשו"ת בעי חיי לבעל כנה"ג רבי חיים בן ישראל בנבנישתי (יו"ד סי' רלד דף קעא ע"א) נשאל בזה והאריך למעניתו בענין זה וסיים: כי רוב הספרים הבאים מקושטא הם בצורה זו, והם ספרים ישנים שנכתבו מזמן קדמון. וסופר אחד העיר בשם החכם השלם כמה"ר זרחיה מליריאה ז"ל סופר מומחה ובקי חכם וירא שמים, שפעם אחת ראה הסופר הזה ס"ת בצורה (הזה) [זו] ואמר לרבו החכם הנוכח שיתקנהו. והשיב לו החכם הנוכח, שאל יחוש לזה, שזה כשר לכתחלה, ורוב הספרים שבארץ ישראל כתובים בצורה זו. והיו עושין כן ליופי והדרור הכתיבה, מפני שלששה שטין הללו שקודם שירת האזינו, למצוה מן המובחר התחלתן שטה ראשונה "ואעידה" שניה "אחרי" שלישית "הדרך" רביעית "באחרי" חמשית "להכעיסו" ששית "קהל". ולכוין לזה צריך לעשות האותיות יותר גסות משאר הספר ואינו מן המובחר. ולכן כדי [שיהיו] האותיות שוות עושין כן. והראה כמה חומשים מוגהים מכתיבה ומדפוס כתובים בצורה זו עכ"ל.

והעתיקו דבריו להלכה, בספר קסת הסופר (ח"ב פרשת האזינו לב לשכת הסופר אות ג) ואמנם סיים שם, והנה אנו אין לנו לשנות מנהג מדינותינו. אך אם נמצא כן בס"ת הרי הוא כשר. עכ"ל קסת הסופר. גם בספר קול יעקב (סי' רעה ס"ק כג) כתב שס"ת שנמצא בצורה הנ"ל אינו צורת פרשה, ושכ"כ בספר אמת ליעקב בצורת הפרשיות (אות ו), החיד"א בספרו לדוד אמת (סי' טז אות ו) וכמה ספרי דווקני נמצאו כן. וכ"כ המנוח המשיב ר' סעיף במקום אחר: ...אני ראיתי כמה תיגאן שהיה כתיבתן באמצע, גם ס"ת שראיתי בבית הכנסת בית אד"מארי כשהתפללנו שם, היו שם מצומצם. גם היה שם ס"ת המקודש שהיה בצנעא, שם היה ג"כ מצומצם. ג"כ אי אפשר לקבוע שכולם היה ככה, מפני שכל סופר עשה מה שנוח לו, ולפי רוחב הדף שהיה לפניו עכ"ל.

2 זו היתה טענת השואל בשו"ת פעולת צדיק הנ"ל וז"ל: ...ואותו ריוח יש בו כשיעור פרשה דהיינו ט' אותיות מה יהיה משפט. עכ"ל השואל. ומהרי"ץ השיב לשואל:

הרב הגדול מהר"ם לונזאנו בס' [פר] אור תורה פסק, דס"ת כזה פסול כיון שעשה שם ריוח כשיעור פרשה במקום שאין שם פרשה ע"ש. וחפשתי למצוא ארוכה וצרי לס"ת שלנו. ואחר החפוש מצאתי תשובה אחת למהר"י זין ז"ל הובאה בס' [פר] פה"א [פרי האדמה] הלי' ס"ת [סי' ג דף כא ע"ב] שכתב דהר"מ לונזאנו

לכן כשרבינו זצ"ל ביקש ממני לכתוב לו את שירת הים ושירת האזינו, וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות, לפי שיטת רבי[נון] בהלכה. אני עשיתי כפי ידיעתי ולפי המסורת. כשבאתי למסור לו הוא בדק את הכל והיה שבע רצון ורק רצה לשנות את ששת השיטין ולמתוח אותן על פני כל הדף. אמרתי לו זו היא המסורת שבתיגאן. הוא אמר, יבואו אלה ויטענו עלינו שזו כמו פסקא באמצע פסוק. ועוד זו אחת הצורות של פרשה סתומה. ולכן סידרתי לו אותן על פני כל השטח, כפי שהם בספר³, בירך אותי והכל על מקומו בשלום.

מוקי[רך] סעדיה יצחק הלוי

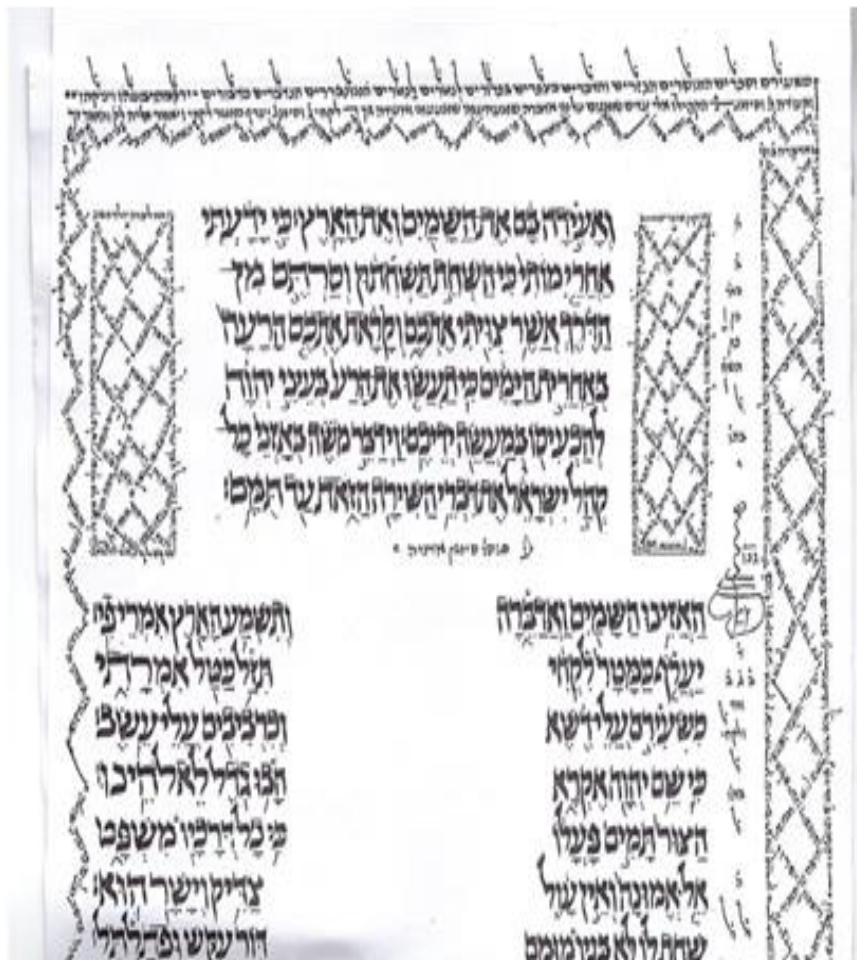
יחיד בסברא זאת ורבים פליגי עליה, ושכן ראה בהרבה ס"ת מכ"י התייר הגדול מהר"א מונסון ז"ל עשויים בשיטות קצרות והאריך בכמה ראיות. ומסיק בסוף דבריו דכיון דהשש שיטות שוות מכאן ומכאן אין כאן צורת פרשה וכשר... עכ"ל מהרי"ץ לעינינו. וראה עוד מ"ש כיוצ"ב מהרי"ץ בשו"ת פעו"צ (ח"ג סי' ב).
בהל' ס"ת (פ"י עמ' תו), ראה צילומו בנספח מספר 2.

3

ואע"פ שכתב מארי בשער בפירושו לספר אהבה (עמ' ח) וז"ל: בהלכות ס"ת הוספתי צורת שירת האזינו על פי ספרי תורה העתיקים שהם תואמים את פסקי רבנו לפי נוסח כתבי היד העתיקים עכ"ל. ויודעים יושבי שערי בתי מדרש, כי מארי זצ"ל דרכו בקודש היתה לחזק ולשמר מנהגי תימן הקדמונים, ולמפורסמות אין צריך ראייה. כאן נטה מארי מדרכו. ויתכן שהחלטה נבעה, לחוש "למה יאמרו" כמו שהעיר הסופר המשיב ר' סעיד מה שאמר לו מארי.

ובפרט לפי מהרי"ץ בשו"ת (הנ"ל) שאף שמצא סמך למנהגו, אך מ"מ סיים בסוף תשובתו: אלא שראיתי להרדב"ז בתשובות החדשות (ח"א סי' קצד) שפסל בנדון כזה. וסיים טוב להחמיר עכ"ל. והואיל ונטה מהרי"ץ להחמיר בענין זה, נראה דמשום הכי גם ר"ש צאלח בתאג' 'חזון שמעון' בפרשת האזינו (עמ' עט) הביא צורת הפרשה בתיקון סופרים שלא כמסורת הקדומה, ועוד הוסיף צילום צורת השורות מכתר ארם צובה וליסבון, המתאימים לצורת תיקון סופרים שהביא. [ראה נספח מספר 3].
[וראה עוד בשו"ת ענף החיים לר"א אלנדאף (יו"ד סי' ג) בענין שינוי בס"ת תימן בפרשיות בספר האזינו, תשובת הרב חיים משה אלישר, בן הראשון לציון הרב יעקב מאיר אלישר בעל שו"ת משה האי"ש. ושו"ת דברי חכמים (יו"ד סי' כה), ומ"ש ר"י קורח בשו"ת אמרי יוסף (סי' סד) [שבתוך ספר ענף עץ אבות (עמ' תקפו)], ואסופת מאמרים לר"פ קורח (עמ' תיג)].

נספח מספר 1

צילום פרשת האזינו מכתר משפחת חבשוש

נספח מספר 2

ספר אהבה

תו

צורת שירת האזינו

כל שטה ושטה יש באמצעה ריוח אחד כצורת הפרשה הסתומה (כג), ונמצאת כל שטה חלוקה לשתיים, וכותבין אותה בשבע וששים שטות (כד), ואלו הן התבות

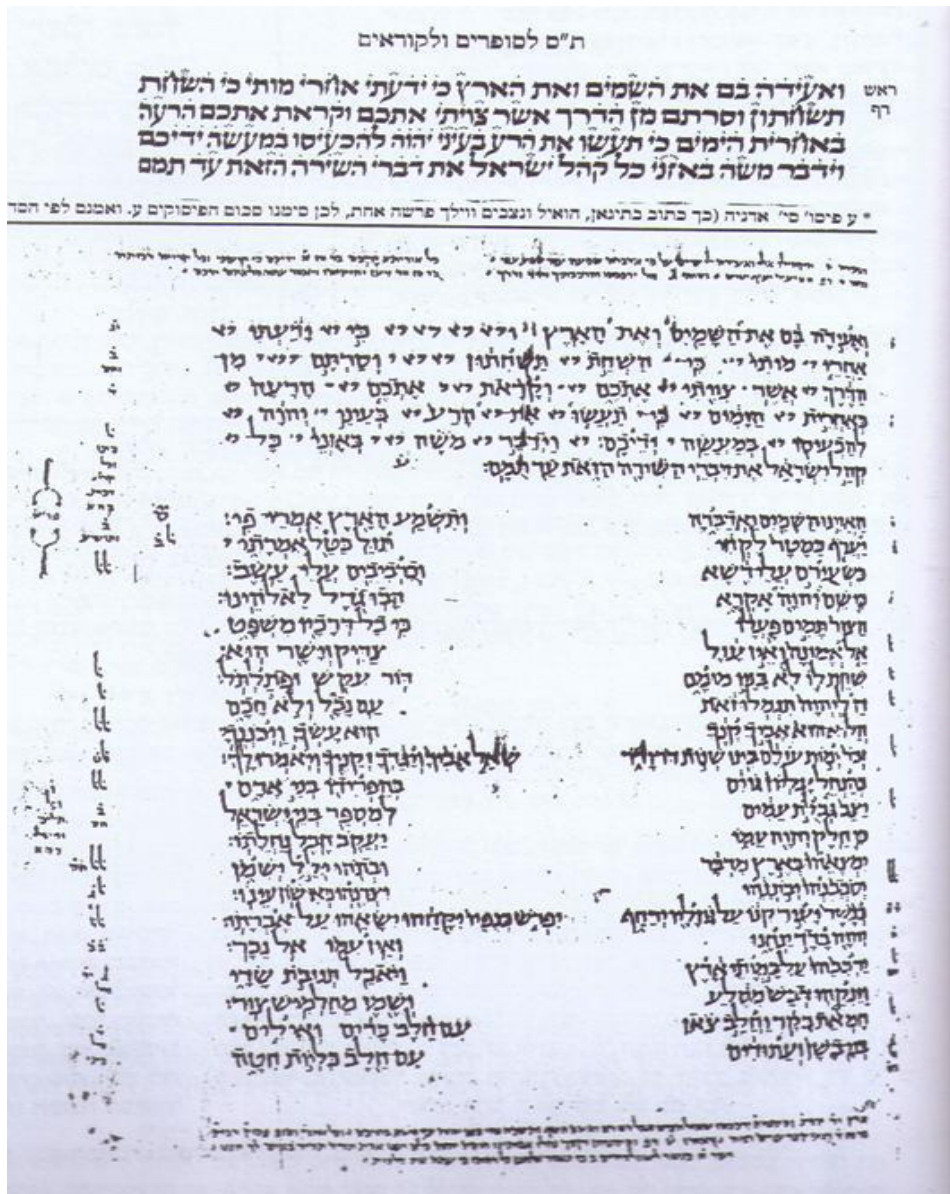
<p>ואעזרה במ את השמים וארבה אררי מורני כי רשחתי רשחתי וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת ארמכם רחמי ערה באחרית הימים כי תעשו את דרוע בעיני יהוה להקניסו במעשרה ודיכם וירבר מעשה באזני כל קהילי ישראל את רברי השירה הזאת עיר תכנס</p> <p>האיש השמים וארבה יקח במטר ריקני כשערים עלי דשא כי שם יהוה אקרא הצור תמים פעלי אל אמונה אין עול שקת לו לא בעי מומם הליחה תמלו זאת הלא הוא אבר קנן זכר ימות עולם בט שנת ור בהחרי עלין נויים יצב נקרות עומם כי חלק יהוה עמו ימצאהו בארץ מרביר ישבטרו ויבגורו משריעו קנ על נזלי יקח יהוה ברי יתנו ירכוהו על בנות ארץ וימחו ריש מסרע תמאת בקר חלב צאן בני בשן ונתרוריים ורם ענב השתה חמר שמת עבית כשיר ויבול צור ישעורו בתעבת ישעורו אלהים לא ידעום לא שערים אבותים ותשבת אל מחלילך מכעס בני ובגדיו אריא מה אחריהם גוים לא אמן בם כעטני בהבליהם בני נבל אכעיסם ותקח ער שאול תחנות ותהיט נקמי תרים הצו אכרית בם וקטום מירוי עט תמת חתלי עפר גם כחור גם מנלה יקנע איש שיח אשכיה מאנוש יסרם פן יסכרו צרומו ולא יהוה פעל כל זאת ואין בהם תבוטה יבני לא אחריהם</p>	<p>ושנים יסון רבבה ויהוה הסנירם ואיבנו פלילים ומשרמת עמרה אשכלת מורת למו וראש פתים אכור חתום באוצרתו לעת תמוט רגלם וחש עזרת למו ועל עבריו יתנבם ואפס עצור ועזוב צור חסיו בו ישונו ין נסיכם יהי ערבים סתירה ואין אלהים עמיו מחצתי ואני ארפא כי אשא אל שמים ויר אש שנותי בך חרבי ועקב חבל מולתו אשכור חצי מדרם מרם וידלי ועבדה ררנינו נויים עמו ונקם ישיב לעריו</p> <p>והשקע ארץ אמרי תול כטיל אמרתי ומרביט עלי עשב הבו גרד לאלהינו כי כל רכיו משפט צרית ושיר הווא דור עקש ופתולת עם נבל ולא חכמה רהוא עשן ויכנר שאל אביו ויגד ויגד ויגד כספריו בני אדם למספר בני ישראל ועקב חבל מולתו ובתו יליל ישבון יצרינה כאשון ענו פרש מנפיו יקחה ויאהו על אבחו ואין עמו אהל נכר ויאכל תנובת עריו וישמן מחלמיש צור עם חלב כרים ואוילים עם חלב כליות חמרה וישמן ישרון ויבעט ויש אלה עשרו וקנאוהו בוריים יבחו לשדים לא אלה חרשים מקרב באו צור ילדך ותשי וירא יהוה וינאץ ויאמר אסורה פני מהם כי דור תתפתי המרה הע קנאני בלא אהל ואני אקנאם בלא עם כי אש קיחרת בארץ ותאסל ארץ ויבלרה אספה ערלימו רעור מזירע וילחמי רישו וכן בהמת אשלה בם מחוץ תשכר הרב ומחירום אימה אמרתי אפאירם לולי כעס אויב אגור פן יאמרו ידעו רמיה כי גו אבד ענות מהו לו חמנו ישכילו זאת אשה ירף אחר אלה</p>	<p>אל לא כי צורם יסרם כי לא כנורנו צורם כי מגפן סרם גפנם עבמו ענבי רישו תמת חנינם ינם הלא הוא כמט עמרי לי נקם ויגד כי קרוב יום אידם כי דין יהוה עמו כי יראה כי אלה יר ואמן אי אלהינו אשר חרב זבוחו ואכלו יקומו ויעזרו בם ראו עתה מי אני הוא אני אמרתי ואחריה ואין מירי מציל ואמרתי חו אנו לענב ותאחז במשפט ידיו וירמשנאי אשלים וחריב האכל בשו מראש פרעות אויב כי רם עבריו יקום וכפר אדמתו עמו</p> <p>וכא משנה וירבר את כל דברי השירה הזאת באותי יהוה הוא והשקע מן טן ויבול משוה לירב את כל החרבים והאל אל כל ישראל ואמר אלהים שמו לבכם לכל החרבים אשר אנו מעיד בכם יהוה אשר תצום את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת כי לא ידבר רק הוא מכס כי הוא חכם ובדבריו הוא חכם ואיבנו ימים על הארמה אשר אתם עברש את הדרך שמה לרשתה</p> <p>על שעור הריח אמר כן, אלא שבשירת הים בשטה שיש בה שני אוירים מניה שעור הריח בין שניהם, וכ"כ בשירת הים. ושאר השטות אחת מניחין באמצעה ריוח אחד, ואת מניחין הריח בשני מקומות. ומדקאמר מניחין הריח משמע שיש לו שעור, אלא שבאותה שטה חולק אותו לשני אוירים. וכתב אם ריוח השיח כשעור פרשה למה אמרו שאם כתבה כשירה פסולה תפ"ל משום שעשה פרשה שלא במקום פרשה, דודאי נראה שפוסל דלא גרע מפתוחה שעשאה סתומה או סתומה שעשאה פתוחה. הא ל"ק דהנה אמינא דאע"ג דבאוייר אחד כשעור פרשה פוסל, בצורת השירה עדיף טפי, דאין זה פרשה אלא כצורת השירה נכתב, ומש"ה אצטרך למימר דעשאה כשירה פסולה עכ"ל. (כד) בנדפס "בשבעים שטות" ואף הוסיפו בראשי השטות שאל, יפרש, ומחדרים, יונק, והשמיטו ג"ם". ובראשי התצאים שינו וכתבו בינו במקום</p>
--	--	--

צריך להעביר עליה הקולמוס, ובמקום מה שכתוב
 כי הן י"ד. צריך לכתוב והן י"ג. וכן מצאתי
 בספרי רבנו מוגה.
 (כג) כתב הכ"מ: כתב הריב"ש נראה שגם

צילום פרשת האזינו

כתיבת יד הסופר ר' סעיד יצחק הלוי במשנה תורה מהר" מכוון מש"ה

נספח מספר 3

צילום פרשת האזינו מתאג' 'חזון שמעון'
כולל בתוכו צילום כ"י מכתר ארם צובה וליסבון

בישישים חכמה לזכרו של כה"ר סעיד יצחק הלוי ז"ל

הרב אביעד אשואל

רבי שמעון בן עקשיא אומר זקני עם הארץ כל זמן שמזקינין דעתן מיטרפת עליהן שנאמר (איוב יב כ) "מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח" אבל זקני תורה אינן כן אלא כל זמן שמזקינין דעתן מתישבת עליהן שנאמר (שם שם יב) "בישישים חכמה ואורך ימים תבונה" מעילה (דף כה ע"א)

זכות גדולה זימן לי הקב"ה בשלש עשרה השנים האחרונות מאז הקימונו בחסדי יי תברך עלינו את קהילת "יד יוסף", ובמיוחד בעשר השנים האחרונות, להיות סמוך וקרוב ליהודי תלמיד חכמים, מנקיי הדעת, שאצילות קרנה מאישיותו ה"ה כה"ר סעדיה יצחק הלוי ז"ל. משרידי דור דעה, שלמד על ברכי גדולי תלמידי החכמים בצנעא בדור האחרון, זיכנו הקב"ה לשמוע מכלי ראשון מסורות ומנהגים ייחודיים שהנחילו גדולי הדור הקודם לתלמידיהם. יתרה מזאת זיכני הקב"ה לעמוד על טיבה וייחודה של מסורת זו כך שאתעד אותה ואעלה אותה על הכתב לא מתוך הזיכרון, אלא מיד לאחר שמיעת הדברים, ועל פי רוב הדברים היו נכתבים במוצאי שבת אחר תפלת ערבית בפנקס המיוחד לכך. ואם היו הדברים נשמעים בימות החול או בחול המועד היו עולים על הכתב אף בתוך כדי דיבור.

המסורות והמנהגים שמציג אני בפני הלומד והמעייין נאמרו מפי כה"ר סעיד יצחק הלוי בבהירות וללא שום ספקות. ומה שהיו בו ספקות לא העליתים. כמו כן הבאתי כאן חלק מן המסורות שהזכרנו בשמו בספרינו "ברכת משה" ו"מועדי משה". ואעפ"כ אין להורות ולקבוע הלכה ממה שהעלינו במאמר זה, וצריכים לעיין בכל הוראה ושמועה היטב הדק, הדק היטב.

לא הסתפקתי בשמיעת וכתיבת מסורה זו, אלא בחלקם אף עשינו מעשה בקהילתנו, וממשיכים אנו את אותה מסורת שהוד קדומים נסוך עליה.

ועתה משוש ליבנו שבת, בשני לחודש שבט. אין מי שינחיל לנו המסורה, ואין ממי לשאול הגרסה. ואין לנו להתנחם אלא במה שזכינו ללמוד מפיו ומהנהגותיו, שראינו

ושמענו. ולהמשיך ללמד, לשמור, לעשות ולקיים. וללמוד מרבתינו מאורי עדתנו את מסורת אבותינו, לשמוע מפי רב ולא להסתפק מהכתב. לשמש תלמידי חכמים, ולהעביר הלאה לבנינו ולשומעי לקחינו את המסורה שקיבלנו.

הנה ידוע כי בדור האחרון בתימן באו מחכמי הדור ורצו "להחזיר עטרה ליושנה", לאותם מנהגים קדמונים הקרובים יותר לפסיקת חכמי התלמוד ולרבנו הרמב"ם, ואין כוונתם הייתה להלעיג על מנהגי ישראל ח"ו. ואעפ"כ היו מהחכמים שבאותו הדור שראו זאת בעין לא יפה והתנגדו לשום שינוי קטן כגדול, וכל מי שהעז לשנות היה בבחינת "המתפרצים בעם", "חדשים מקרוב באו", "לא שמענו בלתי היום". אולם הלומד והמעייין בדורנו רואה כי שינויים בתוך הפיוטים וההנהגות בכל קהילות ישראל הן דבר שהתרחש ומתרחש גם כעת, ואף כיום יש מתלמידי החכמים שמוציאים הערות על פיוטים כאלו ואחרים ומשנים את הגרסה המקובלת, בטענה "כי כך יותר נכון", וגרסה זו "יותר מדוקדקת". וכמדומני שלולא הנסיבות שהיו בזמנם לפני כמאה שנים, היו דבריהם נשמעים בנחת וכראוי לתלמידי חכמים שכמותם.

לכן ראיתי להקדים בקצירת האומר ואין בזה אפילו בנותן טעם, מתשובות רבנו הרמב"ם וכן מרבנו המאירי, על סמכותם של חכמי כל דור ודור לבחון את המנהגים ולראות האם הם עומדים בגדרי ההלכה. כי לא כל מנהג שקורין לו בימינו מנהג הוא מקודש, ולא כל מנהג מותר. וכידוע ישנם מנהגים שאין אנו יודעים מה טיבם ומה עומד ביסודם. ויש פעמים ולא מעטות הן כי ברבות השנים שינו מנהגים ומסורות, לבשו צורה ופשטו צורה, על אף דברי חז"ל "שלח להו רבי ייסא אף על פי ששלחנו לכם סדר תפלות, אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש".

ולא כל שינוי מנהג או הוראה הוא אסור, אלא יש לחכם שבאותו זמן ומקום לבחון האם יש צורך להוסיף או שמא אף לחסר ממה שעשו עד כה, כדי שלא להכשיל את הצבור במעשה שאינו ראוי או אף בדעה ואמונה שאינה נכונה, לדעתו של אותו חכם. וזהו המקום שהניחו לו מן השמים להתגדר בו. וכדברי רבנו המאירי בחולין (דף ו ע"ב):

שתלמיד חכם שאמר דבר הלכה מחודשת, הן דרך הוראה, הן דרך גדר, הן להחמיר הן להקל, אף על פי שהוא מבטל בזה מנהג קדמונים, אין ראוי להחזיקו בכך במדת יוהרא ונטילת שם בדבר שאין ראוי לו, ולסרב בדבריו מצד שלא נהגו הקדמונים כן, אחר שהוא מראה פנים לדבריו, ושהוא כדאי לסמוך על דבריו, שכל תלמיד ותלמיד מקום הונח לו להתגדר בו. עיי"ש עוד.

ולא עוד אלא שיש סמכות לחכם לבטל מנהג במקום חשש תקלה או איסור, עיין תשובת רבנו הרמב"ם (סימן קכג) וז"ל:

כל מקום שמסופקים יושביו אם הוא מוקף מימות יהושע בן נון או לאו קוראין בי"ד ומברכין לפניה ולאחריה, שארבעה עשר זמן קריאה לכל. אלא למי

שנתברר ונתאמת שהוא מבני ט"ו. וקוראין [המסופקים] בט"ו ואין מברכין לא לפנייה ולא לאחריה, כי ברכה שאינה צריכה אסורא דאורייתא הוא [ראה ברכות פ"א הל' טו] לפי שהוא נושא שם שמים לשוא ואין עושין כן מספק. וזה יסוד השען עליו לא רק במגלה אלא בכל מצוה בין מדאורייתא בין מדרבנן, אם נסתפק האדם אם הוא חייב בה או לא עושה אותה בלא ברכה. ואם יכריעו עמי הארץ והמוני בני אדם ויתלו עצמם במנהג והמשיכו לברך בט"ו ראוי לכל תלמיד חכמים וירא שמים שיתרחק מזה ויחדל מלענות אמן על ברכה זו והדומה לה, וכל מי שעונה אמן ומגיס רוחו להתיר ברכות לבטלה או ברכות שחיובן מסופק הרי הוא עתיד ליתן את הדין.

ועוד כתב רבנו (סימן קנב) אימתי מחזירין ס"ת להיכל:

אין הבדל בכך, ואין להעדיף אחד משני המעשים על השני, אלא מצד מנהג הצבור, שאין ראוי לשנות מנהג שנקבע אפלו בדבר קל אם אינו מביא לידי הפסד בדין ולא לעברה.

ועוד ראה לרבנו (סימן שי) וז"ל:

...ולפי אלו העיקרים כולם שזכרנו אמרו שאין ראוי להניח בני אדם על אסור מה שחשבו אסור, לפי שמה שזכר הירושלמי הוא התרת מה שחשבו בו אסור לא חיוב סתירת מנהג שיש בו טעות, לפי שאין הפרש בין התרת האסור ובין איסור המותר.

וראה עוד לרבנו המאירי (פסחים דף נא ע"א) וז"ל:

בני אדם שהיו נוהגים באותו מנהג חשש לאיסור, אף על פי שמנהגם מכל מקום חומרא הוא, הואיל ואפשר לבוא ממנו לידי מכשול אין חוששין לו ומבטלין אותו בפניהם.

והיה עוד מקום רב להאריך על תוקפו של מנהג כי יש עשרות מקורות נוספים, ורבים האריכו בסוגיה זו למעניתם, אולם במסגרת מאמר זה העליתי טיפה מן הים כדי ליישב ולו במעט את שיטת מורנו יחיא קאפח זלה"ה ומורנו יחיא אביץ' זלה"ה אשר היו אמונים על משנת רבנו לא רק ההלכתית אלא גם האמונית, כפי שהיה בשנים קדמוניות בתימן ולית מאן דפליג עלויה. ולכן עשו שינויים שיתאימו הן לפסיקת הרמב"ם שלשיטתו היא הפסיקה התלמודית שאליה מחויבים כל בית ישראל. והן לשבילי חשיבתו האמונית של רבנו כפי שבא לידי ביטוי בשינויי גרסאות בפיוטי התפלה וכיו"ב. ולא עשו זאת כרפורמה ועל פי שינויי ההשכלה כמו שיש שטענו וחשבו בשגגה, אלא מתוך קנאות למנהגי הקדמונים.

וברוח זו כה"ר סעיד יצחק הלוי ז"ל היה מעיר הערותיו על פי מסורה זו שקיבל משני רבותיו ותלמידיהם [להלן מהריק"א ומהרי"א]. ולא רק למבוגרים העיר, אלא אף מידי פעם היה משבח את הילדים הראויים לכך על קריאתם המדוקדקת, ואף לא אחת ביקש שיקראו אליו את הילד שעלה לקרוא או להתפלל, והודה לו על קריאתו ובירכו. אשרינו שזכינו כי אנחנו וילדינו ראינו יהודי מהדור הקודם, ישיש, תלמיד חכמים, הדור בלבשו והנהגותיו. התבוננו בו בתפילתו, בדיבורו, בלימודו, בקריאתו, כל תנועה נחרתה בלבנו ובלב ילדינו, אשרינו שזכינו בקהילתנו לפנינה המאירה דעת ואמונה, אשרי עין ראתה כל אלה הלא למשמע אוזן בהסתלקותו דאבה נפשנו.

ענייני תפלה וקריאת התורה

- א. באמירת "המהולל" שקודם "ברוך שאמר" העיר לנו כי מקפידים לדלג על תיבות "ואין אלוה כערכך" כיון שיכול להשתמע באמירתו שיש אלוה אחר אלא שאינו כערכו של הקב"ה, או שיש כביכול להקב"ה ערך מסוים.¹
- ב. לא היה אוחז וכן לא מנשק ציציותיו בקרית שמע.²

1 עיין סידור "שיח ירושלים" שהקיפו בסוגריים תיבות "ואין אלוה כערכך". וכ"כ כמוה"ר שלום קורח זלה"ה בתכלאל קדמונים בהערותיו וז"ל: "מו"ר מהר"י אבייץ היה משמיט זאת הפסיקה [ואין אלוה כערכך]. אמר כי נפיק מינה חורבה, שנשמע ממנה שיש אלוה זולתו אלא שאינו כערכו, מה שאין כן לשון הכתוב אין עורך אליך הוא בהחלט. אבל תמה כי נמצא דוגמת לשון זה בסליחות רס"ג ז"ל שאמר, כי אמת עשית ואין כערכך [ראה שיח ירושלים כרך יום כיפורים, מהדורה שביעית, עמ' רכח, "תפן להקשיב ממעונים"]. ויש ליישב כי רס"ג מיירי במדותיו יתברך, וכבר אנו מצוים להלך במידותיו, ולכך קאמר כי אמת עשית ואין כערכך, כי אע"פ שנראה לבשר ודם שדן דין אמת בכל יכולתו כמו שהוא מצווה, וכמו כן כבר נתנה לו תורה רשות אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות, על כל זה אין אמיתות דיניו כאמיתות דיניו של הקב"ה. וק"ל, הצעיר הכותב שלום קורח"ע"כ.

2 מנהג הנישוק לא מוזכר בהרמב"ם וכן לא בתכלאלים הקדמונים. וכן לא בדברי מרן השלחן ערוך, אלא בדברי הרמ"א בלשון "וקצת מנשקין". ואצ"ל כן דברים שכתבתי לעצמי למנחת זכרון מחודש טבת תשנ"ח. חזיתי רבים מבני עדתינו שבזמן קרית שמע אוחזים ציציותיהם ובפרשה השלישית מעבירים על עיניהם ומנשקין הציציות. וראיתי צורך לברר את מקורות המנהג, ומדוע בסידור "שיח ירושלים" בעריכתו של כמוה"ר יוסף קאפח הי"ו [וצ"ל] לא מוזכר ואפילו ברמז. וזה החלי בעזה"ת. הביא הטור (או"ח סימן כד) את דברי בעל העיטור וז"ל: "אותם שמקבצים הציציות בשעת קרית שמע ונותנים על העינים אפשר שנוהגין כן משום וראיתם אותו על שהיה עטיפתם תחת מלבושם". עכ"ל. נראה לומר בדעת בעל העיטור כי הוא עצמו לא היה נוהג כן, שכך משתמע מלשונו "אותם שמקבצים", אלא בא להסביר מנהגם ותו לא. ועיין בבית יוסף (שם) הביא משם מדרש שוחר טוב המובא בהגהות מיימוניות על הפסוק "כל עצמותי תאמרנה" אמר דוד לפני הקב"ה, אני משבחך בכל אברי וכו' עד ידי השמאלית בה אני קושר תפלין של יד ובה אני אוחז הציצית כנגד לבי בזמן שאני קורא ק"ש שנאמר: והיו הדברים האלה על לבך. מכאן ראייה שמצוה

ג. בכוונת הפסוק "שמע ישראל" הסביר מהרי"א שיש לכוין בתבית "שמע ישראל" על עצמו שקורא. ולא כמהר"א בדיחי שפירש "שמע ישראל", היינו ישראל חברי.³

לאחוזו הציצית ביד שמאלית כנגד ליבו בזמן ק"ש. ע"כ מדברי הרב בית יוסף. וכן כתב המרדכי בסוכה (סימן תשג) בשם הירושלמי דקטן שיודע לאחוזו בציצית כשירה בשעת קרית שמע מחנכין אותו בציצית. ע"כ [אמנם עיין בספר מנהגי ישראל ח"ב עמ' פז – צ הערה 25 שכוונת המרדכי לספר הירושלמי ולא לתלמוד הירושלמי].

ועוד חזיתי באבודרהם (עמ' צד ירושלם תשנ"ה): "ונוהגין מקצת אנשים כשאומרים וקשרתם לאות על ידך למשמש בתפליין של יד. וכשאומרים והיה לכם לציצית למשמש בציצית". וכנגד מנהג זה הביא שיטת רבותינו הגאונים: "והכי אמר רב נטרונאי גאון, ושאלתם כשיקרא אדם ק"ש צריך לאחוזו ארבע ציציותיו או לא? דבר זה לא דרך חכמים ותלמידים הוא זה דרך יהירות הוא. וכי מאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתן ובירך עליהן לאחר מכן, למה אוחזן בידו? אלא מעתה כשמגיע ל"וקשרתם" צריך נמי לאחוזו בתפליין. ואם תאמר יאחוזו, כשמגיע "וכתבתם" צריך לבוא לביתו להניח ידו על מקום מזוזה. הלכך העושה כן צריך ללמדו ולהסביר לו שלא יעשה". ע"כ. ועוד ראה תשובת רב משה גאון הו"ד בארחות חיים ובכית יוסף (שם): וביאר עוד וכי מאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתו ובירך עליהם לאחר מכן למה אוחזן בידו? ... הלכך העושה כן צריך ללמדו ולהשביעו שלא יעשה כן. ע"כ. ונשאל בזה הריב"ש (סימן תפו) בענין אדם שנוהג להסתכל בציצית ב"וראיתם אותו" ויש לוועגים לו וכו'. והשיב הריב"ש כי הוא עצמו אינו נוהג כמנהג זה ורק בזמן העטיפה בציצית נוהג להסתכל בה. ולגבי השואל השיבו כי אל תנח מנהגך כי מנהג יפה הוא. הנה ראינו עד כה כי כל הדיון סובב על הסתכלות בציצית או אחיזה, אבל לא הוזכר עניין הנישוק. וכן בלשון השלחן ערוך (סימן כד סעיפים ב-ד) נקט מרן ש"מצוה לאחוזו הציצית ביד שמאלית בזמן קרית שמע" וכן "טוב להסתכל בציצית בשעת העטיפה כשמברך" וכן בלשון "יש נוהגין להסתכל בציצית וראיתם אותו... ומנהג יפה הוא וחיובי מצוה". ומי שהביא עניין הנישוק הוא הרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק א) וז"ל: וראיתי נוהגים לנשק הציצית ולשום על עיניו בשעה שאומרים וראיתם אותו וזכרתם והכל כדי לחבב המצוה. ע"כ. ועיין מעשה רב (אות לט) שמנהג הגר"א מוילנא "בקריאת שמע אחוזו שתי ציציות שלפניו ואינו מנשק כלל". ע"כ. ויש שכתבו טעמו של הגר"א משום שהנישוק מבטל כוונת הראיה כיון שחושב שהוא רק לחיבובי מצוה. ומצאתי בס"ד בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן ג) שהרמב"ם סובר שאין כלל מצוה בראיית הציצית כרב נטרונאי גאון שהובא בבית יוסף, וכדחזינן שלא כתב הרמב"ם כלל שיש מצוה להסתכל בציצית. עיי"ש שהאריך טובא. ואכמ"ל. ועתה חזיתי בספר המצות לרבנו בכלל התשיעי ושם כתב להעיר מהר"י קאפח הי"ו [זצ"ל] בהערה 13 על מצוות הראיה אליבא דרבנו הרמב"ם. עיי"ש. והנה חזיתי בספר מנהגי ישרון (סימן יב) וזה תורף דבריו בשם הרב ברכת משה (עמ' קו) שנישוק ציציות אינו מוזכר בשום מקום, וכל הפסוקים הזכירו עניין זה בהחזקת הציציות, או להעביר על העינים ורק הרמ"א הזכיר נישוק בלשון "ונוהגין קצת לנשק", לכן אין אנו רשאים להפסיק בקרית שמע בנשיקת הציצית. והרב מנהגי ישרון כתב להעיר כי הנשיקה אינה העיקר אל כדי שיסתכלו כלפי מעלה וישעבדו את ליבם לאביהם שבשמים ולכן אינו חשיב הפסק. ע"כ עיקרי הדברים שכתבתי לפני כשמונה עשרה שנה. וחזינו איך מנהג הולך ופושט ומתקבל מלראות, לאחוזו, ומאחיזה ההעברה על העיניים ולאחריו לנישוק של מקצת, עד זמנינו זה שמי שאינו מנשק נראה מן המתמיהין. ומנהגו של כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה היה לאחוז את הציציות בק"ש אולם ללא נישוק. כן השיב בתשובת כ"י לידידי השה"ט משה אלשיך יצ"ו.

סברת מהרי"א נראית בפשט הדברים הכוונה הבסיסית שהישראל צריך לכוין בעת שקורא קרית שמע, היינו ההסכמה והקבלה בלב בינו לבין עצמו להאמין ולידע ייחוד ה'. ופשוט הוא. ולביאורו של מהר"א בדיחי עיין אבודרהם (עמ' קפח מהדורת מכון אור הספר, ירושלם תשס"א) וז"ל: "וזה הוא דרך עדות, כאילו כל

ד. הרבנים שלנו ביטלו מנהגים מסוימים. כגון אמירת "למען ירבו ימיכם" בחפזה ולא בקול אחד.⁴

ה. הוראת מהרי"א כשאין כהן לוי יכול לעלות ראשון ואחריו שני ישראלים.⁵

ו. מהרי"א סבר שבימינו תקנת חכמים להתפלל לחש וחזרה בטלה.⁶

אחד אומר לחברו "שמע, שאני מאמין שה' הוא אלוהינו, הוא יחיד בעולמו" לכן תמצא ע"פ של "שמע" גדולה ודא"ל של "אחד" אותיות גדולים, שהוא סימן "עד" רמז לעדות. עכ"ל. ומשמע שהעדות מופנית כלפי בני האדם. עיין מסכת של תפלה (עמ' נד בשטה מקובצת ד"ה אמנם מדברי האבודרהם).

4 המנהג הפשוט אצל יהודי צנעא הן הבלדי והן השאמי שקוראים פרשה אחרונה של ק"ש במהרה. וכ"כ כמוה"ר שלום יצחק הלוי זלה"ה בשו"ת דברי חכמים (או"ח סימן ח): ולעצם השאלה ששאלת מה טוב ומה עדיף ממנהגי הקריאות השונות. נראה לי כי עתה בארץ ישראל יש להעדיף לקרוא את כל שמע בקול אחד ובנעימה אחת עד הסוף, אף כי בצנעא היו קורין פרשה אחרונה במהרה. הדבר פשוט, כיון שזכינו לשכון כבוד בארצנו הקדושה, אין עוד צורך למהר בקריאתה כמאז אחרי שהגענו למה שנכספנו, ולכן צריכים אנו לשוב לעיקר דדינא לקוראה כולה בקול אחד ובנעימה אחת מתחלתה ועד סופה. כי זוהי מצותה לכתחלה כמ"ש כל הפוסקים. וז"ל מהרי"ץ בסן'דורון "עץ חיים" (תכלאל ח"א עמ' ל"ה ד"ה "וצריכים הקהלה"): וצריכים הקהלה להכין עצמם לקרות ק"ש בקול אחד ובנעימה אחת בהשוואה אחת. דהכי איתא בשירי השיירים רבה, על הפסוק "היושבת בגנים", כשישראל נכנסים לבתי כנסיות וקורין ק"ש בכיוון הדעת בקול אחד בדעת ובטעם אחד, הקב"ה אומר להם היושבת בגנים כשאתם קורין חברים, אני ופמליא שלי מקשיבים לקולך השמיעיני. אבל כשיראל קורין שמע בטירוף הדעת זה מקדים זה מאחר ואינם מכוונים דעתם בק"ש, רוח הקודש צווחת ואומרת ברח דודי ודמה לך לצבי, לצבא של מעלה הדומים לכבודך בקול אחד ובנעימה אחת, על הרי בשמים בשמי השמים העליונים. ע"כ... לכן לדעתי נראה ברור דלפי הטעם שהזכרתי אין מקום עוד לקרותה בפרשה אחרונה במהירות, ועדיף לקרותה בקול אחד, ובנעימה אחת ובמתן מראש ועד סוף אליבא דכולי עלמא. וכמ"ש מהרי"ץ ז"ל. על כל פנים אם הדבר יביא לידי מחלוקת בצבור, בשינוי המנהג הקיים, העיקר בזה השלום. כי אלו ואלו דברי אלקים חיים ובלבד שיקראוה בקול אחד... עכ"ל. עי"ש עוד כי קצרת.

5 הנה בהלכה זו מצינו כשש שיטות בדברי רבותינו הראשונים זלה"ה ובהערותנו כאן נסתפק בדעת רבנו הרמב"ם כי לו משפט הבכורה. כתב רבנו בהלכות תפלה (פי"ב הלכה יט): "אין שם כהן עולה ישראל. ולא יעלה אחריו לוי כלל". עכ"ל לנדוננו. ונחלקו האחרונים כיצד לבאר דברי רבנו. הרמ"א בדרכי משה (סימן קלה אות ו) כתב לדייק מדברי הרמב"ם שלעולם יכול לוי לעלות במקום כהן, ועיקר הקפידא היא שאם עלה ישראל במקום כהן לא יעלה אחריו לוי. ודלא כמובא בתאג' תורת אבות בדיני קריאת ספר תורה (עמ' ג) בשם כמוה"ר יחיא אלשיך זלה"ה שיש שנהגו שעולה הלוי היכן שירצה.

אולם עיין טורי זהב (שם ס"ק ו) שהבין בדעת רבנו שסובר כשיטת הראשונים שאם אין כהן, הלוי אינו עולה כלל. וכ"כ הכסף משנה בדעת רבנו. וכן כתב רבנו סעדיה גאון בסדורו (עמ' סב), וכן משמע מדברי מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים. וכ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות תפלה (פי"ב ציון נז).

6 וכדעת מהרי"א כתב כמה"ר יוסף משאש זצ"ל בספרו שו"ת מים חיים (חלק א סימן מא). עיין שם בדבריו באריכות ותרווה צמאונך.

אמנם מפשט לשון רבנו הרמב"ם בתשובותיו (סימן רנח, רנז) משמע כי תקנה זו שרירה וקיימת אף בימינו וז"ל: "... אבל מה שרבים מתפללים פעם אחת בלבד בקדושה הוא היותר טוב והיותר רצוי. ומה ששמעתם שכן ראוי לעשות בהכרח, כלומר שיתפלל שליח צבור פעם אחת בקול רם וקדושה ולא יהא שם לחש בכלל, אני אומר בזה הלכתא כוותיה ולא מטעמיה... כי בעת שמתפלל שליח צבור בקול רם הופך פניו כל מי

ז. לדעת מהרי"א עונין "אמן" אחר ברכת הש"ץ כשמתפללים תפלה אחת. והתנהל בזה דיון בהקבלת פני רב בבית מדרשו של מו"ר מהרי"א אלקאפח ודעתו הייתה שלא יענו אמן כדי שלא יהיה מגונה, אלא רק הילדים. אולם מהרי"א חלק ושאל, וכי עדיף שיראה ככופר בזה שאינו עונה על ברכת חבריו? ומהרי"א לא השיבו. ובבית הכנסת של כמה"ר סאלם קרח וכמה"ר רצ"א צארום נהגו כהוראת מהרי"א.⁷

שכבר התפלל ויצא ידי חובתו, ופונה או לשיחה או לדברי הבל, והופך פניו מכנגד הרוח שמתפללין אליו, ורוקק ומוציא כיחו וניעו, וכאשר רואה זאת מי שאינו בקי גם הוא עושה כך בלי ספק, ויחשוב כי זה שאומר שליח צבור אינו עיקר, ויצא לחוץ כל מי שאינו בקי ועדיין לא יצא ידי חובתו, ובטלה מטרם אשר בגללה ירד שליח צבור שהיא להוציא את שאינו בקי. ואם לא יתפללו בני אדם בלחש כלל אלא יתפללו כולם עם שליח צבור תפלה אחת בקדושה, כל היודע עמו יתפלל בלחש, וכל שאינו יודע ישמע וישתחוה הכל עמו, ופני כל הצבור כנגד הרוח שמתפללין אליה בכוונה, ובכך הכל יצאו ידי חובתן, ויהיה הדבר בסדר וביישר, ותמנע אריכות הכפילות. ויסתלק חילול השם שנתפשט אצל הגוים שהיהודים רוקקים ומוציאים כיחם וניעם ומשוחחים בתוך תפלתם, כי כך הם רואים את הדבר. וזהו היותר רצוי לדעתי בזמנים הללו מן הטעמים שהזכרנו. עכ"ל. ועיין עוד בדברי רבנו אברהם בנו של הרמב"ם הובאו דבריו במעשה רוקק כמובא בהערת מו"ר הגאון זצ"ל (פ"ט ציון ח).

ועיין לכמה"ר יוסף קאפח זלה"ה שאף בימינו לא אכשור דרי (פ"ח ציון כז עמ' קצה ד"ה ובימינו) עיי"ש בלשונו. והוסיף שאמנם כבר דברו רבים בזה מי ברצינות, ומי בקנאות, ומי בקלות דעת, אך לדעתי ניטיב לעשות אם ננהג בכנות עם עצמנו לפחות בגשתנו להתרצות לפני מלכנו מלכו של עולם, וננהג כפי שתקן רבנו זצ"ל וכפי שאנו נוהגים, כי זהו המנהג הרצוי שאין בו שום דופי כדברי רבנו. עכ"ל. והשיב כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה לשאלתי מתאריך ב' כסלו ה'תשנ"ז האם בניינין שעומדים בחזרת התפלה ומקשיבים לברכות של השליח צבור, יתפללו לחש וחזרה או תפלה אחת? ועל כך השיבני אם ימצא בימינו קהל כזה מתפללים לחש וחזרה, וכך כתב רבנו בתשובה סי רצא. אך כפי הנדמה לי אם ימצא צבור כזה תמיד – לעולם, צריך אתה לברך "שהחינו" ואם אתה אחד מהם צ"ל [צריך לברך] "הטוב והמטיב" על מציאה כזו. עכ"ל.

7 עיין בספר אלג'מאע-המאסף בהוצאת מכון שלום לשבטי ישרון (עמ' 167-168) שתיאר את הדיון שהיה בבית מדרשו של מהרי"א. והוסיף תשובת כ"י של כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה וזוהי לשון השאלה (כה מרחשון התשנ"ד): "שמעתי מפי מגידי אמת שגם לפנים בכניסת מו"ר הישיש נע"ג היו עונים אומר אחר כל ברכה וברכה שהתפלה וכן בברכות היוצרות וגאל, ורק בזמן מאוחר נתחדשה למ"ו זו הסברא שאין לענות אמן אחר ברכותיו דהוי מגונה. ואעפ"כ היה מקפיד שיענו הקטנים אמן. א"כ מדוע הוא אינו מקפיד ע"ז? ... והשיב: "חצי שמועה האחרון אמת, וחציה הראשון שקר גמור. כלומר מעולם היה הדעה כי העונה אמן אחר ברכותיו מגונה. ואין בזה שום ספק כי הלא הדבר מפורש ברמב"ם. נכון שהיה מעיר לקטנים שיענו אמן. אבל אני לא כך דעתי, אין צורך לקטנים שיענו, כי אם אינם מבינים אין עניית אמן מוציאתם ידי חובה כי הלא אינם חייבים בתפלה אפלו מדין חנוך, ואם אינם מבינים בין כך אינם יוצאים ואינה מועילה להם. ואם כן מה תועלת בהטרדה זו". עכ"ל. ובאחד הפעמים אמר לנו כה"ר סעיד יצחק הלוי כי בתחילה הם היו נוהגים כדעת מהרי"א לענות אמן, אולם לאחר שנתפרסמה הוראתו של כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה שאין לענות נהגו כהוראתו, כיון שהוא כעת הרב שלנו.

ח. "התכבדו מכובדים" ביאר מהרי"א ומה"ר רצ"א צארום היינו שעל האדם להתפלל שלא יחשוב בד"ת בבית הכסא.⁸

8 רמב"ם (פ"ז הלכה ה) וז"ל: "וכל זמן שיכנס לבית הכסא אומר קודם שיכנס התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון עזרוני שמרוני שמרוני המתינו לי עד שאכנס ואצא שזה דרכן של בני אדם". עכ"ל. ומקורו בברכות (דף ס: וז"ל: "הנכנס לבית הכסא אומר התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון תנו כבוד לאלהי ישראל הרפו ממני עד שאכנס ואעשה רצוני ואבא אליכם אמר אביי לא לימא אינש הכי דלמא שבקי ליה ואזלי אלא לימא שמרוני שמרוני עזרוני שמרוני סמכוני סמכוני המתינו לי המתינו לי עד שאכנס ואצא שכן דרכן של בני אדם". ע"כ. וכן עיין בירושלמי לברכות (דף צב: מהדורת עוז והדר): "הנכנס לבית הכסא מברך שתיים אחת בכניסתו ואחת ביציאתו. בכניסתו מהו אומר גבור לכם מכובדים משרתי קודש דרך ארץ הוא פנו דרך ברוך האל הכבוד...". ע"כ.

ועיין לרש"י (שם ד"ה התכבדו) שהאדם פונה אל המלאכים המלווים אותו. עיי"ש. וכן ע"ע רש"י בתענית (דף יא. ד"ה התכבדו). ועיין בהערת כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה (שם ציון יז) שכתב כי "מלבד הענין הגלום בנוסח זה, הרי אין ספק שהיא הערה גדולה לאדם להזכירו שפלותו ודלותו ולהעירו שלא יהרהר בעניני קדש במקומות הללו". ועוד הביא עצת רבנו הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג פנ"ב) שמקומות כאלו כדוגמת בית הכסא יטריד האדם את עצמו בעניני מלאכה, מסחר וכדומה. עיי"ש. וכן חזיתי למהר"ס עדני זלה"ה בביאוריו לרמב"ם (שם) וז"ל: "מהו אומרו התכבדו מכובדים וכו'? התשובה, רימוז אל הכוחות הנפשיים הנכבדים, כדי שלא תתעסק בענייני הפחיתות, כמו שאמרו ז"ל הנכנס לבית הכסא או לשמש מטתו דומה למי שכפאו שד, באיזה ענין תהיה ההתעסקות בזה לא במחשבה אלא מחמת הטבע. ד"א [דבר אחר], לפי שהמון העם סוברים שדברי רז"ל כפשטן [עיין פיהמ"ש לרמב"ם לסנהדרין פ"י הלכה א] שהקב"ה מוסר לכל אחד שני מלאכים אחד כותב זכויותיו ואחד כותב חובותיו, ולהם הוא אומר כשיכנס לבית הכסא התכבדו מכובדים וכו', שהמלאכים קדושים ואינן נכנסין למקום הטנופת, והם לא אמרו זה אלא להפחיד האדם, שהרי כשיחשוב שיש מלאכים כותבין מה שיעשה ויירא ויפחד מבוראו ולא יעבור עבירה. וסוד מאמרם ז"ל בזה המקום שמחשבות האדם ויצריו הם המלאכים כי כל עושה דבר נקרא מלאך. ואמרו רז"ל (ברכות דף כד:): אסור להרהר בדברי תורה במקום הטנופת, לפיכך הוא מזהיר עצמו כשיכנס לבית הכסא ואומר למחשבותיו התכבדו מכובדים קדושים, שהמחשבות שמשגיג בהם גבורת הבורא וייחודו הם קדושים, ובגמרא אמרו (ברכות דף ס:): אומר המתינו לי עד שאכנס, וכן הוא הדבר, כי האדם השלם במעשיו הוא תמיד מחשב בדברי תורה ובידיעת הבורא. לפיכך כשיכנס למקום הטנופת יזכיר עצמו להעמיד מחשבותיו מדברי תורה וחכמה עד שיצא". עכ"ל. וע"ע דרשת מהר"ל לשבת שובה (הו"ד ביאורי מהר"ל למסכת ברכות עמ' 363; יצ"ל בשנת תשע"ב ע"י מכון עליות אליהו).

ועיין לרבתינו הראשונים ז"ל שהביאו נוסח תחנה זו ולא חילקו בין זמניהם לזמניהם. עיין סידור רב סעדיה גאון (עמ' פח), פסקי הרי"ד לברכות (שם), פסקי ריא"ז לברכות (פ"ט הלכה ג אות יד), מהר"ס עדני זלה"ה על הרמב"ם (שם), סידור רבנו שלמה ב"ר שמעון מגרמייזא (עמ' ב), ראבי"ה (ברכות סימן קמו), ארחות חיים למהר"א הכהן מלוניל (הלכות ברכות סעיף סג), ספר השלחן (השער החמישי עמ' רעח). ועיין בארצות החיים למלבי"ם (סימן ג ארץ יהודה ס"ק א) שהאריך לדחות דברי הרב בית יוסף שכתב שלא לאומרו. וכן נראה דעת הרי"ף והרמב"ם וכל הפוסקים שסתמו דבריהם. עיי"ש. וכ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה (שם) סוף ציון ו עמ' קעו ד"ה ורבנו סבור) לענין ברכות ללא נטילת ידיים וז"ל: "ורבנו סבור שבני אדם לא נשתנו ואף סדרי העולם לא נשתנו החסיד חסיד, הקדוש קדוש, והבינוני בינוני. ולכן אין להוציא דברי חז"ל מפשוטן בשום טעמים, וכעין דברי ר' אליעזר לריב"ב [רבי יהודה בן בתירא; נגעים פ"ט הלכה ג] אם לקיים דברי חכמים הין". עכ"ל לנדוננו. ומינה נלמוד לאתרוין שמן הדין כך היה צריך לנהוג אף בימינו. וכן הוא בספר מצת שמורים למהר"ר נתן שפירא זלה"ה הו"ד במחזיק ברכה (סימן ג אות א) שיש להזהר ולאומרו

ט. הרבנים שלנו היו מקפידים שקטן לא עולה למנין שלשה קרואים אלא דוקא מארבעה ומעלה.⁹

י. מהר"ש קרח היה מקפיד כי "הכיפה" לא תכסה את מקום הנחת תפלין של ראש.¹⁰

בכל פעם, כי הוא טוב לאומרם כדי להעביר ממנו רוח הטומאה ומחשבות רעות ויהיה לבו פתוח תמיד לדברי תורה ללמוד אותה בקדושה ובטהרה. עיי"ש עוד מש"כ בשם האר"י ז"ל שיש לאומרו אף בזמנינו ובזה יהיה האדם ניצול שלא יהרהר בדברי תורה בבית הכסא. וע"ע שו"ת לב חיים (ח"א סימן סא) שגם בזמנינו נכון לאומרו בריחוק ארבע אמות מבית הכסא. עיי"ש. וכ"כ הרב חסד לאלפים (סימן ג סעיף א) ועיין בנוה שלום לכמה"ר שלום הכהן שולאל זלה"ה (סימן ג אות א) שמי שרוצה לאומרו הרשות בידו. עיי"ש. ועיין באוצר ההלכה (כרך א סימן ג הוצאת ישיבת כסא רחמים) שכ"כ בבאר משה למה"ר משה כלפון הכהן ז"ל, שערי ציון למה"ר ציון הכהן יונתן ז"ל, ובספר בנימין הצעיר למה"ר כדיר שלמה עטון ז"ל. ועיין מחקרים בסידורי תימן (ח"א עמ' 155) שבכל סידורי תימן הקדומים ואף במאוחרים של המאה השבע עשרה הביאו את נוסח תחנה זו. משמע בפשטות שהורו שיש לאומרה.

אמנם עיין לר"ד אבודרהם (ח"א סדר השכמת הבוקר, דיני בית הכסא עמ' פז) בשם חידושי הריב"ש שאין לומר נוסח זה אלא ירא שמים וחסיד שהשכינה שרויה עליו, אבל אינש אחרינא לא משום דמיחזי כיוהרא. ע"כ. והביאו מרן בבית יוסף (סימן ג) וכן העלה מרן בשלחן ערוך (שם סעיף א): "כשיכנס לבית הכסא יאמר: התכבדו מכובדים וכו', ועכשיו לא נהגו לאומרו". עכ"ל. ועיין לרב מטה יהודה (שם אות א) שאף חסיד וירא שמים לא אומרו בזמנינו. וכ"כ הרב החיד"א בברכי יוסף (שם אות א), שתילי זתים (שם ס"ק א). אמנם עיין ביפה ללב (ח"ג סימן ג אות א) כי מרן הר"י קארו זלה"ה היה נוהג לאומרו שכן הוזהיר לו המגיד עיין מגיד מישרים (מטות מסעי דף כח). עיי"ש. ועיין שו"ת ציץ אליעזר (חט"ו סימן יד) שדייק טובא מדברי מרן הבית יוסף שהטעם שאין אומרים תחנה זו לא מפני שמלאכים אינם מלווין לו לאדם בזמנינו, אלא כדי לא לעורר אותם לקטרג עלינו. עיי"ש.

אמנם המנהג הפשוט שאין אומרים אותה בזמנינו. כך אמר כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה בשיעורו. ועוד השיב כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה בעל פה לתמיר רצון יצ"ו: משרתי עליון הם המלאכים, והמלאך הגדול ביותר הצמוד לאדם זהו שכלו, כי בדרך כלל כל יהודי חייב להיות קשור עם המושכלות עם ידיעת ה', או בדברי תורה. חז"ל יצאו מתוך הנחה שכל יהודי מחשבתו בדברי תורה לכן אומר את הדברים האלה קודם כניסתו לבית הכסא כדי להזכיר לעצמו להנתק מדברי תורה לדברים בטלים, כדי שלא יבוא להרהר בדברי תורה בבית הכסא. בימינו לא נהגו לומר את הדברים האלה כי אנו מנותקים מדברי תורה, עוסקים כל החיים שלנו בדברים בטלים. ע"כ תשובתו. ועיין למרן בבית יוסף (סימן ג) בשם הרב דוד אבודרהם דאין לומר זה אלא ירא שמים וחסיד שהשכינה שורה עליו אבל אינש אחרינא לא משום דמחזי כיוהרא. עיי"ש. והעיר על כך הרב מעשה רוקח (שם) שנראה שמפני זה נתבטל מלאומרו כלל בדורות הללו ע"כ.

9 עיין ויצבור יוסף בר למהר"י צובירי זלה"ה (ח"ב פרק חמשה עשר סימן א) שהאריך במנהג זה והעלה מנהגם שקטן עולה רק למנין שבעה ורק מעליית רביעי ואילך. עיי"ש באורך. אמנם בשו"ת אמרי יוסף (סימן יח) בתשובת כמה"ר יוסף קורח זלה"ה שקיבל מרבנותיו וביחוד מאביו כמה"ר שלום קורח זלה"ה בדעת רבנו הרמב"ם קטן עולה אף למנין שלשה. וכן השיב לי כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה בתשובת כ"י. כן זכורני היטב אף על מה העיר הערה זו, אולם שאלתי בזה את כמה"ר פנחס קורח שליט"א האם שמע על הדרכה זו בשם זקנו כמה"ר שלום קורח זלה"ה והשיבני בשלילה.

- יא. לדעת מהריק"א מתפללים לחש וחזרה בתעניות. אולם מהרי"א היה מורה להתפלל תפלה אחת. והשליח צבור היה אומר "עננו" כברכה בפני עצמה והצבור אומרים עמו ולא בשומע תפלה.¹¹
- יב. לדעת מהרי"א עונין אמן אף לאחר ברכת אהבת עולם וגאל ישראל כפשט לשון רבנו כל השומע ברכה מחברו חייב לענות אמן.¹²
- יג. בפסוק "והאספסוף" [במדבר יא, ד] תרגמו ערבובין ולא רברבין.¹³
- יד. בפרשת "וישלח" רביעי מסתיים בפסוק "ויסעו ויהי חתת אלהים..." ולא כחלוקת כמה"ר יוסף קאפח בסוף ספר אהבה בפסוק "הכזונה יעשה את אחותינו".¹⁴

- 11 וכן היה מנהגו של כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה להתפלל בתעניות לחש וחזרה. אולם ע"פ הוראת מהרי"א שמתפללים תפלה אחת אף בתעניות, נחלקו כיצד יש לנהוג בברכת "עננו" שהרי שליח צבור אומרה בין גואל לרופא ואילו היחיד אומרה בתפלת הלחש בשומע תפלה. ועיין שו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן מט) שכתב כי "המנהג על הרוב במנחת ערב כשהשעה דחוקה שמתפללין הצבור והש"צ יחד בקול רם ג' ראשונות וקדושה באמצע והשאר בלחש. ואם עוד יש פנאי יותר, מתפלל בכל בקול רם והם עונין עמו מלה במלה. וביום התענית אומר הש"ץ ענינו ברכה בפני עצמה". והעלה בסוף דבריו: שמכל האמור תבין דאף השליח צבור אומר עננו ברכה בפני עצמה, היינו לאמרה הוא עצמו לא הצבור המתפללין עמו. וצריכים הם לשותק, וכשיגיעו לשומע תפלה שם יאמרוהו, ושליח צבור צריך לאמרה [את ברכת שומע תפלה] לאט לאט בכדי שיוכלו לאמרה שם כדי שיאמרו עמו בלחש מברכת רצה ואילך עד גמירא, וכך למדתי ברבים". ע"כ. אמנם עיין למוהר"ח כסאר זלה"ה בשם טוב (הלכות תפלה פ"ב הלכה יד) מש"כ להעיר על שיטה זו מבלי להזכיר אומרה.
- 12 לשיטת מהרי"א הצבור עונה אמן אחר ברכת השליח צבור אף כשהצבור אומרה מילה במילה עימו ללא הקדמת שלש תיבות כדעת הרמ"א שהביאו מהרי"ץ. וכמבואר המעשה שהיה בהערה 7. עיי"ש.
- 13 וכ"כ מהרי" קורח זלה"ה במרפא לשון שם ז"ל: "הכי גרסינן ובקלף ישן איתא ורברבין. וכ"כ היא"ר ז"ל דאית דאמרי ורברבין אבל לא פירשה. ואפשר שהוא כמו ועירברבין ומפני שהאלף דהאספסוף נחה נפלה העי"ן דערברב. (נעלם מעיני הרב דברי מדרש רבא יט ותנחומא טז דשם שתי הנוסחאות. דחד אמר אלא ערבבר וחד אמר אלו זקנים ואולי דשתי קבוצות היו זקנים למנהיגות, וערבבר לבשר, ונענה משה על שתייהן. לזקנים, אספה. ולערברב, ואל העם תאמר. ועיין רש"י תהלים מח לא. הר"ש יצחק הלוי).". ע"כ. וכ"כ מהר"י צובירי זלה"ה במסורת מפורשת (שם).
- 14 זכורני כי אחת מהשבתות הראשונות בקהילת "יד יוסף" אחר שסיים הקורא את הפסוק "הכזונה יעשה את אחותינו" סמנתי לחזן כי הסתיימה הקריאה וכמו שכתבו כמה"ר יוסף קאפח זלה"ה בסוף ספר אהבה וכמו שכתב כמה"ר יוסף צובירי זלה"ה בחומש פרשה מפורשה. וזכורני היטב כי לא היה זה לקורת רוח לכה"ר סעיד יצחק הלוי ז"ל, והעירני כי לא כן המנהג המקובל. ואכן עשינו כדבריו וכן הוא המנהג הפשוט היום בקהילתנו.

ברכות

- א. מהרי"א היה מורה לברך על נטילת ידיים תוך כדי הנטילה.¹⁵
- ב. הרבנים שלנו היו מקפידים לצרף רק קטן אחד לזימון בעשרה.¹⁶
- ג. אחיזת כוס של ברכה: כמה"ר רצ"א צארום היה אוחו רגיל. מהרי"א היה אוחו בראשי אצבעותיו כדי שהכוס תראה.¹⁷
- ד. יש מהרבנים שלנו שהיו מוזגים את הכוס בארץ הראשון [נודה לך... על ארץ חמדה] ויש מהם שהיו מוזגים בארץ האחרון [על הארץ ועל המזון].¹⁸

- 15 כ"ה בירושלמי שעובר לעשייתן הוא תוך כדי עשייתן. עיין ירושלמי ברכות (פ"ט הלכה ג דף צא ע"ב מהדורת עוז והדר) מצות אימתי מברך עליהן? רבי יוחנן אמר עובר לעשייתן. רב הונא אמר בשעת עשייתן. ע"כ. ומביאה שם הגמרא מקור להוראת רב הונא מדברי שמואל. עיי"ש. ועיין תוספות בסוכה (דף לט ע"א ד"ה עובר). והטעם לכך כתב הרב פני משה בירושלמי הנ"ל שרב הונא חשש שמא לא יודמן לו לעשותה. וכ"כ החרדים (שם). ואף שלהלכה פסקינן כרבי יוחנן ראה לראבי"ה (סימן תרצא) שרב הונא לא בא אלא למעט שאין מברכים לאחר קיום המצוה. עיי"ש.
- אמנם מהריק"א היה נוהג כפי שעולה מפשט לשון רבנו הרמב"ם לברך קודם הנטילה ורק אח"כ היה שופך המים על ידיו. כפי פשט הסוגיא בפסחים (דף ז ע"ב) שעובר לעשייתן הוא קודם עשייתן.
- 16 כ"כ הרי"א בברכות (דף מח ע"א) וז"ל: "שאם היו רובן קטנים אין מזמנין עליהן. אבל סניף עושין אותן, שאנו מצרפים קטן אחד אפילו לעשרה וכל שכן לשלשה". ע"כ. וכ"כ בארוכה בשו"ת יצחק ירנן (ח"ה סימן יא). וראה למוהר"ד משרקי זלה"ה בשתילי זתים (סימן קצט ס"ק טז) וז"ל: "ודוקא אחד ולא שנים, בין לשלשה בין לעשרה. ויש מצרפין לשערה אפילו שלה קטנים, כמו שמצרפין שלשה אוכלי ירק". ע"כ. וכתב שם בזית רענן כי שמע מפי רבנים וזקנים שהמנהג הפשוט שקטן אחד משלים לשלשה ושלשה קטנים משלימים לעשרה. ואמנם כן היא הוראת כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה כפי שביארנו והעלנו להלכה בספרנו ברכת משה (פ"ה סעיף יג). אולם הוראת מהרי"א ככל הנראה לא כן.
- 17 נראה משום שהכוסות היו ככל הנראה מכילות רביעית וקצת אופן האחיזה הרגיל היה מכסה ומסתיר את כל הכוס ולא הניכר כי הוא מברך כל כוס של ברכה. ושמעתי מהר"י שבח שליט"א כי כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה היה אוחו את הכוס רגיל. היינו כאחיזת מה"ר רצ"א צארום. וחזיתי במקראי קודש לכה"ר משה הררי שליט"א בהלכות ליל הסדר (פ"ד הערה יז) שכתב כי ע"פ המקובלים יש ליטול את הכוס באצבעותיו הזקופות כלפי מעלה ויעמיד הכוס על גבי ראשי אצבעותיו. עיין כף החיים (סימן קפג אות כ). עיי"ש.
- 18 ואצרף מש"כ בעניוהינו בספרנו ברכת משה (פ"ז הערה כז): כשמגיע לברכת הארץ מוזג את היין כ"כ רבנו הרמב"ם מהלכות ברכות (פ"ז הלכה טז [טו]). וכמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה כתב (ציון לו): "וממה שכתב רבנו כיון שהגיע לברכת הארץ משמע שמוזג כשמתחיל הברכה. ומנהגנו למוזג כשאומר המברך 'ארץ חמדה טובה', ויש מאחרין המזיגה עד סוף הברכה". עכ"ל. וכמנהגנו כתב הרי"ד בפסקיו עמ"ס ברכות (דף נא). וז"ל: "חי, אמר רב ששת עד ברכת הארץ. פירוש, עד שישלים ברכת הזן יהיה חי, משום דהיא עיקר ברכת הזימון, ומשהתחיל ברכת הארץ מוזגו במים, כדאמרן". עכ"ל. ועיין עוד לרבנו יונה (דף לו ע"ב ד"ה חי) שהעלו שהאי מיד, מיד משיתחיל להזכיר שבח הארץ (וכמנהגנו שמוזגים "בארץ חמדה טובה") צריך שיהיה מוזג כדי שיהיה שבחו ניכר. וכתב על דבריו מרן בבית יוסף (סימן קפג סוף סעיף ב) "ויש נוהגים שלא למוזג הכוס במים עד סוף ברכת הארץ והיה אבא מרי ז"ל אומר שאין להם על מה שיסמוכו שהרי

שבת

- א. הרבנים שלנו לא היו אומרים לאחר מוסף שלשבת "אדון עולם".¹⁹
- ב. ע"פ הוראת הרבנים שלנו לא היו מחממים אוכל בשבת אפילו קדירה ע"פ מיחם.²⁰
- ג. לדעת מהרי"א אין מכינים סלט בשבת. וכך נוהג ר' סעיד יצחק בביתו, אלא מכינים סלט מערב שבת.²¹

הרמב"ם (שם) כתב וכיון שהגיע לברכת הארץ נותן לתוכו מעט מים, וגם ה"ר יונה כתב שמיד שיתחיל לזכור שבח הארץ צריך שיהיה היין מזוג, אלמא כשמתחיל בברכת הארץ צריך ליתן בו מים. עכ"ל. וברכת הארץ קיימא לן שמתחילה בנודה לך ה' אלהינו וכמש"כ רבנו בהל' ברכות (פ"ב הלכה ג) עיי"ש. הרי שמנהגנו מיוסד בדברי רבותינו הראשונים ואף כדעת מרן השלחן ערוך, וכ"כ המשנה ברורה (שם ס"ק ה). ויש הנוהגים למזוג את היין בסוף ברכת הארץ, היינו פעמיים כשמוזכרים "וברכת את ה'", וב"ברוך אתה ה' על הארץ". ומקורם ע"פ הקבלה כדכתב הגאון מהרד"ם בשתילי זיתים (שם, ס"ק ג) עיי"ש בדבריו. ועוד יש קצת סמך למנהגם ע"פ מש"כ הריטב"א בחידושו עמ"ס ברכות (דף נא). עיי"ש ודוק היטב. ועיין למהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (ח"א דף שנא: מהדורות כמה"ר שמעון צאלח): "ונהגו למזוג הכוס במים כשאומר וברכת את ה' אלהיך בתיבת 'את' כדעת הרב מצת שמורים, וגם מוזג פעם שנית בחתימה בתיבת הארץ כדעת ספר באר מים חיים ונהגו למזוג בשניהם לצאת י"ח שתי הדעות". עכ"ל. ועתה חזיתי בקונטרס אמת ליוסף שיצ"ל לזכר הגאון מהרי" צובירי זצ"ל מאמרו של הרה"ג שלום נגר שליט"א (עמ' 162): "ואיתי למנהג תימן העדה הקדושה וטהורה אשר לא נתמזגה בשום מנהג ובשום דרך חוץ מדרך האורות הראשונים וזה אחד מיני אלף למנהגיהם העתיקים שהן מיוסדים על אדני פז והררי קודש וכך המנהג: "לאחר שכל המסובין... ונותנים כוס מים ליד המברך וכשמגיע המברך לברכה שנייה למילים 'ארץ חמדה טובה' מוזגין מים לתוך היין החי. ויש נוהגין שמאחרין את המזיגה עד סוף הברכה. ראי לך יהדות תימן כמה נאה את במנהגיך". עכ"ל.

- 19 פיוט אדון עולם מפורסם הוא בקהילות ישראל, אולם אין אנו יודעים שם מחברו. יש המשערים כי כתבו רבי שלמה אבן גבירול, ויש אף המייחסים אותו לתקופת הגאונים רב שרירא גאון. בכל אופן בסידורי תימן העתיקים, ואף בתכלאל כ"י מהרי"ץ אינו מופיע כלל. וככל הנראה נתקבלה אמירתו בזמן מאוחר. ואמר לי כה"ר סעיד יצחק הלוי ז"ל לשאלתי מדוע לא היו אומרים אותו, השיבני, כי הטעם שנמנעו מלאמרו משום שכתב בפיוט "אדון עולם אשר מלך" משמע שלפני כן לא מלך? וכיצד אפשר לומר כן? וזכורני כי השבתי לשאלתו מהמשך הפיוט "אזי מלך שמו נקרא", היינו שאין אנו מדברים על עצמות הבורא, אלא על היחס של הנבראים כלפי הבורא, וכיון שלא היו נבראים שהרי עדיין לא בראם, לא היה מי שיקרא לו מלך. ועיין באוצר כל מנהגי ירושון (עמ' 239) שהטעם שאומרים אותו רק בשבת, משום שהשבת מורה על שלשה דברים, על חידוש העולם, על מלכות שמים, ועל יום שכולו שבת ומנוחה לחי העולמים. ולכן אומר הש"ץ בקול רם לרמוז בו כל השלשה דברים אלו: "אדון עולם אשר מלך וגו'" הרי חידוש העולם. "לעת נעשה בחפזו כל אזי מלך שמו נקרא", הרי מלכות שמים. "אחרי ככלות הכל וגו'" הרי על יום שכולו שבת. עיי"ש.
- 20 עיין מש"כ כמוה"ר יוסף קאפח זצ"ל בהלכות שבת (פ"ג הלכה ג ציון יב; פ"ט הלכה ג ציון יב עמ' קפד ד"ה בכל אופן) כי מה שקיימא לן שאין בישול אחר בישול היינו מן התורה. אולם מדברי חכמים יש גם יש, ואינו איסור של מיחזי כמבשל. אלא בישול עצמאי מדרבנן. ועיין עוד לכמוה"ר יחיא בדיחי זלה"ה בשו"ת חן טוב (סימן יד). וע"ע לכמוה"ר חסאד זלה"ה בשו"ת החיים והשלום (סימן קכה; סימן קכח) מש"כ בזה להחמיר.

ד. ראש חודש שחל בשבת. דעת מהרי"א שהמפטיר מתחיל מ"ובראשי חדשיכם" (במדבר כח,יא). ודעת מהריק"א מתחיל מ"וביום השבת" (שם שם, ט).²²

ה. לענין ספירת העומר הוראת הרבנים בתימן הייתה שמי ששכח לספור לילה ויום ממשיך לספור בברכה.²³

ו. היו מבדילים רק על נר אחד.²⁴

ז. "בכל דרכיך דעהו ואפילו בדבר עברה" ביאר מוה"ר רצ"א צארום בדבר עבירה היינו עת אכילה ושתיה אם אינם להברות גופו לעבודתו יתברך.²⁵

21 עיין שו"ת אמרי יוסף (סימן ל) לכמוה"ר יוסף קורח זלה"ה שביאר בדעת רבנו הרמב"ם מהלכות שבת (פ"ז הלכה ה; פ"ח הלכה טו; פכ"א הלכה יח) שלא עושים סלט אפילו חתיכות גדולות מכיון שאסור למלוח ולתת חומץ. עיי"ש. אולם עיין לכמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהערותיו בהלכות שבת (פ"ז הלכה ה ציון ז; פכ"ב הלכה י ציון כא) שכתב לחלוק על סברא זו והעלה להתיר. עיי"ש.

22 עיין לשון רבנו הרמב"ם פי"ג מהלכות תפלה הלכה ד: "ואם חל ראש חדש להיות בשבת מוציאין שני ספרים בשחרית. אחד קורין בו סדר אותה שבת, והשני קורא בו ומשלים ובראשי חדשיכם". עכ"ל. וכיון שרבנו נקט "ובראשי חדשיכם" דייק מינה מהרי"א שמפסוק זה מתחיל המפטיר את קריאתו. וכ"כ הכל בו בסתמא "ומתחיל ובראשי חדשיכם, ויש אומרים שמתחיל וביום השבת". ע"כ. ונשאל בזה רבנו יהושע הנגיד מצאצאי הרמב"ם וז"ל: אם אירע ראש חדש או יום טוב בשבת, האם קורא המפטיר וביום השבת עם ענין היום או לא. והשיב, זה תלוי במנהג. מקצת מקומות אצלנו קורין וביום השבת עם ענין היום, ומקצת אין קורין אלא ענין היום בלבד. וכיון שלא מצאנו לחכמים בזה הדבר ישאר כל אחד לפי מנהגו ואין משנים מפני המחלוקת". עכ"ל. והעיר כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה (שם ציון ח עמ' רעג ד"ה ונשאל) ומנהגנו לומר וביום השבת כשחל ר"ח בשבת מפני שהוא סמוך לו, אך לא ביו"ט כדי שלא ידלג הקורא אע"פ שאין מניעה לדלג. ע"כ. והיא דעת מהריק"א. וכ"ה במסכת סופרים (פי"ז הלכה ג), ובסידור רבנו שלמה ברבי נתן הסיגי"למסי (עמ' רז). וכ"כ מרן בשלחן ערוך (סימן תכה סעיף א). וראה למנהג שלישי בתוספות רי"ד למגלה (דף כט ע"ב) שיש להתחיל את המפטיר כמו בכל ראש חודש היינו מ"צו את בני ישראל" (במדבר כח, א).

23 כ"כ רבנו הרמב"ם בתשובה כ"י פורסמה ותורגמה לראשונה ע"י כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בביאורו להלכות תמידין ומוספין (פ"ז הלכה כ ציון כט) וז"ל: "נשאל רבנו, מי ששכח לילה או שתי לילות, יברך בזולתה מן הימים או לאו. והשיב מה שאבד אי אפשר להחזירו, אבל מן הלילה שנזכר עד סוף השבעה שבועות יברך. וישמיט בלילה האחרון אמירת תמימות, לפי שאינן תמימות, ויאמר היום ארבעים ותשעה יום שהם שבעה שבועות בעומר. ומי ששכח ולא ברך על העומר בתחלת הלילה יכול להשלים הברכה כל הלילה, ואין לו להשלימה ביום, והוא דבר המשנה דבר שמצותו ביום כשר כל היום, ודבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה". עכ"ל. וחכמי תימן הורו כן אף שלא היה למראית עיניהם תשובת רבנו, והורו כן מכח הבנת דברי רבנו בחיבורו. וכ"כ בשו"ת יצחק ירגן (ח"ה סימן נב) בלשון רבנו הרמב"ם. ועיין באריכות בעץ ארו (ח"ב עמ' 187-219) למהר"א זיני שליט"א.

24 כ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות שבת (פכ"ט ציון סח) שהמנהג בנר אחד בלבד של שעה להבדלה. ע"כ. וכ"כ בזית רענן (סימן רצח ס"ק ד).

25 עיין אבות דרבי נתן (פי"ב הלכה ט) עם פירוש מגן אבות לרשב"ץ וז"ל: "לך אכול בשמחה לחמך. רצה בזה להיות שהוא יותר טוב נמשך מן החיות בעולם הזה, לכן לך אכול בשמחה לחמך והתענג בעולם הזה, מפני

ח. מהרי"א סבר שכל אחד משומעי הקידוש צריך לשנות מלא לגמיו, וכן נוהג ר' סעיד יצחק.²⁶

ט. מה"ר רצ"א צארום התקין בלוויית אשה לומר תוך כדי הליכה את התרת נדרים והקללות היינו "ברשות בית דין של מעלה..."²⁷.

מועדים ותעניות

א. במועדים אחר שאומרים את המזמור של המועד אומרים את מזמור "אשרי האיש" בנעימת מזמור החג, וכן בראש השנה אומרים אותו בנעימה של מזמור המועד ולא בנעימת המשנה.²⁸

שכל מה שאתה אוכל ושותה הוא לשם שמים כדי שיהיה בך כח אמיץ לעשות רצון אביך שבשמים. וכן אמרו בכל דרכיך דעהו. וז"ש כי כבר רצה האלי"ם את מעשיך, כלומר משעת האכילה יש לך זכורת כיון שהיא לשם שמים, וכמאמר הכתוב בדניאל (י"ב) למן היום אשר נתת לך להבין ולהתענות נשמעו דבריך". ע"כ. ועוד עיי"ש (פי"ז הלכה ז) "וכל מעשיך יהיו לשם שמים שנאמר בכל דרכיך דעהו..." וביאר הרשב"ץ (שם): "ולפי שיאמר אדם למה אתבטל מלימוד התורה לעסוק בדברי בטלה, לכך אמר וכל מעשיך יהיו לשם שמים, רצה שכל מעשיך שתעשה, הן באומנות הן באכילה ושתייה, תעשה אותם לשם שמים, ותאמר מה שאני עוסק במלאכה זו הוא לשם שמים כדי שאוכל ואשתה ואפרנס ואעסוק בתורה ולא אצטרך לבריות, ובזה יהיה לך שכר טוב בכל מה שתעשה, אפילו בשעה שאתה עוסק במלאכה, ולזה הביא ראייה מדכתיב בכל דרכיך דעהו, שאפילו במאכלך ומשתך ועשית מלאכתך, יהיו לשם שמים, ובזה הוא יישר אורחותיך". ע"כ.

26 עיין לרבנו הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"ט הלכה ז) "... ומנהג פשוט בכל ישראל לקרוא בתחלה פרשת ויכלו, ואחר כך מברך על היין, ואחר כך מקדש, ושותה מלוא לוגמיו. ומשקה לכל בני חבורה..." עכ"ל. וכתב כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה (שם ציון כב) להסכים לדברי הרב המגיד משנה מש"כ "ומשקה לכל בני החבורה" היינו כל שהוא ואינם זקוקים לשיעור. וכן הוא מנהגנו שהמקדש שותה מלא לוגמיו שהוא פחות מרביעית שלתורה ושאר המסובין טועמין מן הכוס. עכ"ל לנדוננו. וחזיתי למהר"י עי"אש זלה"ה בספרו מטה יהודה (ריש סימן רע"א) שמן הדין צריך למסובין טעימה כל שהוא, ולמצוה מן המובחר צריך שיטעמו כל אחד כמלא לוגמיו. עיי"ש שכתב לדייק כן מלשון רבנו הרמב"ם. אמנם דעת מהרי"א לחייב את השומעים בשתיית מלא לוגמיו כיון שאין הם יוצאים ידי חובת הקידוש בשמיעה בלבד, אלא גם בשתיית היין והוא לעיכובא וממילא בעינין שיעורא.

27 נראה טעמו משום מה שדרשו חז"ל "ותמת שם מרים ותקבר שם" סמוך למיתתה קבורתה, וכיון שלא רצו כי המת יבוא לידי ניוול לכן תיקן שיאמרו את ההתרה תוך כדי הליכה, שרק לגבי ברכות מצינו כי ראוי לעמוד בהן, ואף בהן זה רק ממידת חסידות ולא מעיקר ההלכה, מלבד תפלת העמידה. כנלע"ד. אולם המנהג הפשוט שראיתי הוא שבלוויית אשה אומרים את ההתרה בעמידה ולא בהליכה.

28 מנהג זה ייחודי לבתי כנסיות שנהגו ע"פ מהריק"א ומהרי"א, אולם בשאר בתי הכנסיות בצנעא הן השאמי והן הבלדי אומרים את מזמור "אשרי האיש" בנעימת המשנה [כמו נעימת "במה מדליקין"] ראה סידור כנסת הגדולה.

- ב. בפיוט רחום וחנון חטאנו לפניך באשמורות היה גורס במקום "מלא זכיות" "ממלא משאלות".²⁹
- ג. בפיוט "שופט כל הארץ" שאומרים קודם המהולל בראש השנה, היה מקפיד לדלג על תיבות שמזכירים בהם חטאים כגון: "יכפר בעד חטאתם ויזכור רחם ברוגזו" וכן "צועקים על חטאתם ולעוונם יבכיון".³⁰
- ד. בפיוט "עת שערי רחמים" הנאמר קודם התקיעות בראש השנה תיקן מהר"ר יחיא יצחק הלוי לגרוס "בו שועת בני יעקב אני שומע" במקום "בו חטא בני יעקב אני סולח".³¹
- ה. לדעת מהרי"א אין מנענעין בלולב לאחר ברכת "נטילת לולב" אלא אך ורק בהלל כמשמעות פשט לשון רבנו רמב"ם. ומש"כ רבנו בהלכות ברכות מיירי באדם הממהר לצרכיו ומשענן ללא אמירת הלל.³²
- ו. ע"פ הוראת מהרי"א לא היו קורים את ההלל בקירוי, בין בימי החול ובין בשבת חנוכה. והיו מקריין את ההלל רק בימי חול המועד של סוכות. אולם בשבת חוה"מ היו קורין כל הצבור ביחד.³³

29 עיין תכלאל קדמונים (דף פח ע"ב) שלא העיר מאומה. מה שאין כן לגרסת "קדור בנפלאות" כתב כמוה"ר שלום קורח זלה"ה (שם פח ע"א) שמהר"י קאפח ומהר"י אביץ' היו גורסים "קָרַר בנפלאות".

30 משום שיש להמנע מלהזכיר חטאים בראש השנה, כיון שהוא אינו יום של וידוי וכפרה. וכ"ה בתכלאל המבואר, וכן בסידור כנסת הגדולה מהדו"ב. עיי"ש.

31 יש להעיר כי עיקר פיוט "עת שערי רחמים" נכתב במקורו לתפלת המנחה של יום הכפורים, משום שעל המדרש העקידה הייתה בשעה זו וביום זה. וכן היה מנהג הספרדים במקור. אולם באיזו עת מן העתים התחילו לאמרו קודם תקיעת השופר בראש השנה, על אף שנוסח הפיוט "בו חטא בני יעקב אני סולח" אינו תואם את ענינו של ראש השנה. ואף בסידורי הספרדים שינו נוסח זה כפי שראיתי בסידור "עבודת ה'" להתאימו לראש השנה "בו שְׁעַר רַחֲמִים אֲנִי פּוֹתַח". ולכן אין בזה משום שינוי מן המנהג, אלא התאמה של מנהג אמירת הפיוט לרעיון של ראש השנה.

32 עיין הלכות שופר סוכה ולולב (פ"ז הלכה ט [י]): "... כיצד, מוליך ומנענע ראש הלולב שלשה פעמים, ומביא ומנענע ראש הלולב שלשה פעמים, וכן בעליה וירידה. והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל בהודו לה' כי טוב תחלה וסוף...". ונראה כי מהרי"א פיסק לשון רבנו כך "והיכן מוליך ומביא? בשעת קריאת ההלל! בהודו לה' כי טוב תחלה וסוף וכו'". ולא כמו שפיסק כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה "והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל? בהודו לה' וכו'". אמנם המנהג הפשוט כמו שציין כמוה"ר זלה"ה שאחר הברכה מוליכין ומביאין מעלין ומורידין. וכה"ר סעיד יצחק היה נוהג בזה כמהרי"א, כמו כן נהג לכסכס בעלי הלולב כשאומרים את שם ה' כגון באנא "ה" וכיו"ב. וכמש"כ רס"ג בסידורו, הביאו כמוה"ר זלה"ה בהערתו.

33 עיין שו"ת רביד הזהב (סימן יא). ומש"כ במועדי משה (חנוכה פ"ט סעיף ו).

- ז. בפיוט "מברך רחמנא" הנאמר בין ס"ת ראשון לשני בשמחת תורה תיקן מהרי"א שיש לתקן את לשון הפייטן ולגרוס "ותורה שלימתא" במקום "ותורה חדתא".³⁴
- ח. דעת מהרי"א לענין שני תבשילין בסעודה המפסקת בערב תשעה באב, שסמנה נחשבת כתבשיל ולכן אסר לעשות פתות עם סמנה.³⁵
- ט. אם ר"ח חל ביום ראשון בשבע דנחמתא מפטירין בשבת "מחר חודש".³⁶
- י. בתימן היו אוכלים לפני עלות השחר בארבע תעניות אף ללא תנאי, והמנהג היה שאוכלין מפני מזג האויר.³⁷
- יא. בקינת "שאי קינה במגנה בת ציון ונודי" יש לגרוס "אַלִי מַיִם" ולא "אַלִי יַיִן" כמובא במדרש.³⁸

- 34 נראה טעם הדבר ע"פ מה שכתב רבנו הרמב"ם בפיהמ"ש שנהדרין (פ"ה הלכה א ד"ה ויסוד התשיעי) וז"ל: "ויסוד תשיעי הבטול. ולא תבוא תורה אחרת מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש". ע"כ. ולפיכך כיון שיכול קורא הפיוט לפרש לא נכון את כוונת הפייטן [במקרה דגן הוא רבי בנימין הכהן ויטל מריג'יו; הפיוט נכתב במקור כשיר חתימה לספר הלכות הרי"ף. עיין סדר הפזמונים לשמח"ת להרה"ג אבירן יצחק הלוי שליט"א, בני ברק תשנ"א עמ' ל] בטעות כאילו תהיה לנו תורה חדשה ח"ו. אלא בבחינת "חכמים היוזרים בדבריכם" שינה מהרי"א את הגירסה לתורה שלימתא. כנלע"ד.
- 35 עיין הלכות תעניות (פ"ה הלכה ז): "... ולא יאכל בשר ולא ישתה יין בסעודה המפסיק בה, אבל שותה הוא יין מגתו שיש לו שלשה ימים או פחות, ואוכל בשר מליח שיש לו שלשה ימים או יתר, ולא יאכל שני תבשילין". ע"כ. וכתב כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה (שם ציון יד) שלחם פתות עם סמנה ובציים נחשב תבשיל אחד. עיי"ש. ודלא כמהרי"א.
- 36 אמנם עיין לשולחן ערוך (סימן תכה סעיף א): "ראש חדש שחל להיות באחד בשבת, מפטירין בשבת שלפניו ויאמר לו יהונתן מחר חדש". והוסיף הרמ"א: "ואין דוחין עניה סוערה' ולא שמעו' משום מחר חדש". ע"כ.
- 37 כ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות תעניות (פ"א ציון יח) וז"ל: "וכך היה המנהג בכל תימן אוכלים בערב, וישנים, וקמים לפני עלות השחר ואוכלים ושותים והולכים לבית הכנסת ללמוד עד זמן התפלה ומתפללים. פרט למהר"י אביין' ואחדים מתלמידיו שנמשכו אחרי המגיד משנה ולא היו אוכלים אחר השינה. אמנם בלשון רבנו בפיהמ"ש תענית פ"א הלכה ה, אין שום רמז למשמעות 'חזור'. וז"ל: כל מקום שיאמר אוכלין משחשכה, מותר לאכול עד שיעלה עמוד השחר, אלא אם ישן אסור לו לאכול ולשתות אחר השינה כלל באיזה צום שיהיה. ע"כ. אך נראה שחזר להקל בחבור". עכ"ל.
- 38 עיין מדרש איכה (פרשה ב אות ד עמ' קסה הוצאת שערי ציון ה'תשע"ה) שביקשו שמונים אלף פרחי כהונה מהישמעאלים, והוציאו להם מיני מלוחים ונודות מנופחות, אמרו להם: נשתה תחלה. אמרו להם הישמעאלים: תאכלו תחלה ואח"כ תשתו. שמעו בקול הישמעאלים ואכלו, לאחר שסיימו אכילתם באו לשתות מהנודות והיה מצמידה לפיו והיתה הרוח נכנסת בכרסו ומבקעת אותה. "הדא הוא דכתיב משא בערב, ביער בערב תלינו ארחות דדנים. לקראת צמא התיו מים, ישבי ארץ תימא, בלחמו קדמו נדד" (ישעיה כא יג-יד). ע"כ עיקר המדרש. הרי שחשבו כי הנודות מים יש בהם ולא מים. ולכן כתב להעיר על גרסת הפייטן.

חנוכה

- א. ע"פ הוראת הרבנים בשבת חנוכה, היו מבדילים, אח"כ מדליקים נרות חנוכה ולאחריהם מתפללים ערבית.³⁹
- ב. היו מדליקים נרות חנוכה במסרג'ה, אלא שבשנים האחרונות [בצנעא] משפחת סרי יצרו חנוכה ישרה עם נפט לכל שמונת ימי החנוכה. ולאחר מחצית השעה מכבים ומדליקים אותה למחרת.⁴⁰
- ג. בימות החול היו מתפללים מנחה, הולכים להדליק נרות חנוכה ואח"כ חזרו לערבית.⁴¹
- ד. היו מדליקים נרות חנוכה לאחר ברכת להדליק, ובזמן ההדלקה ממש היו מברכים שעשה נסים.⁴²

ובכתבי הערה זו זימן ה' לידי לראות מש"כ בזה ה"ר בנימין כהן ז"ל [מזקני יהודי ג'רבא] בספר בני בנימין (ערך חרבן בית המקדש) שכתב לשאול על הקינה המתחילה "שאי קינה במגינה" שנאמר בה "תלוי עין אלי יין והמה נאדות נפוחים". "והיה תמיד קשה בעיני איך ישראל בתוקף הצער והיגון בקשו לשתות יין והיו עיניהם תלויות ליין [אולי י"ל עמפ"ש תנו שכר לאובד ויין למרי נפש], והנה נזדמן לידי ילקוט שמעוני פרשת כי תבוא דף שצב) שכתב כי ישראל הלכה אצל הישמעאלים ואמרו להם השקונו מים, אמרו להם אכלו תחלה וכו', ואחרי שאכלו הוציאו להם נודות נפוחים וכל אחד מישראל היה פותח הנוד לתוך פיו לשתות אך הם היו מלאים אויר, והאויר היה נכנס לגופו והיה מפרפר ומת...[עד כאן מצאתי. וכנראה הכוונה שהנודות היו מיוחדים ליין ושפיר אומר המקונן תלו עין אלי יי שחשבו כי הנודות מלאים יין]. ע"כ.

נראה הטעם, כיון שלפי דעת רבנו הרמב"ם בהלכות חנוכה זמן ההדלקה הוא קבוע היינו כחצי שעה אחרי הסתרות החמה, א"כ אם אחר צאת שבת יתפלל ערבית אחרי שהוא מאחר את ההדלקה יתר על המידה, ואף שקיימא לן בדרך כלל תדיר ושאינו תדיר קודם, הכא שאם יקדים התדיר היינו ערבית יפסיד את הפחות תדיר היינו הדלקת נר חנוכה, יש לו להקדים את ההדלקה קודם ערבית. עיין מועדי משה (פ"ו סעיף ט).

40 עיין מועדי משה (פ"ח סעיף ג; סעיף יא) מש"כ בשם כה"ר סעדיה יצחק הלוי ז"ל.

41 כ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות חנוכה (פ"ד ציון ה). וכ"כ הרב כנסת הגדולה (סימן תרעב הגהות הטור עמ' שלח): "אבל אני נוהג להדליק משתקע החמה קודם תפלת ערבית". וכ"כ המשנה ברורה (סימן תרעב ס"ק א) שכן נהג הגר"א. עיי"ש. וכן הוא מנהג יהודי עדן. וראה עוד בזה במועדי משה (פ"ו סעיף ה).

42 עיין מסכת סופרים (פ"כ הלכה ו) שמשמע מלשונה כי היו מדליקין קודם ברכת שעשה נסים. ועיין הלכות חנוכה בהגהות מיימוניות (פ"ג אות א) שכך היה נוהג מהר"ם מרוטנבורג. וכ"כ הריטב"א בשבת (דף כג ע"א) בשם ויש אומרים. וכ"כ רבנו המאירי (שבת שם) בשם יש מדקדקין. וכן השיב כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בעל פה לשאלה זו, משום שברכת "על הנסים" היא ברכת הראיה ולא ברכת ההדלקה, וכן יש לעשות לכתחלה. וכן הוא מנהג ק"ק בית אל כמובא בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז קונטרס דעה והשכל סימן ז), נתיבי עם (עמ' רנא) ובכתר שם טוב (ח"א עמ' תקכב) שכן הוא מנהג ארץ ישראל וערי המערב. וכ"כ בספרנו מועדי משה (הלכות חנוכה פ"ד סעיף ב).

ה. שבת חנוכה ור"ח מוציאים שלשה ספרי תורה. אומרים קדיש רק לאחר ס"ת הראשון, ואין אומרים קדיש לא אחר ס"ת השני ולא השלישי. ומפטירין בעניין חנוכה.⁴³

ו. בקריאת היום השמיני מסיימים אחר הנשיאים ולא מוסיפים את הפסוקים מפרשת בעלותך.⁴⁴

מעשה שהיה

א. זכורני בחתונה שהשתתף כמוה"ר הרון כהן זלה"ה שהייתה בשנת בצורת, והיה משורר בבית חתנים "אם ננעלו דלתי נדיבים" וכאשר הגיע לבית "גשמי ברכה יזלו" החלו גשמים לרדת.⁴⁵

ב. מעשה באשה שהקשתה לילד כשלשה ימים, ובא בעלה למהריק"א, והלכו שניהם לבית הכנסת להתפלל, ואחר שסיים מהריק"א תפלתו אמר לבעל שילך לביתו כי אשתו כבר ילדה, וידע זאת כי תפלתו הייתה שגורה בפיו [המעשה היה עם בן דודו של כה"ר שמעון דהבני הי"ו].

ג. מעשה במהר"י יצחק הלוי כנ"ל ואמר הפסוק "צא אתה וכל העם" וילדה.⁴⁶

ד. סיפר כי באחד מימי ראש השנה היה זקוק למהריק"א לספר מבית כנסת אלשיך ללימודו ושלה את אחד מן הילדים, וכיון שבבית מדרשו היו לומדים תלמוד ולא היו קוראים תהלים כבשאר בתי הכנסיות לא רצה

43 כ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות תפלה (פי"ג ציון כט) בדעת רבנו הרמב"ם. וע"ע מועדי משה (פ"ט סעיף טו).

44 כ"כ כמוה"ר יוסף קאפח זלה"ה בהלכות תפלה (פי"ג ציון לג) לדייק מלשון רבנו הרמב"ם. וכ"כ רב עמרם גאון (עמ' קמב מהדורת גרש ירחים). וכן היה מנהג תימן הקדום כמש"כ מהר"י צובירי זלה"ה בתכלאל כנסת הגדולה (ח"א עמ' תקפח באמ"ת ויצ"ב) וז"ל: "וכן היה המנהג בימי קדם, כמפורש בתכאליל העתיקים ביותר... אך מאחר שהופיע אור השלחן ערוך לתימן שפסק להוסיף עוד... נהגו כן על פיו...". עיי"ש. וע"ע מחקרים בסידורי תימן (ח"א עמ' 554-555). וכתבנו כל זה במועדי משה (פ"ט סעיף ט).

45 עיין מעשה דומה עם מוהר"ח קורח זלה"ה בדברי המבוא לדיואן "אפתחה שיר".

46 כמופיע בספרי הסגולות שיש לבעל לומר את הפסוק "וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחווי לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך ואחרי כן אצא". ומהריק"א בחר את דרך התפלה לפני רבנו של עולם, ולא להשתמש בפסוקי התורה לרפואה.

הגבאי של בית הכנסת להשאיל להם את הספר בטענה שהיום לא לומדים אלא קוראים תהלים. מהריק"א הקפיד על אותו יהודי ונפטר עד יוהכ"פ. ע"כ המעשה. והוסיף ואמר כי הוא היה אותו הילד ששלח מהריק"א.⁴⁷

47 כן סיפר לנו באחד מהשיעורים בראש השנה בהם למדנו תלמוד, סוגיות נבחרות ממסכת ראש השנה העוסקות בתוקפו של יום. כמו כן שמעתי מידי"נ כה"ר אלון מגארי שליט"א כי גם לו סיפר כה"ר סעיד יצחק מעשה זה והשתייכותו אליו. לשאלתי מי הוא אותו גבאי שסירב לתת את הספר, לא רצה להשיב, כדי לא להוציא עליו לשה"ר. אמנם עיין בהליכות תימן (מהדו"ק עמ' 12 הערה 3) בהערת העורך שהביא מעשה זה ושייך אותו אליו. ויתכן שהיו שתי מעשיות כאלו, או טעות נפלה באחת השמועות. וחזיתי כעת כי ידידי השה"ט אדם בן נון הי"ו במאמרו זיכרון להולכים הנדפס בחוברת זו העלה אפשרות בשם חיים גמליאל (פרקי חיים עמ' 26) שהיו שתי שליחויות ובכל שליחות שליח אחר.

זיכרון להולכים

הרב סעדיה (סעיד) בן מארי יצחק (הלוי) זצ"ל

אדם בן נון

בחוברת זו נהגתי כדרכי בחוברות זיכרון אחרות על זקני תימן שאתם למדתי,¹ וכמו שכתבתי שם:

במאמר זה אכתוב מעט זיכרונות על האיש ומעשהו רק ממה שסיפר לי הוא בעצמו או ממה שראיתי בעיניי. לא ערכתי ראיונות עם בני המשפחה, עם חבריו הקרובים ועם מתפללי בית הכנסת. כך שאין אני בא [...] אלא רק להעלות ניצוצות וקווי אור שיהיו נגד עיניי לזיכרון.

הרב סעדיה לוי מוכר בין חבריו ובני גילו בשם סעיד יצחק. תלמידיו ומקורביו הכירוהו בשם מארי סעיד יצחק, וכך קראתי לו במאמר זה. עם מארי סעיד יצחק נפגשתי לראשונה פנים אל פנים לפני כחמש עשרה שנה בבית הכנסת "ימין רמב"ם" ברחוב רבי יהודה הלוי 13 בבני ברק. אמנם למעשה כבר לפני כן שוחחנו כמה פעמים בטלפון בתיווכו של ידידי הרב יוסף עראקי הכהן.²

לידתו ורבותיו

פעם שאלתי את מארי סעיד יצחק מי מבוגר יותר הוא או חברו מארי משה גיאת. לשאלתי ענה לי מארי סעיד ששניהם פחות או יותר בני אותו גיל. לפי זה יוצא שמארי

- 1 ראה למשל זיכרון להולכים על מארי עזרי בן מארי חיים צאלח (צדוק), מארי חיים בן משה צאלח (צדוק), מארי חיים בן יוסף לוי, מארי חיים בן אברהם השאש.
- 2 כאן המקום להודות לרב אביעד אשואל רב בית הכנסת "יד יוסף" (גני-הדר, פתח-תקווה) שבו התפלל מארי סעיד יצחק מאז שעזב את בני-ברק. למעשה, רוב המסורות ששאבתי ממארי סעיד יצחק בשנים האחרונות נזקפות לזכותו. ושלי ושלכם – שלו הוא. יחד אתו ייזכר לטובה בנו של מארי סעיד, יוסי, על כל הטוב אשר גמלני, הן בתיאום המפגשים עם אביו והן באפשרות לעיין בספריו ובכתבי היד שלו לצורכי מחקר, טוב עין הוא יבורך.

סעיד נולד בערך בשנת תרע"ד (1913–1914).³ וכן מצאתי שכתב מארי סעיד בתחילת תאג' קדמון שהיה ברשותו: "תעודת לידה אין לי. נולדתי בשנת תרע"ד לבריאת עולם. סעדיה". לפי זה היה מארי סעיד בן 102 בפטירתו. לעומת זאת, מהקולופונים שכתב בסוף סדרי המשנה עם פירוש המשנה להרמב"ם שהעתיק בילדותו (ראה לקמן) עולה ששנת לידתו היא תרע"ו (1915–1916).

בתחילה למד מארי סעיד אצל מארי סאלם כהן.⁴ לאחר מכן למד מארי סעיד אצל כמה מאריין מפורסמים: בתחילה אצל מארי יחיא גיאת, תקופה מסוימת למד גם אצל מארי סאלם קרח אך עיקר לימודו היה אצל מארי יחיא נסים מנצורה. מארי סעיד יצחק סיפר לי כיצד סיים את חוק לימודיו אצל מארי יחיא גיאת. יום אחד הגיע תורו של הילד סעיד לתרגם את פרשת משפטים בבית הכנסת.⁵ לאחר שכל הילדים השתחררו לביתם, ביקש מארי יחיא גיאת מהילד סעיד להישאר לבדו כדי שיוכל להתכונן על התרגום. הילד סעיד חרה על כך שכל הילדים סיימו את חוק לימודיהם ורק הוא צריך להישאר ללמוד לבדו. מהכעס ומהרוגז דימם סעיד מהאף, וטינף את בגדיו. סעיד ביקש ממארי יחיא גיאת רשות לצאת להתנקות, והמארי אכן אפשר לו לצאת. סעיד ניצל את ההזדמנות, ברח, והסתובב לו ברחובות שכונת היהודים. בינתיים אמו של סעיד דאגה לבנה שאיחר לחזור הביתה, ויצאה לחפשו ברחובות. בסופו של דבר היא מצאה אותו ליד בית חבארה כשאפו מדמם ובגדיו מטונפים. האימא המסורה לא הרשתה לבנה לשוב למארי יותר, על אפו ועל חמתו של בעלה. סעיד עבר ללמוד תקופה מסוימת אצל מארי סאלם קרח, ולאחר מכן שלחו את סעיד להיבחן אצל מארי יחיא נסים. הבחינה כללה את קריאת הפרשה מתוך תיקון סופרים. מארי יחיא נסים הסכים לקבל את סעיד חרף גילו הצעיר, וכך למד סעיד עם קבוצת תלמידים שכולם היו גדולים ממנו בכמה שנים. מארי יחיא נסים אהב את תלמידו הקטן והמוכשר, טיפח אותו ואף השקיע בו. גם לעת זקנתו, לא שכח מארי סעיד למורו ורבו את החסד שעשה לו בכך שקיבל אותו ללימודים. תמיד היה רגיל לומר שרק בזכות מארי יחיא נסים הוא למד את אומנות הכתיבה שבה עסק למחייתו כל ימיו.

מארי סעיד סיפר לי שבתחילה התפללו בני משפחת יצחק בבית כנסת חבארה. לאחר מכן, עקרו משם בני משפחת יצחק ובנו בית כנסת משפחתי חדש שנקרא "כניס בית יצחק".⁶ לדברי מארי סעיד חמישה אנשים מבית יצחק השתתפו בבניית בית הכנסת

3 שכן מצאתי רשימה בכתב ידו של מארי יחיא גיאת שבה כתב את תאריכי הולדת ילדיו, ושם נכתב: "לסימן טוב נולד מושה (!) צהלון יום שישי י"א סיון שנת ברכ"ה [=ת"רע"ד / 5.6.1914]."

4 מארי סאלם כהן לימד אותו בעיקר את האותיות ואת יסודות הקריאה.

5 יש להעיר שבמקומות רבים נהוג היה שהילד הקורא את השישי ואת תרגום ההפטרה מתרגם את הפרשה בשבת שאחריה.

6 יוסף שלום חבארה (בתלאות תימן וירושלים, עמ' 35–36) תיאר את שגשוגה וירידתה של בית כנסת חבארה. שם ציין שציבור המתפללים התדלדל בין השאר בעקבות בניית בית כנסת יצחק ובית כנסת גרשי שנפתחו

המשפחתי, וסבא של מארי סעיד (משה יצחק) היה אחד מהם. עדות זו משלימה את סיפורו של יחיאל חבשוש⁷ שסיפר שמאחר שלא היה בית כנסת בשכונת "אלגורקה", שם התגוררו בני משפחת יצחק, החליטו אבות המשפחה להקים בית כנסת על שם משפחתם.⁸ מאחר שרצון ומקום היו, אך ממון היה מועט, הוחלט שהבנייה תיעשה על ידי בני המשפחה בהתנדבות. מארי יחיא יצחק הגיש לבנים לבנאים באהבה ובמרץ, ושימש דוגמה ומופת לעובדים. בשל משא הלבנים הכבד אף נפצע בגבו ונקלף עורו.⁹

יש לציין שמארי סעיד יצחק סיפר לי שבתקופתו המארי בבית יצחק היה דודו, הרב שלום בן משה יצחק.¹⁰

כידוע, רוב בתי הכנסת בצנעא היו סגורים במוצאי שבתות, משום חשש שמא השתכרו יותר מדי בסעודה שלישית. מאחר שכך, נהגו להתפלל בבתים.¹¹ לא כך היה בבית הכנסת מסורי.¹² בכל מוצאי שבת מארי יחיא אלאביץ' היה מלמד שעתיים מדרש רבה,¹³ ומארי סעיד ואביו היו ממשותפי השיעור הקבועים.

- 7 "בקירוב לשנים התרנ"א-התרנ"ב". אולם לדברי הרב עמרם קרח (סערת תימן, עמ' מג) בית כנסת גרשי נבנה בשנת ה'תרל"ח (1878) ובית כנסת יצחק נבנה בשנת ה'תרמ"ח (1888).
- 8 שני המאורות, א, עמ' 72. דברים אלו נזכרו גם אצל הרב עזרא קרח, "על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים", בתוך: איש ימיני, ג, עמ' רו. את עניין פציעת מארי יחיא יצחק הלוי הזכיר גם הרב אהרן קאפח בשם דודו הרב משה יצחק הלוי. ראה הרב אהרן קאפח, "הרב רבי יחיא ב"ר משה יצחק הלוי", בתוך: חכמי היהודים בתימן בדורנו, עמ' צא. [מאמר זה נדפס שוב תחת השם: "רבה דעמיה מדברנא דאומתיה", בתוך: איש ימיני, ג, עמ' רנ].
- 9 למעשה ממארי שמעון דהבאני שמעתי שהייתה סיבה אחרת או נוספת לפתיחת בית הכנסת, ואכמ"ל. לדברי יחיאל חבשוש: "בראש המעשים והעושים היה מרי יחיא" [=יחיא יצחק הלוי]. פרט זה לא נזכר על ידי מארי סעיד. יש רק לציין שבשעת הבנייה היה מארי יחיא בן 20–21, שכן מקובל לציין את לידתו בשנת ה'תרכ"ז / ה'תרכ"ח (1867/1868). ראה הרב אבירן יצחק הלוי, איש ימיני, ג, עמ' תמב-תמה, הערה 4.
- 10 כדי להבדיל בינו ובין אחיינו, הרב שלום בן מארי יחיא יצחק הלוי, היו רגילים לקרוא לזה הראשון מארי סאלם יצחק הזקן. כן שמעתי מהרב אבירן יצחק הלוי ומהרב יוסף עראקי הכהן ששמעו מפי הרב יוסף צובירי. תוספת "הזקן" לאדם כדי להבדילו מבן משפחה אחר שנקרא באותו השם, הייתה תופעה ידועה בצנעא. ראה למשל את מארי סאלם בן מארי סאלם קלזאן, שלאביו קראו מארי סאלם קלזאן הזקן.
- 11 ראה הרב יוסף צובירי, סידור כנסת הגדולה עם פירוש אמ"ת ויצ"ב, א, עמ' תקמא-תקמב; הרב יוסף קאפח, הליכות תימן, עמ' 28–29; הנ"ל, בפירושו על הרמב"ם, הלכות שבייתת יו"ט ו, יח, עמ' קנג, אות כח; הרב שלמה קרח, עריכת שולחן – ילקוט חיים, ג, עמ' רה; הרב אהרן קאפח, יריעות אהרן, עמ' 69–71.
- 12 לדברי הרב אהרן קאפח, יריעות אהרן, עמ' 71, כך נהגו גם בבית הכנסת בית עואץ' שגם שם למדו במוצאי שבת בזמן מארי דוד עואץ'.
- 13 וכן כתב הרב שלום גמליאל, "הרב רבי יחיא אביץ'", בתוך: חכמי היהודים בתימן בדורנו, עמ' מא. [וראה שם שציין שבליילי שבת קודש לאחר ערבית היו לומדים מדרש תנחומא. אמנם לעת עתה אין לנו עדויות ממקום אחר שאכן התקיים לימוד מדרש תנחומא לאחר ערבית לפני שיצאו לבתיהם לקידוש, והדברים טעונים בדיקה]. על לימוד המדרשים בתימן, ראה הרב אליקים צדוק, פתח דבר, בתוך: מדרש איכה רבה עם פירוש דורש ציון, עמ' 7.

מספרים (ישראל ישעיהו,¹⁴ חיים גמליאל,¹⁵ רבי יחיא מגארי¹⁶ ומארי משה גיא¹⁷) שפעם אחת בראש השנה לפני תפילת מנחה באמצע השיעור שמסר (יש אומרים שהיה זה שיעור בהלכה ברמב"ם, ויש אומרים שהיה זה שיעור בתלמוד)¹⁸ נצרך הרב יחיא קאפח לספר שהיה בבית הכנסת בית אלשיך. מארי יחיא קאפח שלח שליח להביא את הספר, אולם השמש לא נתן את הספר לשליח ואף נזף בו באמרו: "היום קוראים תהלים ולא לומדים". מארי יחיא הפטיר "מנע בר יקבחו לאום" (משלי יא, כו), ולאחר מכן נפטר השמש באופן פתאומי (על פי גרסאות הסיפור הכתובות יש אומרים שנפטר למחרת, יש אומרים שנפטר בין כסה לעשור ויש אומרים שנפטר לאחר שבוע, מסורות שבעל פה אומרות שלא השלים את שנתו), וסברו כולם שנתקיימה בו קללת הרב.

אותנו מעניין מי היה אותו השליח. ישראל ישעיהו (כ"ג בניסן תרע"א–כ"ה בסיון תשל"ט, 20.6.1979–21.4.1911) כתב שהוא היה השליח. לעומת זאת לדברי ר' טוב צדוק¹⁹ מארי סעיד אמר לו שזה היה הוא (!) כשהיה בערך בן 15. בהנחה ששניהם דייקו בלשונם, נצטרך לומר שמארי יחיא קאפח שלח שני שליחים. ואכן, לדברי חיים גמליאל בתחילה נשלח שליח אחד, שחזר ללא הספר, ואז הציע ישראל ישעיהו שהוא עצמו ילך לשם, ובסופו של דבר גם הוא חזר בלי הספר. לשון אחר, קודם נשלח סעיד יצחק הצעיר ולאחר מכן נשלח ישראל ישעיהו הבוגר יותר.

מי היה אותו השמש, קשה לדעת. הרב אביעד אשואל סח לי שמארי סעיד לא הסכים לחשוף את זהותו של השמש. לדברי הרב אהרן קאפח מארי יוסף קרח אמר לו שהיה זה מארי נתנאל אלשיך. דבר זה לא ייתכן משתי סיבות: ראשית, מארי נתנאל נפטר בתאריך ט"ז באלול תרפ"א (19.9.1921), רחוק מאוד מראש השנה. שנית, בשנת תרפ"א גם מארי סעיד וגם מארי משה גיא היו בערך בני שבע, וכל אחד מהם העיד באופן נפרד שהוא היה נוכח בשעת המעשה והוא בערך בן 15–16 שנים. לדברי חיים גמליאל היה זה מארי ד'ערור,²⁰ אמנם לעת עתה איני יודע את תאריך פטירתו, אך ברור שהוא לא שימש כשמש בבית הכנסת. מהרב אריה דאר שמעתי שהיה זה יוסף בן אברהם

14 בתוך: הליכות תימן, עמ' 12, הערה 3.

15 פרקי חיים, עמ' 26.

16 ראה טוב צדוק, לקח טוב, עמ' 175–176.

17 כפי ששמעתי מבן אחותו הרב אריה דאר. לדבריו מארי משה סיפר שהוא היה נוכח באותו מעמד לפני הרב יחיא קאפח והוא בערך בן 16.

18 כפי שאמר לי הרב אהרן קאפח בבית מדרשו של הרב יחיא קאפח למדו תלמוד ולא רמב"ם, ואם כן לא דייקו האומרים שהיה זה שיעור ברמב"ם.

19 לקח טוב, עמ' 176. וראה שם שדברים אלו נאמרו קודם לכן בפני הרב אלון מגארי.

20 מלמד ילדים שהיה מתפלל בבית הכנסת בית אלשיך. הזכרתיו ב"זיכרון להולכים" – מארי חיים בן משה צאלח (צדוק)."

אלשיך,²¹ ודעה זו היא המסתברת בינתיים, שהרי הוא אכן עסק בניהול בית הכנסת בית אלשיך, אחריו (וכנראה גם יחד אתו) שימש בתפקיד גם בנו אברהם (עד שעלה לארץ בשנת 1935) ולאחר מכן עבר התפקיד לייעיש אלשיך. אמנם עוד נותר לברר מה תאריך פטירתו.

כאמור, מארי סעיד ומארי משה גיאת סיפרו שהם היו נוכחים באותו מעמד ושיערו שהם היו אז בערך בני 15–16. מאחר שמארי משה נולד בוודאות בשנת תרע"ד ומארי סעיד נולד כנראה בין השנים תרע"ד–תרע"ו נראה שהסיפור היה בערך בין השנים תרפ"ט–תרצ"א.²² אמנם מאחר שישראל ישעיהו עלה לארץ בשנת תרפ"ט נראה שהסיפור היה לא יאוחר משנת תרפ"ט ומסתבר שהיה זה בשנה זו או לכל היותר בשנה שלפניה תרפ"ח.

סופר מומחה

כבר מגיל צעיר נודע מארי סעיד כסופר מומחה. הרב יוסף קאפח כתב מאמר מקיף על סופרים ומעתיקי ספרים בתימן,²³ שם סקר הרב קאפח סוגים שונים של סופרים חשובים

21 ראה עליו אצל צפורה בן-אהרן (אלשיך), בית אלשיך לדורותיו, עמ' 44–45, 223; יחיאל חבשוש, שני המאורות, ב, עמ' 272.

22 יש לציין שיש המפקקים בכלל בסיפור זה. ראה למשל את הרב אבירן יצחק הלוי (איש ימיני, ג, עמ' תיא, הערה 13) שקרא לזה סיפורי מעשיות הבדים. שם הביא חיזוק לדבריו מר' שלמה עמיהוד "הבקי בתולדות הרב יחיא עומיסי יותר מכל, [שהוא] ביטלם מכל וכל". ראשית יש לומר שאמנם ר' שלמה עמיהוד בקי היטב בתולדות דודו הרב עומיסי, אך אין זה אומר שר' שלמה יודע כל פרט ופרט שעשה הרב יבי"ע בחייו, גם בטרם נולד ר' שלמה. ולא ניתן לסתור את המעשה מאי-ידיעתו של ר' שלמה, שכן "לא שמענו אינה ראייה". דבר נוסף, בכלל לא ברור שהיה קשר כלשהו בין הרב יבי"ע (שהיה מתושבי רדאע) לסיפור זה שהיה בראש השנה בצנעא. היחיד ששרכב את שמו של הרב יבי"ע לסיפור היה חיים גמליאל. אולם המעיין בדבריו יראה שקשה לסמוך עליהם והם אינם מדויקים. לדברי גמליאל "באחת השבתות בעת לימוד אחר הצהריים, בא אל המארי הישיש המארי יחיא אלעמיסי מרדע (!) ופנה אליו בשאלה, 'מארי, באתי לדעת למה אינך לומד זוהר?' [...] סגר המארי את הרמב"ם שבו למדנו בעניין ר"ה (היה זה ביום ר"ה א') [...]". בתחילה כתב גמליאל שהסיפור היה באחת השבתות ובהמשך כתב שזה היה בראש השנה. גם קשה להבין איך באמצע שיעור על עניין ראש השנה נכנס הרב יבי"ע והפריע לשיעור בשאלה שאינה קשורה לעניין. לא פלא שר' שלמה עמיהוד יבטל סיפור זה מכול וכול. גם לא ייתכן מה שכתב גמליאל שהשיעור היה ברמב"ם, וראה מה שצינתי לעיל בשם הרב אהרן קאפח. בנוסף, לדברי גמליאל, הרב קאפח ביקש שיביאו לו ספר מבית כנסת בית אלשיך כי "ביקש להוכיח שהזוהר איננו של רשב"י". אך לפי זה לא יובן מה ענה השמש: "היום לומדים תהילים ולא לומדים דינים", הלוא הם כבר לא עסקו בדינים אלא בענייני אמותות הזוהר. גם לא מסתדר דבר נוסף. אם כל הסיפור היה בלימוד אחר הצהריים ביום ראשון של ראש השנה, כיצד "בערב ר"ה השניה התקמה הלוויה של אותו שמש". סוף דבר, אף שחיים גמליאל לא חשוד חלילה להמציא סיפורים שלא היו ולא נבראו, מכל מקום מאחר שהסיפורים נכתבו עשרות שנים לאחר התרחשותם, אין לסמוך על הפרטים שציין כמשיח לפי תומו המספר סיפור וכנראה ערבב פרטים מכמה סיפורים שונים. במקום אחר עסקתי גם באי-דיוקים אחרים בתיאור פרטי הלימודים והשיעורים בבית מדרשו של הרב יחיא קאפח, ואכמ"ל.

23 הרב יוסף קאפח, כותבי ומעתיקי ספרים בתימן, בתוך: כתבים ב, עמ' 961.

ומפורסמים. בין השמות הזכיר הרב קאפח שני סופרים צעירים, ואחד מהם הוא מארי סעיד יצחק. גם בהקדמה לספר משלי²⁴ הזכירו הרב יוסף קאפח כאחד מתשעת תלמידי מארי יחיא נסים מנצורה שהשתתפו במבצע העתקת ספר משלי עתיק עם פירושו הארוך של רס"ג לבקשת הרב יחיא קאפח. מלבד זאת מארי סעיד סיפר לי שפעם שאל הרב יחיא קאפח מדרש הגדול קדום מאוד, והמשאיל שדאג לשלום הספר אסר על הרב יחיא קאפח להוציאו מביתו. הרב יחיא קאפח קרא לסעיד שיבוא לביתו להעתיקו שם, ומארי סעיד הגיע לביתו מדי יום במשך שבועיים עד שסיים להעתיק את כולו.

מארי סעיד החזיק משנה סדר זרעים עם פירוש הרמב"ם בערבית שהעתיק כשהוא בן שנים עשרה. המשנה כתובה בכתיבה יפה ומדויקת בדיו שחור אולם נראה שנוסח המשנה ופירוש המשנה הוגה בעט כחול. מעט מילים נמחקו ובעיקר מילים רבות ואף משפטים שלמים נוספו בגיליונות בעט כחול ובכתיבה מרושלת. לשאלתי מי הוא זה המגיה, ענה לי מארי סעיד שאביו "תיקן" את המשנה חרף מחאותיו הנמרצות.

כאמור בסוף כל כרך של המשנה יש קולופון יפה.²⁵ מהקולופון עולה שאת סדר זרעים סיים ביום ד' ט"ו לחדש אב ב'רל"ט לשטרות (=תרפ"ח / 1.8.1928) כשהוא בן שנים-עשרה, ואת סדר מועד סיים ביום ב' י"ג לחדש אדר ב' בר"ם לשטרות (=תרפ"ט / 25.3.1929) כשהוא בן שלוש-עשרה. ראה למשל את קולופון סדר מועד:²⁶

[...] הצעיר ער"ס [=עפר רגלי סופרים]²⁷ סעיד יצחק י מוסי' בן יחיא יצחקא הלוי הי"ו. והנני מבקש ממך קורא נעים, אם תמצא בה טעות, תדינני לזכות, לפי שאי אפשר להיות בלא שגיאה. כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לסופר בלא טעות. וכתיב שגיאות מי יבין מנסתרות נקני. דונני לזכות, השם ידינך לזכות. לפי שכתבתה ואני בן י"ג שנה, במיעוט דעת, במיעוט הבנה. ועוד שהיתה כתיבתה ואני עדיין בבית הספר. והרבה שייך טעות בסיבת בלבול קול הקטנים והיוצא והבא.²⁸ והרי אני מתחנן ומתפלל לפני צורי וקוני שיפתח לבי לת"ת [=לתלמוד תורתו] ויחנני דעת ובינה והשכל, להבין בה דבר דבור על אפניו. ויזכני ה' לכתוב ספרים עד אין קץ. ויזכני להגות בה אני וזרעי וז"ז עסכ"ה אכ"ר [=וזרע זרעי עד סוף כל הדורות, אמן כן יהי רצון] [...].

24 "בשער", בתוך: ספר משלי עם תרגום ופירוש רס"ג, עמ' ו.

25 כמדומה לי שאת נוסח הבסיס של הקולופון ראיתי בעוד כמה ספרי משנה עם פירוש המשנה שהועתקו על ידי תלמידי מארי יחיא נסים מנצורה. לפי זה נראה שהנוסח לא חובר על ידי מארי סעיד אלא הוא הועתק מהנוסח שנתן לו רבו.

26 קולופון סדר זרעים דומה לו מאוד אך יש מעט חילופי נוסח קלים.

27 כך פתר לי מארי סעיד.

28 יש לזכור את המציאות שבשעה שהתלמידים הגדולים היו עוסקים בכתיבה, המארי היה עובר בין הקבוצות השונות של הילדים הצעירים יותר שהיו קוראים בקול רם.

רבים מסופרי תימן נהגו לכתוב ספרי תורה מתאג' עתיק דווקא. לא רק בדורות הקדומים כמו שמעידים סופרי התיג'אן בקולופונים שלהם, אלא היו עוד כאלה שנהגו כך עד דור האחרון. ראה למשל את דברי הרב יוסף צובירי:²⁹ "את שניהם [הסופרים הרב סאלם צאלח והרב יוסף שמן. אב"ן] ראינו איך שהיו מקפידים לכתוב לפי מסורת תימן כשהתאג' כתב היד מונח לפנייהם". גם פה בארץ ישראל עוד המשיך מארי סעיד להעתיק ספרי תורה מתוך תאג' קדום בן שני כרכים (מלפני כ-500 שנה) שהיה ברשותו. תאג' זה נכתב במתכונת של 17 שורות בעמוד, וכל שלושה עמודים מקבילים לעמוד בספר תורה עם 51 שורות. מתאג' זה נחסרו כמה דפים בסופו (מסוף פרשת נצבים) ויד שנייה השלימה את הדפים בכתיבה מאוחרת, ללא הקפדה על השורות כפי שהן בספר תורה. בגיליון התאג' כתב מארי סעיד בזה הלשון: "אין השטין מתוקנין. הוצרכתי לעשות רישום בין כל שיטה ושיטה שלא יטעה הכותב".³⁰ ואכן בכל מילה שאמורה להיות המילה האחרונה בשורה סומן עיגול קטן לסימן.

טבעי הדבר שכשרצה הרב יוסף קאפח להמחיש את כתיבת פרשיות התפילין, שירת הים ושירת האזינו, במהדורת "משנה תורה" אשר לו, הוא ביקש מחברו מנוער שיכתבם עבורו.³¹ גם כשהרב קאפח ביקש להכין שטר "כתובה" מעוטר ומפואר הוא פנה לשני אמנים – האחד מארי סעיד שכתב את הנוסח והשני הוא הרב שמעון כהן שעיטר את הכתובה בעיטורים נאים.

יש להעיר שבדרך כלל הקפיד מארי סעיד יצחק לכתוב את שש השורות שלפני פרשת האזינו (המתחילות במילים "ואעידה בס") עם הזחה מימין ומשמאל כמנהג תימן הקדום.³² משום מה בצילום ששולב שם שש השורות האלה נכתבו ברוחב השורות הרחבות של שירת האזינו, והכתב הורחב כסברת מהרי"ץ שחשש לפוסקים האוסרים לכתוב באופן זה והציע לשנות את הכתיבה הקדומה ולהרחיב את הכתב למצוה מן המובחר.³³ בשם הרב יוסף שבח שמעתי שאכן מארי סעיד שלח לרב יוסף קאפח יריעה

29 ויצבור יוסף בר, ד, פרק כו, סימן יד, עמ' קסח.

30 גם פ"א לפופה אחת שנשמטה מתאג' זה תוקנה על ידי מארי סעיד בכתב ידו (ואכלת לפני ה' אלהיך – דברים יד, כג).

31 ראה מה שכתב ר' טוב צדוק, לקח טוב, עמ' 189 [הובא גם בתוך: הנ"ל, "חמישים שנה במחיצת מורנו ורבנו הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל", בתוך: מסורה ליוסף ז, עמ' 113].

32 כן נכתב בעשרות תיג'אן קדומים שבדקתי – כולם בני 500 שנה ומעלה. מהם ארבעה עשר תיג'אן שנכתבו על ידי בניה הסופר ושני בניו דוד ויוסף ועוד עשרות תיג'אן שנכתבו באותה התקופה על ידי סופרים אחרים. גם בעשרות ספרי תורה קדומים נכתב כך, לרבות ספרי התורה שהיו בבית הכנסת בית צאלח ובית אלאוסטא ונמצאים כיום ברמת-עמידר, בירושלים ובקריית-אוננו. לא ציינתי כאן את שמות כתבי היד, בעליהם ומספרי כתבי היד במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבאוניברסיטה העברית בירושלים, שאלה יפורסמו במחקר אחר שבו אני עוסק בימים אלו.

33 פעולת צדיק, ב, סימן כב.

שבה השורות שלפני השירה כתובות כמנהג הקדמון, אך הרב קאפח ביקש ממנו יריעה חדשה שבה הורחבו השורות, ויריעה זו צולמה למהדורתו.³⁴

למעשה יש עוד שני שינויים בין שירת האזינו המצולמת שם לבין מנהג תימן הקדום (בתיג'אן ובספרי התורה העתיקים). ראשית, בצילום שירת האזינו לא סומנו הלפופות כדרך שסומנו בצילום שירת הים.³⁵ דבר נוסף, בכתיבה הקדומה חצאי השורות בפרשת האזינו מסתיימות בצורה טבעית כשהן נכנסות ויוצאות ואינן מסתיימות בקו ישר על ידי מתיחת האותיות.³⁶ לאחרונה קיבלתי מיוסי פרחי את תשובת הרב קאפח שנשאל על עניין זה על ידי ספיר בן יחיאל משה:³⁷

[שאלה:] בענין כתיבת שירת האזינו (לבד משלש השורות הבולטות לפי מנהגנו) האם יש ענין לסיים השיטות בשווה ועי"ז למשוך הכתב ולצמצמו או שיש לכתוב כתיבה רגילה [...].

[תשובה:] בשירת האזינו יש לכתוב את השורות הארוכות כפי שהם. ואין לצמצם את הארוכות ואין להאריך את הקצרות, כי יש דרש על זה. על אף שחטאו ישראל, הניח להם הקב"ה קרש הצלה לבל יתגלגלו מטה מטה.

הרי לנו שהרב קאפח סבר שאותו הטעם על דרך הדרש ששמע מסבו הרב יחיא קאפח בשם זקני תימן הקדמונים בעניין השורות הארוכות בשירת האזינו (שורה מס' 10, 16,

34 כל מי שבקי בשיטתו של הרב קאפח בשימור המסורת מבין שקשה לומר שהרב קאפח נטה כאן ממסורת תימן הקדומה ואימץ לו את סברת מהרי"ץ וחששותיו. על כורחנו גם הרב קאפח סבר שהשורות שלפני השירה נכתבות צרות כמנהג תימן הקדום. את הסיבה שבמהדורתו העלה צילום של שורות רחבות אפשר להסביר באחד משני ההסברים הבאים: (א) הרב קאפח חשש שיקומו עוררים שילעזו על מנהגנו (כך שמעתי בשם הרב יוסף שבח). (ב) אולי הרב קאפח הבין שהפשט ברמב"ם הוא שהשורות רחבות, שכן הרמב"ם לא הזכיר שיש לכתוב את השורות צרות, וזה לא כמנהג תימן (כך שמעתי מהרב משה צארים). אגב יש להעיר שבתיקון סופרים שבחומש "תורת אבות" שש השורות נכתבו באופן צר כמסורת תימן הקדומה ולא כדעת מהרי"ץ. מתלמיד חכם אחד שמעתי שכשנשאל העורך והסופר, הרב נתנאל אלישיך, כיצד סטה מדברי מהרי"ץ, ענה שלא הכיר את דברי מהרי"ץ בזה, ומכאן ולהבא ישנה את מנהגו וירחיב את השורות כדעתו.

אחרי כתיב כל זאת, העירני הרב אביעד אשואל ששמע ממארי סעיד שהסיבה שהרב קאפח ביקש להחליף את היריעה עם מנהג תימן הקדום היא מפני שחשש שיקומו עוררים שילעזו על מנהגנו (כהסבר הראשון הנ"ל). [נראה במאמרו של הרב אברהם חמאמי "צורת שירת האזינו במשנת מארי" בחוברת זו. הערת העורך].

35 כאן המקום להודות ליואל אושרי שהסב את תשומת לבי לפרט זה. אגב יש להעיר באופן כללי שמבדיקה שערכתי בעשרות רבות של מקורות קדומים (שציינתי לעיל) עולה שהפאי"ן הלפופות סומנו רק ב-66% אחוזים. בשאר הקדומים האחרים לא סומנו לפופות. וזה לא כסוברים שמנהג כתיבת הלפופות היה מוסכם ואחיד בתקופה הקדומה, ואכמ"ל.

36 את מנהג תימן כבר ציין הרב ישכר תמר, עלי תמר, ב, עמ' שסד.

37 ביום שישי ערב חג הסוכות תשנ"ז.

38, 39) שלמרות שחטאו ישראל הניח להם הקב"ה בליטות מפה ומשם שישמשו להם כקרשי הצלה³⁸ הוא הטעם גם לכתיבת שאר השורות בשירה.³⁹

באחת ההזדמנויות סיפר לי מארי סעיד שזכה שמגילת אסתר שכתב בצעירותו הייתה לנגד עיני הרב יחיא קאפח, והוא הכשיר אותה לקריאה בציבור. לבקשת יואל אושרי שאלתי את מארי סעיד אם קיבל תעודה בתימן המאשרת שכתבתו היא על פי ההלכה.⁴⁰ מארי סעיד סיפר לי שקיבל תעודה ממארי יחיא אלאביץ' לאחר שראה את כתיבתו, התעודה אבדה בגלגוליו הרבים אולם יש לו הרבה עדים שיוכלו להעיד על זה. לדברי ידידי הרב יעקב שרעבי⁴¹ מארי סעיד אמר לו שאמנם הרבה ילדים למדו כתיבה והיו מעתיקים ספרים אך מארי יחיא אלאביץ' רצה להכשיר את מארי סעיד שהוא יהיה סופר הסת"ם של החבורה. מארי סעיד היה הולך אליו בימי שישי שבהם מארי יחיא אלאביץ' היה יחסית פנוי, והוא היה מדריך ומלווה אותו שלב אחר שלב עד שהוכשר להיות סופר סת"ם.⁴²

אגב, מיואל אושרי שמעתי שפעם שאל את מארי סעיד כיצד הוא מכין דיו. מארי סעיד הזכיר את העפצים בלבד. וכשנשאל מארי סעיד מה באשר לקליפות הרימונים, הזהירו באזהרה חמורה לבל ישתמש בקליפות רימונים. לדבריו פעם הוא כתב ס"ת בדיו המורכב מקליפות רימונים ו'הפסיד את הספר' מכיוון שנמחקו האותיות.

בית הכנסת ימין רמב"ם

בשנים האחרונות לחייו סיפר לי מארי סעיד בערגה על בית כנסת "ימין רמב"ם" שאותו כה אהב. זכיתי להתפלל בבית כנסת זה בכמה הזדמנויות. זוכר אני את לימוד המשנה לפנות בוקר ואת לימוד הרמב"ם. כמדומני ששם התוודעתי לראשונה ל"קודים" של האמונים על משנת הרמב"ם – את המשנה למדנו עם פירוש "רבינו" [=פירוש המשנה להרמב"ם] ואת הרמב"ם ב"חיבור" למדנו עם פירוש "מארי" [=הרב יוסף קאפח]. את השיעור העביר הרב יחיא עמיר.

38 הרב יוסף קאפח, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה ח, ד, עמ' תז, אות כד.

39 וכן נראה שמדויק גם בלשונו של הרב קאפח בפירושו (שם), שכתב בהמשך: "אבל שירת האזינו אף שבעונש ובנקמה היא אמורה, בכל זאת חס הקב"ה על ישראל, והרבה(!) בליטות מפה ומפה שיהיו להם קרשי הצלה לבל יפלו מטה מטה".

40 שאלתו הייתה בעקבות דברי הרב שלום נגאר, רבה של הוד השרון, שכתב בספרו (נפלאותיך בתימן, עמ' נח–נט) על כך שמארי סעיד סיפר לו שקיבל שתי תעודות על כתיבתו: האחת מהרב יחיא קאפח והשנייה מהרב עמרם קרח.

41 כאן המקום להודות לו על הערותיו החשובות שחלקן משוקעות במאמר.

42 זאת אומרת שבהנחה שדברי מארי סעיד שאמר לי ולרב יעקב שרעבי מדויקים, חל איזה שהוא בלבול בדברי הרב שלום נגאר הנ"ל.

בבית כנסת זה התפללתי בשבת ובתשעה באב, אך בעיקר נחקקה בתודעתי תפילת ראש השנה. לתפילת ראש השנה הגעתי עם סידור "כנסת הגדולה עם פירוש אמ"ת ויצי"ב" נוסח שאמי, שערך הרב יוסף צובירי. נראה לי שזו הפעם הראשונה שסידורו של הרב צובירי נכנס לבית כנסת זה האמון על שיטת הרמב"ם. שכני לספסל, שראה שאני אוהז בסידור השונה בגודלו ובתבניתו משאר סידורי בית הכנסת, ביקש ממני לעיין בו מעט. כשחברו שישב לימינו ראה שמדובר בסידורו של הרב צובירי, לקחו גם הוא, וכך עבר הסידור בין מתפללי בית הכנסת עד שהגיע למארי סעיד יצחק שעייץ בו ארוכות. בסופו של דבר הושב הסידור לבעליו האורח, בצירוף הזמנה להתפלל כשליח ציבור בתפילת מנחת ראש השנה...

מארי סעיד הקפיד מאוד על שמירת מנהג בית הכנסת שלא ישתנה כמלוא נימה. זוכר אני שבקדיש תתקבל רמז מארי סעיד יצחק לשליח הציבור לדלג על התוספת "תענו ותערתו מן השמים" לרבות שמות השערים. לאחר התפילה ניגשתי למארי סעיד ולשאלתי מדוע דילג על כל הקטע, ענה לי: "איננו נוהגים לומר זאת". הוספתי לשאול: "הרי על פי רוב כשיש קטע שאינכם נוהגים לומר, יש רמז בהערות הרב קאפח מעיץ 'בתכאליל קדמונים לא נמצא נוסח זה [...]', והלוא כאן אין שום הערה?" מארי סעיד ענה לי מיניה וביה: "יש דברים שלא צריך לכתוב. אנחנו כבר יודעים לבר...".

בדומה לזה פעם אחת לא היה כהן, ושלמה יצחק (אחיו של מארי סעיד יצחק) קנה את שני. כשניגש הלוי לכיוון ספר התורה קם אחד המתפללים וקרא: "אסור ללוי לקרוא, מאחר שנתפרדה החבילה". מארי סעיד דפק על השולחן ואמר משפט אחד שנחרט היטב בזיכרוני: "אנחנו, יש לנו מארי". כלומר, אל תלמד אותנו כיצד לנהוג, יש לנו מארי המכתיב לנו את ההלכות ואנו נשמעים לדבריו.⁴³

מארי סעיד היה ידוע באופיו הנוח והסבלני. הוא היה רחוק מקיצוניות ומתוקפנות. את בית הכנסת הוא ראה כבית מקדש מעט שאין בו מקום לוויכוחים והתנצחויות. באחת ההזדמנויות סיפר לי שפעמיים נאלץ להרחיק שני מתפללים מבית הכנסת, באומרו: "זה לא המקום שלך פה, תיתן לנו מנוחה [...]".

43 למותר לציין שאין אני בא להורות הלכה אלא רק לספר מעשה שהיה, וראה מה שכתב הרב יוסף קאפח בפירושו למשנה תורה, הלכות תפילה וברכת כוהנים, פרק יב, הלכה יט, עמ' רסה, אות נז. מנריה נהארי שמעתי שכך הורה לו הרב רצון ערוסי שמותר ללוי לעלות לאחר ישראל בשלושת המברכים הראשונים. ועוד הוסיף נריה ששמע מהרב אברהם חמאמי שזו גם דעת מארי יחיא אלאביץ' וכנראה ממנו למד מארי סעיד יצחק, אולם לרב יוסף קאפח יש כמה תשובות בעניין ובכולן נקט שאסור ללוי לעלות בשלושת המברכים הראשונים אלא אם כן עולים שלושה לוויים (תשובה אחת כזו קיבלתי מידידי יוסי פרחי).

ממעתיקי השמועה ולא ממחדשיה

כמו כל זקני תימן שמהם למדתי, גם מארי סעיד החזיק במסורת הקריאה שקיבל מרבותיו, ולא סטה ממנה ימין ושמאל. לא שינה אותה, לא תיקן אותה ולא שיפר אותה על פי כללי הדקדוק, על פי התיג'אן העתיקים או על פי דברי מהרי"ץ ב"חלק הדקדוק". הפעם הראשונה ששמעתי זאת ממנו באופן נחרץ, הייתה כשבאתו ראש השנה שמעתי שכל המתפללים אומרים כאיש אחד "אֶבְחַנְךָ על מי מריבה סלה" (תהלים פא, ח), כשהשווא שבנו"ן נח, כמנהג תימן השגור והמקובל בין בקהילות השאמי ובין בקהילות הבלדי.⁴⁴ שאלתיו מדוע הם לא מניעים את השווא כדברי מהרי"ץ ב"חלק הדקדוק". מארי סעיד ענה לי שזו המסורת שהם שמעו מאז ומעולם והם אינם משנים את מסורתם מפני מסורתו של מהרי"ץ. מארי סעיד אף הוסיף ואמר לי שבתימן הם לא הכירו את "חלק הדקדוק" על רוב הנ"ך. אני הוספתי לשאול, אם כך, היום כשאנו מכירים את "חלק הדקדוק" על כל התנ"ך אולי נשנה למעליותא. מארי סעיד שב והסביר לי באופן נחרץ שמסורת עוברת איש מפי איש, ולא מכוח לימוד בספרים. על נקודה פשוטה וברורה זו חזר כמה פעמים בשעה שלמדנו יחד.⁴⁵

בין מכלול העניינים שאותם ביררתי עם מארי סעיד יצחק ניתן למנות שלושה נושאים: מסורת קריאת המקרא, מסורת לשון חכמים וכתובת ס"ם. השניים הראשונים מרכזיים והם היו עיקר לימודינו במפגשינו והאחרון הוא נושא שעסקתי בו רק מעט.

מסורת קריאת המקרא – במשך השנים ריכזתי לי מאות רבות של חילופי מסורות קריאה ממה שמצאתי בין ספרי המקרא השונים הנדפסים חדשים לבקרים ובראשם החילופים בין "חלק הדקדוק" למהרי"ץ ובין "מסורת מדוייקת" לרב יוסף צובירי. יחדיו ישבנו על כל (!) החילופים הקיימים בחמישה חומשי תורה, הפטריות, איוב, משלי ותהילים, חמש מגילות ועוד.

ניקוד לשון חכמים – מארי סעיד ייחס חשיבות מרובה לגרסאות שקיבל מרבותיו בלשון חכמים. מארי סעיד ניקד בכתב ידו מאות מילים מיוחדות הפזורות בספרים השונים שלמד. במיוחד יש לציין את ניקודיו למילים מיוחדות הפזורות במשנה

44 מלבד זקן אחד ששמעתי קורא בהנעת השווא. זקן זה התפלל בתימן בבית כנסת בית אלשיך ואיני יודע אם כך היה מנהג הקריאה השגור שם או שהוא תיקן את הגרסה מדעתו, והדברים עוד צריכים בדיקה והצלבת מידע עם עוד זקני בית אלשיך.

45 ראה למשל את מארי סלימאן בן סלימאן קארה שטרח והזיל כסף רב מממונו לצלם ולהדפיס את כתב היד של "חלק הדקדוק" שהיה ברשותו. מעשה זה יש בו כדי להראות את חיבתו ויחסו לחיבורו של מהרי"ץ, ואת החשיבות העליונה שראה בהפצת הספר לרבים. אולם כפי ששמעתי ממנו עשרות פעמים, מכאן ועד לשנות את מסורתו ולהתאימה למסורת מהרי"ץ המרחק גדול מאוד. גם מארי יחיא אלשיך (גיסו של מארי סלימאן קארה) התוודע לחיבור "חלק הדקדוק" השלם שהוציא גיסו, אולם גם הוא לא שינה את מסורתו שקיבל מרבותיו לטובת "חלק הדקדוק".

(מהדורת הרב קאפח), וכן את ניקודיו למילים רבות מתרגום "מורה נבוכים" (מהדורת קאפח) ועוד. מלבד מילים רבות שביררתי אתו למדנו יחד קטעים רבים ממדרש רבה על חמש מגילות. יש לציין שלהבדיל משאר זקני תימן, מארי סעיד ביקש שאומר לו מראש אלו קטעים אני מתכוון ללמוד אתו, כדי שיוכל להתכונן עליהם מראש.⁴⁶

למארי סעיד הייתה מסורת ברורה ויציבה גם לניקוד מילים שאינן שכיחות ושגורות בפי רוב הלומדים. אמחיש זאת בדוגמה אחת, והיא ניקוד תיבת "אלויי" או כפי שמופיעה במקורות אחרים "אלוי". זקן תימני מצוי האמון על לימוד משנה, גמרא, מדרשים, רמב"ם, רש"י, מנורת המאור, עין יעקב, שולחן ערוך וכדו' קרוב לוודאי שאינו מכיר את המילה "אלויי" שנזכרה בתלמוד הירושלמי⁴⁷ ומשם צוטטה פעם אחת בלבד בדברי הרמב"ם "במשנה תורה" (הלכות שמיטה ויובל א,ו). גם אם הזקן מכיר את המילה, קרוב לוודאי שאין לו מסורת ברורה בניקודה ממה ששמע מרבותיו בתימן.

כשהגעתי לניקוד מילה זו, יכלתי לנקדה על פי שיקול דעת ואנלוגיות ממילים דומות או ממשקלים דומים, "אַלְוִיִּי". אולם חיפשתי מסורת ברורה. כששאלתי את מארי סעיד ענה לי מיד וללא היסוס "אַלְוִיִּי", ואף הוסיף והסביר לי שזהו סוג צמח שגדל בגג וצייץ בפניי שגם בתימן היו מגדלים צמחים בגג. בסופו של דבר מסורת זו קיבלתי גם ממארי שמעון דהבאני, וכן מסר לי הרב אליהו יונתי שכן מנוקד אצלו ברמב"ם שברשותו כפי שקיבל מהרב יוסף קאפח. לאחר מכן פניתי לד"ר צמח קיסר בבקשה שיבדוק לי בספר "קיצור אלכאפי" כתב יד הנמצא ברשותו.⁴⁸ ייחודו של ספר זה הוא שכל הערכים שבו נוקדו על ידי אביו, ר' חיים בן שלמה כסאר (מרחובות), בהשגחת הרב יחיא קאפח ובנו הרב דוד קאפח, ואכן גם שם נוקד "אַלְוִיִּי". וכן העיד בפניי בפשטות הרב אהרן קאפח שזו הגרסה שקיבל ממארי אברהם בן אהרן עזירי.⁴⁹

46 בהקשר זה של הכנה מראש יש לציין לשבח גם את הרב יהודה תם כדלקמן. ב"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל" שבאוניברסיטה העברית בירושלים הוקלטו רבים מזקני תימן וחכמיה בעיקר בקריאת טקסטים מהמקרא, מהמשנה ומהגמרא. הקלטות הגמרא הן לא רק מקטעי אגדות השגורים בפי הקוראים ממנורת המאור, עין יעקב ומהמדרשים אלא גם מסוגיות הכוללות משא ומתן. חלק מהקוראים הם רבנים מוכרים ומפורסמים שנודע שמם בכל שערים וחלקם הם זקני תורה שנודעו בעיקר בסביבתם הקרובה. חוקר המאזין להקלטות הסוגיות יבחין מיד שיש קוראים שקריאתם רהוטה, וניכר שהם מבינים היטב את מהלך הסוגיה ויש קוראים שקריאתם מעט הססנית בעיקר במקומות המועדים ל"טעות" מבחינת ההבנה. לדברי ד"ר יחיאל קארה הקריאה הרהוטה ביותר המשקפת הבנה היא קריאתו של הרב יהודה תם. למסקנה זו הגיע גם ד"ר דורון יעקב וכן נוכחתי גם אני. כפי שאמר לי ד"ר קארה הסיבה לכך היא מפני שלהבדיל מרוב הקוראים שקראו כל מה שהביאו להם מבלי הכנה מוקדמת, הרב יהודה תם התעקש שלא לקרוא עד שהכין את הסוגיה קודם לכן לבדו, בבחינת "אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה" (איוב כח, כז).

47 שביעית ד, ד.

48 סקירה על הספר תמצא אצל קיסר, מסורות שבעל פה ומסורות שבכתב של לשון המשנה: תצורת שם העצם במסורת תימן, עדה ולשון כג, עמ' 18–19.

49 פרטים עליו ראה אצל הרב אהרן קאפח, יריעות אהרן, עמ' 267, 272.

כתיבת סת"ם – עם מארי סעיד ביררתי כמה נושאים בסיסיים בענייני כתיבת סת"ם. מן הסתם את רוב הדברים שביררתי ועוד הרבה יותר מהם כבר ביררו מפיו חכמים גדולים ומומחים בנושא הסת"ם, ומסתבר שאין משמעות מרובה למה שביררתי בשמו. אולם חשוב לציין נושא אחד, והוא שמועה מוטעית שאמרו בשמו בעניין כתיבת סת"ם. 'ארידי' (אסתר ט, ט).

בעבר ביררתי את מסורת תימן בכתיבת המילה 'ארידי' / 'ארדי', והוברר לי הדבר מעל לכל צל של ספק, שמנהג תימן הפשוט והמוסכם על כל דורשי האמת הוא לכתוב 'ארידי' מלא, וכן נהגו סופרי תימן לדורותיהם.⁵⁰ על כל פנים בזמנו שמעתי בשם תלמיד חכם חשוב שהיה קשור עם מארי סעיד יצחק במשך שנים רבות שמארי סעיד נהג לכתוב 'ארדי' חסר. יש לציין שמארי סעיד סיפר לי בכמה הזדמנויות על גודל הערכתו לאותו תלמיד חכם בכלל ובענייני סת"ם בפרט. לכן עדות אותו תלמיד חכם על מארי סעיד הפליאה אותי מאוד, ונתתי את לבי לבדוק זאת לעומק. לבקשתי שאל הרב אביעד אשואל את מארי סעיד, וזה השיב שהמנהג לכתוב 'ארידי' מלא. יתרה מזו הרב אשואל אף הוסיף לבדוק מגילות שכתב מארי סעיד לנכדיו, והנה גם שם כתב מארי סעיד 'ארידי' כמנהג הרווח. הרב אלעזר צדוק בדק בעבורי מגילה שכתב מארי סעיד למשפחת מגארי עוד בהיותו בתימן והנה גם שם נכתב 'ארידי' מלא כמנהג. למרות זאת, לא הסתמכתי על עדויות אלו והלכתי באופן ישיר למארי סעיד, ושאלתי על כך. מארי סעיד השיב לי בנחרצות שהמנהג לכתוב 'ארידי' מלא ומימיו לא שמע שהיו שכתבו בתימן 'ארדי' חסר. מארי סעיד ביקש לדעת מי זה שאמר בשמו לכתוב 'ארדי' חסר, וכששמע את שמו של אותו תלמיד חכם שאותו הוא מעריך כל כך, התפלא מאוד, אך מיד לימד עליו זכות באופן יצירתי. לדברי מארי סעיד ייתכן ואותו הרב לא שמע היטב את תשובתו שהמנהג לכתוב 'ארידי' מלא או לחילופין הרב שמע היטב שיש לכתוב 'ארידי' מלא אך כנראה שאותו הרב כתב זאת לעצמו וטעה בכתיבתו.⁵¹

תצלום תיבת "ארידי" במגילה שכתב מארי סעיד בשנים האחרונות

50 אין כאן המקום לציין את כל המקורות שעמדו לפניי, אולם ראה מה שכתבתי במבוא לאיגרת הפורים (מהדורת תשע"ג), עמ' 31–32. על מה שכתבתי שם יש להוסיף שני מאמרים שפורסמו במרשתת (באתר נוסח תימן): "דיוקים במסורת תימן", "ארידי' / ארדי".

51 לנגד עיניי הייתה מגילת אסתר שקרא בה מדי שנה החזן הראשי בבית הכנסת של מארי יחיא קאפח, הלוא הוא מארי יחיא בן חיים בדיחי (שהתגורר בירושלים–הרצלייה). למותר לציין שגם במגילה זו נכתב 'ארידי' מלא יו"ד כמנהג תימן הפשוט. אגב יש להעיר שהמגילה לא הייתה רכוש בית הכנסת אלא הייתה רכושו של סאלם מגארי, וכיום היא אצל נינו ר' חיים נחום.

אדוק ברמב"ם אך מתון בדעותיו

מארי סעיד היה ידוע בנאמנותו לרבותיו מארי יחיא קאפח ומארי יחיא אלאביץ'. פעם סיפר לי שהוא זוכר איך למד לפני מארי יחיא אלאביץ' והנה בא שליח ממארי יחיא קאפח שבא להודיע למארי יחיא אלאביץ' שהוא רוצה לתקן שמעתה יש להניח תפילין בציבור בחול המועד.⁵² מארי סעיד סיפר שמארי יחיא אלאביץ' לא הסכים להצטרף למנהג מחודש זה, וכך התקנה לא יצאה לפועל.⁵³ לדבריו, מאחר שכבר התקבל המנהג בציבור, אין טעם לקום ולעשות מעשה ולשנותו.

לא פעם סיפר לי מארי סעיד על שיטתו של אביו שהיה ידוע באדיקותו המוחלטת ברמב"ם ובנוסחאות התפילה הקדומות. מארי סעיד לא הסכים לדרך זו. לדבריו מעבר לשינויים או יותר נכון "קיצורים" בסדר התפילה, אביו כתב חיבור קצר ומאוד חריף שתכליתו להגן על הרמב"ם מקושיות הראב"ד. לשאלתי מדוע הוא לא מפרסם את זה, הוא אמר לי במילים האלה: "אבי היה קנאי יותר מדי, ועשה לו מנהגים חדשים". מסיבה זו הוא "התעלם" מחיבור זה, ואכמ"ל.

את עצם השיטה המתונה שדי לנו כמה שהורנו רבותינו ואיננו צריכים להיות קיצוניים יותר מהם מצאתי בדברי הרב שלום קרח שכתב בקולופון פרשה [ספר תרגום חלק ויקרא-דברים] שהעתיק:⁵⁴

52 ראה דברי הרב יוסף קאפח בפירושו על הרמב"ם הלכות תפילין ד, עמ' שנ-שנא, אות כב [שם גם ציין שמארי יחיא אלאביץ' הביא ראיה מהגמרא שחול המועד בכלל יום טוב הוא]; הרב אהרן קאפח, מנחת אהרן, עמ' 86-87.

53 הרב אהרן קאפח מספר שבחול המועד פסח לאחר שנפטר הרב יחיא קאפח הופיעו שניים מתלמידיו מעוטרים בתפילין [כפי ששמעתי מהרב אהרן קאפח בשיחה בעל פה היו אלה מאיר בן אברהם חמדי (ניסן תרנ"ט-אייר תש"ן) ויוסף צארים (נפטר בתימן לפני העלייה). אב"ן], וכך נשארו כל זמן התפילה. הרב יוסף קאפח שהיה אז בן ארבע-עשרה שנים ומחצה הכריז שמאחר שבזמן זקנו לא נהגו כן, הוא מבקש שלא יוסיפו לנהוג כן להבא, ושני התלמידים נמנעו לבוא למחרת מתוך כעס ורוגז. ראה מנחת אהרן, עמ' 87, הערה 56. לפי זה נראה לי שהרב יוסף קאפח לא הכיר את הסיפור על תקנת סבו שלא יצאה לפועל. אולם בשיחה עם הרב אהרן קאפח אמר לי שאין מכאן ראיה שהרב יוסף קאפח לא הכיר את תקנת סבו, שכן בכמה מקומות הרב יוסף קאפח נטה מדעת סבו מבלי לציין אותה בכתיבתו, וזאת למרות שיש ביריבו ראיות ברורות שהוא הכיר את דעתו, ואכמ"ל. באותה שיחה השלים לי הרב אהרן קאפח את הסוגיה בכמה פרטים שנשמטו ממנו במרוצת הכתיבה בספרו "מנחת אהרן". מאיר בן אברהם חמדי סיפר לו שהוא נכנס לשיש לאחר תפילת שחרית בחול המועד וראהו מעוטר בתפילין בביתו. לשאלתו למה אין אנו נוהגים כך, ענה לו הישיש שעדיין לא הסכים מארי יחיא אלאביץ' לתקנה זו. הוסיף מאיר חמדי לשאול, מדוע אינך מתקן זאת בבית הכנסת שלך, ענה לו הישיש כדי שלא יהיה פילוג בבתי הכנסת שלנו. שלא יאמרו שאנו לא מסכימים בדברים מהותיים...

54 כאן המקום להודות לבעל כתב היד, שגיב מחפור, שהשאלו לי בחפץ לב.

ודע לך ידידי כי נכתבה [זאת הפרשה. אב"ן] על פי פרשה של רבינו הישישי מהריק"א [=מורנו הרב יחיא קאפח] זלה"ה, המתרגמים בה בבית כנסת שלו מימי חייו ועד עכשיו, כפי מה שהגיהה בידו, שהיעיר (!) והגיה בה קצת נוסחאות ישנות המוכרחות, ועזב שאר נוסחאות של נוסחאות ישנות שאינן מוכרחות. ואני הלכתי בעיקבותיו בלא חסר ובלא יותר [...] ודי לנו להלך בעיקבות רבי' [נון] הישיש מלהרבות הברה בשעת קריאת ס"ת בשביל קצת נוסח' [אות] ישנות שאינן מעכבות".

לצד אדיקותו של מארי סעיד ברבותיו שהם עיצבו את אמונתו, השקפתו ונוסחאותיו השגורות בפיו, מארי סעיד לא נמנע מלהעריך ולהתחבר עם רבנים וחכמים מהפלג השני. לא פעם סיפר לי מארי סעיד על דודו מארי יחיא יצחק. במיוחד הדגיש כמה מארי יחיא יצחק דאג לשמירת המנהגים והסדרים. הערכתו למארי יחיא יצחק לא נבעה רק מפני קרבת המשפחה שביניהם אלא בעיקר משום שבאופיו מארי סעיד שנא את המחלוקת והעריך את לומדי התורה. מסיבה זו אין להתפלא על הידידות שנרקמה בינו ובין הרב יוסף צובירי (ראה למשל במאמרו של הרב יוסף עראקי הכהן).

פעם שאלתי אותו, כידוע הרמב"ם לא הזכיר שאין להעלות קטן למניין שלושה קוראים, האם הם נוהגים להעלות קטן. מארי סעיד השיב שלמרות שאין איסור, הם לא נהגו להעלות קטן בדרך כלל.⁵⁵

פעם אחת הגעתי לביתו של מארי סעיד עם הרב אהרן חבשוש.⁵⁶ ישבתי עם מארי סעיד למעלה משעה עם רשימות מסודרות של מאות חילופי מסורות בקריאה. בכל פסוק בדקתי מה הגרסה השגורה בפיו שאותה למד מרביתו. לאחר שסיימתי את רשימת השאלות הציע לנו מארי סעיד לשנות. עשיתי כבקשתו, וכמובן שבירכתי בקול רם. בברכת בורא נפשות חתמתי "ברוך ה' העולמים" בפתח כנוסחה שקיבלתי ממורי ורבי הרב יוסף צובירי. מארי סעיד לא ויתר ומיד העיר לי שיש לברך "ברוך ה' העולמים" בצירי, ואף הרצה בפניי למה לפי דעתו יש לומר ה' ולא ה'. מארי סעיד לא הבין כיצד כמעט שעה וחצי אני שואל ומברר על מסורות קריאה שאינן מעלות ואינן מורידות ופה שיש לשיטתו עניין משמעותי ועקרוני ואיני שם את לבי...

55 כך השיב לי גם מארי יוסף קלזאן שהוסיף שלמרות שאין הוא מעלה קטן, אם כבר עלה הקטן, אין מורידים אותו. וגדול השלום. וראה רמב"ם בפירוש המשנה, מגילה ד,ו; הרב יוסף צובירי, ויצבור יוסף בר, ב, עמ' קפז; הרב יוסף קרח, שו"ת אמרי יוסף, סימן יז, בתוך: ענף עין אבות, עמ' תקמב; הרב אהרן קאפח, מנחת אהרן, עמ' 28–30.

56 אימא של חמאמה אשת מארי סעיד היא אחותו של ר' יוסף חבשוש אביו של הרב אהרן.

לזכרו של ר' סעדיה יצחק הלוי זצ"ל

הרב משה ב"ר יחיא צארום

רבי סעדיה נולד בצנעא בירת תימן לאביו ר' יצחק בן ר' משה יצחק הלוי. מלאכתם היתה בורסקאות, עיבוד עורות צאן. ביתם היה מול בית אברהם יצחק אבי זקיני, אבי אמי הרב שלום יצחק הלוי שהיה רבה של קרית אוננו, שגם הם עיבדו עורות בקר. ובית ר' יצחק יצחק היו מעבדים עורות צאן חלק מהם לפרוות, והמובחרים שבעורות עיבדום גוילים לספרי תורה. לרבי יצחק נולדו שלשה בנים ושתי בנות. הבן הגדול הוא ר' סעדיה, והשני שלמה יבדל לחיים טובים, והשלישי ר' יחיא שנפטר חדש ימים לפני פטירת רבי סעדיה. שלשתם עבדו בעורות, אלא שרבי סעדיה לא המשיך במלאכה זו כי אם זמן מועט משתי סיבות. האחת מפני שהיה עדין ורגיש לחמרי העיבוד, וסיבה שנית כי כבר בילדותו עותד להיות סופר גדול. ומעשה שהיה כך היה.

אביו ר' יצחק פתח בית כנסת בביתו והיה זקוק לספר תורה. הלך אצל רבו מארי יחיא אלאביץ' (מהר"א) וביקש ממנו שימציא לו ספר תורה בהשאלה. ואכן השאיל לו ספר תורה לזמן מסוים. בתום הזמן ביקש לחדש את ההשאלה, ואז אמר לו רבו לא זו הדרך, אלא היות ויש לך בן הוא ילמד לכתוב ויכתוב לך ספר תורה. אלא שעדיין חסרו לו כמה חדשים כדי שיהיה בן שלש עשרה שנה. בזמן זה הספיק לכתוב מגלת אסתר וזכה ר' סעדיה שמגילה זו דנו בה מהר"י אביץ' ומהר"י קאפח אם כשרה היא לצאת בה ידי חובה, מפני שמגילה זו נכתבה ע"י קטן שהגיע לחינוך וחייב בה מדרבנן. וגם קריאת המגילה היא מדרבנן. ולהלכה למעשה פסקו שלא יקראו בה כדי להוציא את הרבים ידי חובתם, ולחייבת הקדש וכדי לעודד את הסופר הצעיר, קנָאָה אחד מתלמידי מהריק"א הלא הוא ר' חיים פוֹרְהָה זצ"ל.

כאשר שלמו לרבי סעדיה שלש עשרה שנה התחיל לכתוב ספר תורה בהדרכתו של מהר"י אביץ', שהוא עשה לו קנה מדות שעל ידו ישרטט את היריעה לידע כמה רוחב הדף, וכמה בין דף לדף, וכמה ריוח הגליונות, לפי שיעור ששה טפחים גובה הספר. מהר"י אביץ' סובר שהששה טפחים הם ארבעים וארבעה ס"מ, ולפי שיעור זה יחשבו את האצבעות שצריך לגליונות ולרוחב הדף. ר' סעדיה כל ימיו שמר על כלי מדידה אלו.

עוד למד אצל רבנים נוספים והם הרב שלום קרח והרב יחיא נסים מנצורה. כדרכם של תלמידים מצויינים שהיו מכתתים רגליהם ללמוד אצל כל הרבנים הידועים כדי להעשיר את הידיעות. את מלאכת הכתיבה וצורת האותיות למד אצל הרב שלום קרח, שהיה נודע לבלר אומן. אבל את מלאכת הכתיבה ההלכתית הנדרשת לכתיבת ספרי תורה למד אצל מהר"י אביץ' (בתימן היו שני סוגי סופרים. סופרים מעתיקי ספרים כגון סידורי תפילה וחומשים וספרי הלכה ופרשנות, ויש סופרים שכתבו ספרי תורה תפילין ומזוזות ומגילות אסתר).

רבי סעדיה זכה להסתופף בצלם של רבני תימן האחרונים, לעידודם ולברכתם. ונרשמו בזכרונו הנהגותיהם ודעותיהם בהלכה ומנהג. ולאורם הלך כל ימיו, ומהם למד עצה ותושיה. אספר כאן דוגמא אחת בקצרה.

כידוע, מהר"י קאפח הטיל על תלמידיו להעתיק ספרים עתיקים על מנת להצילם ולשמרם לדורות הבאים. ר' סעדיה נמנה בין המעתיקים. פעם אחת ישב ר' סעדיה לפני מהריק"א כדי לכתוב העתקת ספר. מהריק"א הבחין שהתלמיד ר' סעדיה התעכב כמה פעמים לתקן את הקולמוס פעם אחר פעם כדי לכווננו על דיוקו הסופי, ומשום מה לא עלתה בידו באותה שעה. אז אמר לו מהריק"א "מא יענדו אלקלאם", ותרגמו בעברית: "עם הקולמוס לא מתנצחים". רצה לומר שאם תקנת את הקולמוס אלא שלא עמד במדויק כל כך, אל תעכב את מלאכת ההעתקה בשל כך, כי עם משך הכתיבה הקולמוס יתאזן. אלו הם דברי חכמה ועצה טובה למעתיק.

ככל שגדל רבי סעדיה כך עשה חיל בכתיבת ספרי תורה. הוא גם אהב לעזור לאחרים במלאכה זו. הוא לימד את מלאכת הכתיבה לאחיו הצעיר ר' יחיא ז"ל שגם הוא זכה לכתוב ספרים תפילין ומזוזות הרבה מאד, ובכך שחררו ממלאכת הבורסקאות שהיא עבודה קשה ומפרכת. ונשאר אחיהם שלמה יבדל לחיים טובים שהמשיך במלאכה זו עד עלותם ארצה.

גם אני, כותב שורות אלו נעזרתי בו הרבה והדריכני בתחילת דרכי בכתיבה. אמנם כבר בילדותי בהיותי כבן שמונה שנים לימדני אבי מורי יחיא זצ"ל צורת האותיות ודרכי הכתיבה כדרך שהיו בתימן מלמדים את הילדים כיצד אוחזים בקולמוס וכיצד כותבים ע"פ צורת האותיות המסורות מדור לדור, ואח"כ בבחרותי שלחני אבא אצל ר' סעדיה וכאמור הוא הדריכני על פי מה שקיבל מרבתי, ובפרט ממארי שלום קרח, וממארי יחיא אביץ'.

יש לציין שכל ספרי התורה שכתב ר' סעדיה במסורת תימן הוא העתיקם מתוך "תאג" עתיק כתוב בצורת אותיות קדמוני תימן טרם התפשטו צורת האותיות שבספרי הדפוס (התאג' הוא חמשה חומשי תורה בלבד, ללא תרגום ומסודר לפי דפי הספר תורה עם צורת הפרשיות פתוחות וסתומות וצורת השירות ועוד דקדוקים שונים). תאג' זה

נרכש ע"י אביו ר' יצחק מאחד מכפרי תימן, ורבי סעדיה שמר עליו כבבת עינו עד היום הזה.

מגילות אסתר שכתב לאין ספור היה נוהג להעתיקם מתיקון סופרים מסוים, ותוך כדי העתקה היה משנה מאותו התיקון על פי מסורת תימן. ועל פי מספר שורות שהיה קובע לעצמו ללא הצמדות לאותו תיקון שממנו מעתיק, ולמרות זאת היה נשמר מטעויות בשל מומחיותו.

רבי סעדיה היה מהיר במלאכתו וביותר בצעירותו בתימן. גם כאן בארץ היה כותב בין שלושה לארבעה ספרי תורה בשנה אחת. וכולם היו נאים ומדויקים. ספרי תורה שכתב בתימן היו על גוילים שעבדום בבית אביו לשם ספרי תורה. בספרים אלו הכתיבה היתה יותר צפופה בלא שום דיבוק מאות לאות, ושאלתיו על כך ואמר לי מפני שבתימן ראות עיניו היתה יותר חזקה, אבל משבאו לארץ נחלש מעט מאור העיניים ונאלץ לכתוב בעזרת משקפי ראייה. וגם כאן בארץ עשה חיל גדול במלאכתו והספיק לכתוב עד זקנה מופלגת.

לפי השערתי נראה לי שכתב למעלה ממאה ספרי תורה. כי לפני כארבעים שנה הוא אמר לי שעד עתה כתב יותר משבעים ספרי תורה. ועדיין המשיך לכתוב עד ימי זקנותו, יוצא איפה שכתב למעלה ממאה ספרי תורה.

כאשר עלה רבי סעדיה מתימן בשנות העליה הגדולה, השתנו מצבי המלאכות בשל תקופת המעבר הזו ולא הספיקו לעבד עורות כבארץ תימן. ורבי סעדיה התפרנס מכתובת מזוזות כמו הרבה מיהודי תימן אז, שעסקו בכך, מפני שהיתה דרישה גדולה לאספקת סת"ם אחרי המלחמה הגדולה ושואת יהודי אירופא. והיה פסק זמן שלא כתב ספרי תורה. עד שבא אליו המנוח ר' אהרן מגארי הכהן ז"ל והפציר בו לכתוב לו ספר תורה כפי שהיה נהוג בתימן, בעיבוד העור והכתיבה בו. פנייתו של ר' אהרן מגארי עוררה ברבי סעדיה את התשוקה לחזור ולעבד עורות לספרי תורה כפי שנהג בתימן, ולשם כך הכשיר את בנו הגדול משה ז"ל, שהיה אז נער צעיר והוא למד את שיטות העיבוד הנהוגות כאן בארץ בהצלחה רבה, והצטרפו אליו שני אחיו חיים ואברהם יבדלו לחיים טובים. ר' סעדיה עשה את כל זאת מתוך אחריות למלאכתו כי לא היה סומך על עיבודם של אחרים ובפרט בעיבוד הגויל. כך נהג גם בעשית הדיו שהיה עושה אותו בעצמו, ודרכו תמיד היתה לתאם בין הגויל לבין הדיו למען יתקיים הכתב ויעמוד ימים רבים ללא שום תקלות. ומתן שכרו בצדו שהתאפשר לו להתפרנס בכבוד גם מכתובת ספרי תורה, וגם ממכירת גוילים לספרי תורה. שלא כרוב הסופרים שאינם יודעים לא בעיבוד העור ולא בעשיית הדיו כי אם בכתיבה בלבד.

לאור האמור ניתן לומר שרבי סעדיה היה הסופר בה"א הידיעה. סופר מושלם כבימי קדם שידע את מלאכתו מעיבוד העור ועד חיתוכו ושרטוטו ועשיית הדיו והכתיבה בדיו על הספר.

רבי סעדיה נהג בכבוד עם כל מי שעסק עמו. הוא שנא את המחלוקת וברח ממנה ככל האפשר, ואספר מעשה שהיה בלי להזכיר שמות. אחד ממקורביו הזמין אצלו ספר תורה, ואחר שנים רבות שהיה הספר תורה מונח באחת מבתי הכנסיות בארץ, נקבצו כמה יחידים שהחלו לפקפק בכשרות הספר בשל כל מיני אמתלאות שוא. בעל הספר נפגע מאד, ופנה אל רבי סעדיה בבקשה מה לעשות אחר שהם נמנעים מלקרוא בו. רבי סעדיה הבין מה עומד להתרחש שם, והשיב לבעל הספר כי אין שום בעיה, תביא אלי חזרה את הספר, ואני אחזיר לך את הכסף. בעל הספר השיב חלילה לי כי אני חפץ מאד בספר התורה הזה רק תיעץ לי מה לעשות במקטרגים. השיב רבי סעדיה ואמר לו אני שולח אותם שילכו אל הרב יוסף צובירי שבתל אביב, ומה שיאמר מקובל עלי. אכן הם הגיעו אל הרב יוסף צובירי, והשיב להם אם הסופר הוא רבי סעדיה אין לכם מה לפקפק כי הוא סופר בקי מהיר ידוע עוד מתימן, ומארי חיים כסאר ומארי יחיא אלשיך היו מגיחים את ספריו ומאשרים אותם, ואחר ששמעו את דבריו חזר הסדר והשלום שב על כנו.

רבי סעדיה זכה לשם טוב ולאריכות ימים בזכויות רבות בקדש שעשה ומילא את תקוות רבותיו, ובברכות שברכוהו עשה והצליח. יהי זכרו ברוך, ינוח על משכבו בשלום.

לזכרו של דודי הגדול הרב סעדיה יצחק הלוי זצ"ל

הרב אייל הלוי

מזמור לדוד, ה', מי יגור באהליך, מי ישכן בקדשך: הולך תמים, ופעל צדק,
ידבר אמת בלבבו: לא רגל, על לשונו לא עשה לרעהו רעה. וחרפה, לא נשא על
קרבו: נבזה, בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע, ולא ימר: פספו, לא
נתן בנשך. ושיח על נקי, לא לקח. עשה אלה לא ימוט לעולם: (תהילים טו)

שאלו חז"ל וכי אפשר לגור באוהלי ה', או בימינו בבית הכנסת? והרי לא נאותין בהן?
אלא הוא האדם אשר כל ימיו וחייו נמצא בתחושת קודש, בכל מהלכיו נמצא בהרגשת
עול שמים גם בהיותו בביתו, בשוק או ברחוב שכונה אופפת אותו כאילו הוא בבית ה' –
יראת ה' לנגד עיניו בכל הבחינות: במחשבה, בהתנהגות ובדיבור. כך היה דודי משכים
ומעריב לבית המדרש, לבית הכנסת "הולך תמים ופועל צדק".

היה מתלמידי מורנו הישיש מארי יחיא קאפח וכן מארי יחיא אביץ' הנאמנים לשיטת
הרמב"ם בהלכה ובהשקפה. בקיא היה בגרסה הנכונה לקריאת התורה המשנה, התלמוד
והרמב"ם, במנהגים ובשירה כפי שלמד מרבותיו ולימדה בימיו לגדולי רבני עדתנו
בישראל.

ויאמר ה' אל יעקב, שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. וישלח יעקב
ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו ויאמר להן... עתה קום צא מן הארץ הזאת
ושוב אל ארץ מולדתך, ותען רחל ולאה ותאמרנה לו העוד לנו חלק ונחלה
בבית אבינו הלא נוכריות נחשבנו לו... ועתה כל אשר אמר אלוהים אליך עשה.
(בראשית לא)

ויש להבין את כל מהלך השיחה בין יעקב לנשותיו, הרי יעקב שומע ציווי מפורש
מהקב"ה לשוב אל ארץ אבותיו, ואז קורא אל נשותיו "השדה", שעל כך דרשו חז"ל
במסכת ברכות (דף ח'): "אמר ר' עקיבא אוהב אני את המדיים (בני מדי) שכשיועצים אין
יועצין אלא בשדה, אמר ר' אדא בר' אבהו מאי קראה, וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה

השדה". כלומר יועצין רק במקום שאין אחר זר ששומע. וצריך להבין, מה 'יועצין' שייך כאן, לאחר ציווי מפורש? ועוד נשותיו עונות לו בסברה ובחשבון כי באמת אין להן מה לחפש בבית אביהן. ועתה "כל אשר אמר אלוהים אליך עשה", וכי בגלל חשבונן עם אביהן, צריכות להצטרף אל יעקב וכי הציווי האלוהי אינו מספיק?

יסוד גדול למדים מכאן. כל ציווי ה', כל מצווה מהתורה, היא גם העצה ההגיונית הטובה ביותר לאדם איך לנהוג, וזה שהדגישה התורה כי גם ע"פ ההיגיון וההבנה הרי כך יש לנהוג, וכלשונו של הרמב"ם (סוף הלכות תמורה) שהמצוות הינן עצות מהבורא. משום כך הודגש העניין של "יועצין" והמענה של נשותיו להבין שזה הדבר הנכון וההגיוני ביותר. התורה והמצוות הם הם הדרכים הישירות ללכת בהם, ואין בהם כל מכשול או תקלה חלילה. חלילה לנו להתפשר או לעקם ציווי התורה לשום מטרה שהיא, כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע – ככתבו וכלשונו.

"כי נר מצוה ותורה אור" – מצוה נמשלה לנר ותורה לאור. מיוחדת היא מצות נר חנוכה, וכלשון הרמב"ם: "חביבה היא עד מאוד", מפני שהיא נר מצווה הרומזת לתורה – המאור שבתורה. חז"ל אמרו: נר מאיר לפי שעה, ותורה מאירה לעולם. על הפסוק: "בהעלותך את הנרות", אמרו חז"ל: "חלשה דעתו של אהרן שלא הקריב בחנוכת המשכן, אמר לו הקדוש ברוך הוא: "שלך גדול משלהם", שאתה מעלה ומטיב את הנרות". דברי המדרש: חביבין עלי נרות אהרן יותר מן המאורות (רבנו בחיי פרשת תצוה), כיון שיש בנרות אלו גילוי אורה של תורה.

בתהילים (י"ט) נאמר: "למנצח מזמור לדוד, השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיע הרקיע... תורת ה' תמימה משיבת נפש". ולכאורה קשה – הפרק עוסק בכבוד ה' על ידי השמים וכל צבאם, ומדוע נכתב באמצע הפרק הפסוק על תורת ה' תמימה? מבארים המאירי והאבן-עזרא שכוונת הפסוק ללמדנו: אמנם השמש והירח והכוכבים מאירים ומגלים מעשי ה' אבל למעלה מהם – התורה. התורה התמימה מעידה היא על גדלות ה' יותר ויותר משאר חלקי הבריאה.

דודי כל ימיו דבק בתורה ומלמדיה, מוקיר רבנן היה וזכה לראות את המציאות האמתית, ללא זיוף, ללא גמגום, ובעזרת ה' נשתדל להיות כולנו עם אלה הלומדים תורה לשמה כמו שהיה הוא יום יום ומעלים בקודש ולא מורידים. אמן ואמן.

דודי היה איש "תורה ועבודה" כרבותיו וכמנהג כל היהודים בתימן, מלאכתו הייתה כתיבת הסת"ם ונודע כאחד מגדולי אומני הכתיבה התימנים בישראל, זכה וזיכה הרבים כל חייו בכתיבת מאות ספרי תורה, מזוזות ותפילין בדקדוק ובשלמות. חינוך ילדיו בהלכה ובהשקפה כדעת הרמב"ם לחינוך לתורה לעבודה ולמלאכה.

בשיחותיי עם הדוד דברנו בענייני הלכה והשקפה הראויים, אביא כאן מעט ועיקר.

במאמר "תחיית המתים" מגלה הרמב"ם כי בגשתו לכתוב את ספר משנה תורה התכוון שיכלול הפרטים המעשיים של קיום המצווה ולא את כוונתה ושורשה אך תוך כדי כתיבת החיבור נתגלה לו כי ישנם השומרים באדיקות על כל תג ומנהג אך טועים בתפיסת שרשה של המצווה שעליה חרדים הם. לכן הרמב"ם שינה תכנית החיבור, לא רק כתב את "סעיפי הדת" אלא גם את "עיקרי הדת" כתפיסת עולמה הרוחני או המוסרי של המצוות על דרך הודעת דברים ולא על דרך הלמידות הדורשת הכשרה מוקדמת במדעים רבים.

דוגמא בולטת – ההלכות במצות מזוזה, הרמב"ם מפרט מצות מזוזה לכל פרטיה כדי שהנוהג על פיהם יקיים מצות המזוזה כדת וכדין. ברם נכח הרמב"ם לראות כי המונים טועים בהבנת מהותה של מצות מזוזה בכללה, הם מאמינים כי המזוזה באה כדי לשמור את ביתם מפגעים שדים ורוחות רעות ועשו אותה כאחת הסגולות או הקמיעות שתכליתן להגן על האדם. הרמב"ם ראה באמונה זו תיפלות ושריד של אלילות ופוסק בהלכות תפילין מזוזה וס"ת (ה, ד): "הרי הם בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא!"

הרמב"ם מכניס במצוות המזוזה רעיון מוסרי גדול בשעה שאדם יוצא ונכנס מפתח ביתו יסתכל על המזוזה ויתבונן בקיומו הנצחי של בורא היקום לעומת קיומו המוגבל של האדם "ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים".

בתקופת הרמב"ם היו שני זרמי מחשבה שמשניהם הייתה צפויה סכנה לסילוף האמונה והדת. **האחת** דעות פילוסופיות ששמו דגש על הצד המחשבתי וחיבלו בערכן של המצוות המעשיות והשנייה המאמינים בהשקפה גשמית בתפיסת האלוהות ומהותו.

הרמב"ם הגביל את החופש הטמון בדעה הפילוסופית וקבע שכל דיבור ודיבור מן מהתורה יש בהם חכמות נשגבות למי שמבין אותם, וכמו כן פירוש התורה המקובל גם כן מפי הגבורה והם המצוות המעשיות כדוגמת הסוכה, לולב, תפילין, שופר, ציצית וזולתם (הקדמה לפרק חלק) ומי שאינו מאמין בחובת העשייה, בחובת קיום המצוות – "הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר".

מאידך שררה השקפה ששיוותה לאלוהות תכונות של בשר ודם. הרמב"ם יוצא כנגד דעת מגשימים זו מפאת הטעות ועצם שיבוש הדעות וכן חש הרמב"ם בסכנה לעתיד האמונה והדת העלולה לצאת מהשקפה חומרית זו נוכח התפתחות מדעי הטבע. על ידי סילוק ההגשמה מהאלוהות, על ידי מתן מושג רוחני מוחלט לשכר ועונש ועולם הבא מצא הרמב"ם לקרב את האמונה לרבים.

דודי הקפיד ביותר להתפלל בנוסח תפילת הקדמונים התימנים שקיבלוה מידי אנשי הכנסת הגדולה והקבועה בסוף ספר "אהבה" לרמב"ם, נוסח שהוא קב ונקי ללא תוספות מאוחרות. לדעת הרמב"ם התורה מחנכת את האדם להשגת שלוש מגמות, כל מצוה שבה מכוונת כלפי אחת מהן:

א. חינוך לקראת תיקון נפש האדם, השתלמות בדעות אמתיות לקראת השגת שלמות שכלית כל אחד לפי יכולתו. שלב קודם ותנאי להגשמת המגמה הראשונה הוא: ב. חינוך לקראת הקמת חברה צודקת ומתוקנת – "להסיר החמס מבניהם ולא יעשה כל איש הישר בעיניו... אבל יעשה כל אחד מהם מה שבו תועלת הכל" תיקון החברה לא יושג כל עוד הפרטים שבה לא יתוקנו שהרי הם מהווים את החברה. השלב הנמוך ביותר הינו אפוא: ג. החינוך למידות ותכונות טובות ועקירת המידות המגונות. (מוה"נ ג, כז)

חיי חברה תקינים במדינה אינם מתהווים על ידי חקיקת חוקים מועילים בלבד. חוקים טובים אינם הופכים את אזרחי המדינה לאנשים טובים. יש צורך בהכשרה מוקדמת, חינוך האזרח באופן שיתאים את עצמו לרוח החוקים של החברה שבה הוא חי.

במשנה תורה לרמב"ם באים לידי גילוי שני הכיוונים, הכיוון התחוקתי והכיוון החינוכי, הרמב"ם מחנך את האדם באופן שרוח אחד יאחד גם את האדם וגם את החוק.

בראש ספר "נזיקין" העוסק בעבירות בתחום החוק האזרחי והחוק הפלילי – כגון נזקי ממון, מעשי גניבה גזילה ורציחה מעמיד הרמב"ם הכתוב "הט ליבי אל עדותך ואל אל בצע" (תהילים קיט, לה) באשר הסיבה לפשעים הנידונים לרבות רציחת הנפש – מקורה באהבת הבעע.

הקמת מדינה מתוקנת מותנית אפוא בעקירת התאוה הזאת ובנטיעה בליבות בני האדם את מידת ההסתפקות. מדינה בהשקפת הרמב"ם היא מדינה של אנשים עובדים המרוויחים לחמם מעבודת כפיים והמסתפקים בעבודה הזאת. הרמב"ם מחנך את האדם לראות ביגיעת כפיים מצוה יסודית שבתורה, צו קדוש שיש להקפיד על קיומו, מצוה שהינה בסיס של כל חברה מתוקנת.

במשנה תורה דווקא בפרקים המיועדים לטפח באדם את האהבה ללימוד התורה בהלכות "תלמוד תורה" מוצא הרמב"ם לנכון לחנך את האדם לחיי עבודה. "מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו ומידת חסידים הראשונים היא ובוה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא" (הלכות תלמוד תורה ג, יא)

ערך העבודה אינה רק בגלל התועלת הממשית שהיא מביאה לפרט ולחברה אלא הרמב"ם רואה בה מצוה מוסרית לשמה המטהרת את האדם ומזכה את עושיה לחיי עולם הבא עולם הנצח.

הרמב"ם דורש מהאזרח נאמנות לעבודה והקפדה על קיומה: "כדרך שמוזהר בעל הבית שלא יגזול שכר עני ולא יעכבנו כך העני מוזהר שלא יגזול מלאכת בעל הבית ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן ומוציא כל היום במרמה אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן" (הלכות שכירות יג, ז).

עמדת הרמב"ם האמיצה והבלתי פשרנית ביחס לחובת העבודה של תלמידי חכמים ולומדים שבדור מובעת בכתביו בכמה מקומות – הן בספר ההלכות "משנה תורה", הן בבאוריו למשנה, והן בכתביו ומכתביו הפרטיים. הרמב"ם מטיל חובת העבודה על לומדים ואנשי רוח הגדולים שחיהם משמשים מופת להמוני העם.

בפירוש למשניות מזהיר בכמה מקומות את גדולי התורה מלהשתמש בכתר התורה לצורך תועלת חומרית, מצביע על כך שגדולי הרוח בכל הדורות היו אנשי עבודה והתפרנסו ממלאכת כפיים: "ורבי חנינה בן דוסא שיצאה בת קול ואמרה: "כל העולם כולו אינו ניזון אלא בשביל חנינא בני" (תענית כד, ב) "הוא בעצמו די היה לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת ולא היה מבקש מבני אדם" (פירושו לאבות פרק ד, משנה ז).

הרמב"ם ידע כי דבריו אלה לא ייראו לרוב חכמי התורה בזמנו מפני שהתפרנסו ממשרותיהם התורניות ואולי מפני כך רואה הוא לנכון לחזור על עמדתו בספר ההלכות "משנה תורה" (הלכות תלמוד תורה ג, י). הרמב"ם מדגיש שההתפרנסות ממלאכה היא לטובת התלמיד חכם עצמו שלא יתבזה בעיני הבריות אם יקח נדבות תמורת לימוד התורה לכן הוא מוסיף: "לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הציבור... ואפילו היה חכם ומכובד והעני (נעשה עני) יעסוק באומנות ואפי' מנוולת... ולא יאמר לעם: חכם גדול אני, כהן אני, פרנסוני...". (הלכות החכמים היו בעלי מלאכה ולא שאלו מן הציבור ולא קבלו מהם כשנתנו להם". (הלכות מתנות עניים י, יח).

אי השתמשות בתורה הינה גם לתועלת התורה עצמה ולא רק לנושאי, החכם צריך לשמור על חירותו האישית התבונית המוחלטת, חרות המאפשרת ללומד להביע דעותיו לפי שיקולים אמתיים ללא גורמי השפעה למיניהם. התלות החומרית בידו הנדיבה של הזולת עלולה להוות גורם נסתר על הלך חשיבתו ושיקול דעתו של החכם.

לתלמידו רבי יוסף בן יהודה כותב הרמב"ם שטוב בעיניו שירוויח זוו מאריגה או חייטות מאשר ירוויח ממשרת ראש הגולה. "אם תיקח דבר מהם עבור הלימוד – תתבזה" ויועץ לו ללמוד מקצוע, לדוגמא מקצוע הרפואה כי על ידי כך "תוכל לעסוק בחכמת התורה על דרך האמת".

אמנם בימינו גם מארי הסכים למנהג ישראל בבחינת "ביטולה זהו קיומה", "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

זו הייתה משנתו זו הייתה השקפתו זו הייתה דרכו שיישם אותה ככל יכולתו, אין לנו אלא לשמור על המסורה שהשאיר לשמור על הגחלת שלא תכבה בכך שנלך לאורו בקביעת עיתים לתורה יום כי זה עיקר.

פורים תשע"ד

לסבא היקר

סבינו, רבנו, יקירנו
זכית וזכינו שתגיע לגיל מאה
ועל כן התכנסנו כאן כולנו
לברך בנוכחות ילדים, נכדים ונינים.
שתחיה עוד ועוד שנים
בשמחה, בבריאות
ותשמש לנו הקטנים
דוגמה ומופת בכל הזמנים.
שנשכיל ללכת בדרכך הצנועה
ונלמד דרך ארץ ואהבת התורה.
שתמשיך השושלת המפוארת
לגדול ולהתרחב לתפארת.
שעצריך הרבים ששתלת
יניבו פירות מוצלחים,
כמו שנאמר בתהלים:
"בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך"
אוהבים ומקווים להמשיך בדרכך,
נינותיך ונינך

סבא יקר שלנו!

זה התחיל לפני הרבה שנים
את עץ המשפחה נטעתם כזוג הורים
גידלתם במסירות את הענפים והשרשתם שורשים.
במשך השנים גדלה המשפחה,
הופיעו הילדים מלאי מרץ ושמחה.
והנה הביטו גדלה המשפחה עד מאד, נכדים ונכדות.
בל נשכח את הנינים איזה אושר הם מביאים
ברור לנו ועל כך כולנו מסכימים שבלעדיכם לא היינו קיימים
לא הייתה משפחה כל כך מפוארת, מלוכדת ואוהבת
אתם החוליה המקשרת
אז תודה לך סבא על עצם זה שאתה קיים
אתה מקור גאווה ותפארת משפחתנו
מאחלים לך בריאות טובה, אריכות ימים
נחת מהילדים, הנכדים והנינים
אוהבים ומחבקים
המשפחה המורחבת

תמונות מחייו

מארי סעיד בצעירותו בעלותו ארצה

בחברת אביו מארי יצחק יצחק

מלמד תינוקות של בית רבן לקרוא בתורה וביניהם נכדו אלון בן משה ז"ל

עם ניניו לאחר לימוד פרשת השבוע

בחברת יו"ר הכנסת ישראל ישעיהו בכתיבת איגרת ברכה לארה"ב

כותב ספר תורה

מברך ברכת המזון

בסעודת מצוה

מימין: ר' משה יצחק, אביו מארי יצחק יצחק, מארי עזריאל אביץ, מארי חיים יצחק, מארי סעיד (מחזיק את המיקרופון) ומארי יחיא נסים מנצורה

בסעודת מצוה

מימין: ר' נסים מגארי, מארי סעיד, מארי ישראל מגארי ומארי יוסף קרח

בסעודת מצוה בנישואי בנו יוסי

מימין: מארי יוסף יצחק הלוי, מארי יצחק יצחק, החתן יוסי ומארי יוסף קאפח

עם מארי יוסף צאלח הזהב

קורא בביתו מגילת אסתר

כותב ספר תורה על ירכו כשהתאג' העתיק לפניו

עם הרב אביעד אשואל והרב אלון מגורי בבית הכנסת "יד יוסף"

עם הרב פנחס קרח

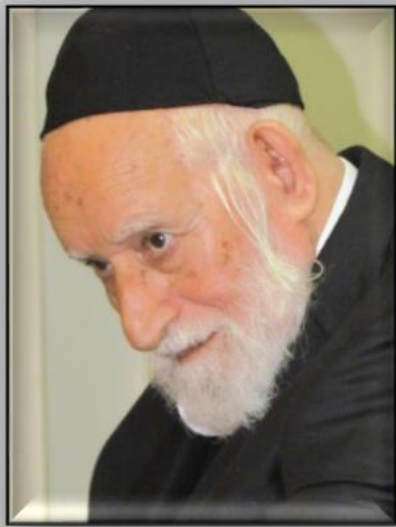
עם אחיו הצעיר ר' יחיא (מארי סעיד נפטר ביום השלושים לפטירת אחיו)

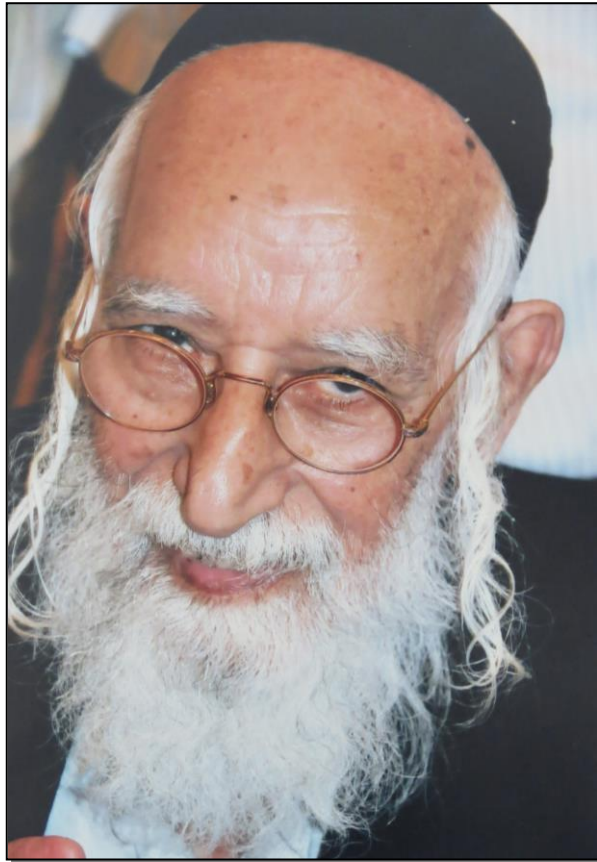
עם השופר

כתובת מארי סעיד וחמאמה יצחק הלוי

בִּישׁוּשִׁים חֲכָמָה וְאֶרֶךְ יָמִים תְּבוֹנָה:

(איוב יב, יב)

תודות

ברצוננו לבוא בשורות אלו ולהודות לכל מי שסייע לנו להאיר את דמותו של אבינו ומורנו הרינו כפרת משכבו,¹ לנו ולכל הדורות הבאים אחרינו על מנת שנמשיך בהנהגותיו, נימוסיו והליכותיו בקודש.

כמו כן ברצוננו להכיר טובה לכל הכותבים, שבזמן קצר העלו על הכתב מתורתו של אבא ז"ל ומתולדותיו. ואלו הם, הרב אברהם חמאמי, הרב משה צארום, אדם בן נון, ר' אייל יצחק הלוי, והרב אביעד אשואל. ה' ייטיב אחריתם מראשיתם ויברכם בכל מילי דמיטב.

ובמיוחד ליוסף פרחי שבתוך ימי השבעה העלה יוזמה זו, ולקחה על עצמו, יהי שכרו כפול ומכופל מן השמים.

אנו פונים לכל מי שיש בידו שמועות ומסורות מאבינו זצ"ל, שיואיל בטובו להעביר לנו על מנת שנמשיך באיסוף חומרים ובתיעודם לזיכוי הרבים.²

משפחת יצחק הלוי

1 רבנו הרמב"ם הלכות ממרים (פ"ו הלכה ז [[ה]]): "וחייב לכבדו אפילו לאחר מותו. כיצד, היה אומר דבר שמועה מפיו לא יאמר כך אמר אבא, אלא אומר כך אמר אבא מרי אני כפרת משכבו. במה דברים אמורים בתוך שנים עשר חדש שלאחר מיתתו, אבל אחר השנים עשר חדש אומר זכרוננו לחיי העולם הבא". ועיין הערת כמוה"ר יוסף קאפה זלה"ה (שם ציון ז) כי זהו ביטוי של כבוד כלפי הנפטר, כעין נתתי כפרך מצרים [ישעיה מג,ג] מי יתן מותי אני תחתיך [שמואל ב יט,א], ע"כ.

2 נא לפנות לבנו יוסי בטלפון: 054-6743044.